

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ

ЕКОЛОГІЧНА ЕТИКА

Навчальний посібник

За загальною редакцією О.М. Шуміла

Харків
2015

УДК [177:502.3](075.8)(477)
ББК 87.75+67.9(4УКР)307я73
Е45

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Харківського національного університету внутрішніх справ
(протокол № 1 від 30 січня 2015 року)*

Рецензенти:

В. В. Прокопенко – доктор філософських наук, доцент, професор кафедри теоретичної і практичної філософії філософського факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна;

В. О. Процевський – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету, директор Інституту економіки та права Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди.

Авторський колектив:

В. Є. Борейко, заслужений природоохоронець України, директор Благодійного фонду Дніпровського району м. Києва «Київський еколого-культурний центр» – гл. 1–2; гл. 3 § 1; гл. 3 § 2–3 (у співавторстві з О.М. Шумілом);

О. М. Шуміло, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правового забезпечення господарської діяльності факультету права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ – вступ, програма навчальної дисципліни, гл. 3 § 2–3 (у співавторстві з В.Є. Борейком), гл. 4 § 2–4, гл. 4 § 5 (у співавторстві з В.В. Шеховцовим), завдання для самостійної роботи, тести;

В. В. Шеховцов, кандидат юридичних наук, доцент, заступник директора Інституту підготовки кадрів для органів прокуратури України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого – гл. 4 § 5 (у співавторстві з О. М. Шумілом);

О. О. Шуміло, магістр права, співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України – гл. 4 § 1.

ISBN 978-966-458-766-9

© Борейко В.Є., Шуміло О.М.,
Шеховцов В.В., Шуміло О.О., 2015
© Видавництво «Право»,
оформлення, 2015

ЗМІСТ

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	5
-------------------------------	---

Шуміло О.М.

ВСТУП	7
--------------------	---

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ЕКОЛОГІЧНА ЕТИКА»	11
--	----

Борейко В.Є.

ГЛАВА 1. ВВЕДЕННЯ В ЕКОЛОГІЧНУ ЕТИКУ	15
---	----

§ 1. Що таке екологічна етика, її історія.....	15
--	----

§ 2. Історія екологічної етики за кордоном	36
--	----

Борейко В.Є.

ГЛАВА 2. ОБҐРУНТУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕТИКИ	54
---	----

§ 1. Цінності природи, конфлікти цінностей і природо- охоронні мотивації.....	54
--	----

§ 2. Моральні агенти і моральні партнери.....	63
---	----

§ 3. Права природи.....	65
-------------------------	----

§ 4. Екологоетичні принципи при обговоренні прав тварин	72
---	----

§ 5. Потреби (інтереси) людини	75
--------------------------------------	----

§ 6. Екоцентризм і біоцентризм як напрями екологічної етики.....	77
---	----

Борейко В.Є.

ГЛАВА 3. СИСТЕМА ПРАВИЛ І СТАНДАРТІВ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕТИКИ	82
---	----

§ 1. Екоетичне ставлення до природи: принципи, правила, мотиви та обов'язки	82
--	----

Борейко В.Є., Шуміло О.М.

§ 2. Екологічна етика і держава.....	89
--------------------------------------	----

§ 3. Екологічна етика і законодавство	92
---	----

Глава 4. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ТВАРИН ВІД ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ	99
<i>Шуміло О.О.</i>	
§ 1. Міжнародно-правові стандарти гуманного поводження з тваринами	99
<i>Шуміло О.М.</i>	
§ 2. Нормативно-правове регулювання захисту тварин від жорстокого поводження в Україні	110
§ 3. Нормативні правила утримання тварин, що виключають жорстокість	125
§ 4. Правила поводження з тваринами, що виключають жорстокість	183
<i>Шеховцов В.В., Шуміло О.М.</i>	
§ 5. Державне регулювання та громадський контроль у сфері захисту тварин від жорстокого поводження.....	203
<i>Шуміло О.М.</i>	
ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ.....	219
ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ	233
ТЕСТИ	235
ТЕМИ РЕФЕРАТИВ ТА НАУКОВИХ РОБІТ	244
СЛОВНИК ТЕРМІНІВ, ЩО ВЖИВАЮТЬСЯ У ЗАКОНОДАВСТВІ ЩОДО ЗАХИСТУ ТВАРИН ВІД ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ	246
ДОДАТКИ	268
ЛІТЕРАТУРА ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ	276
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ ПОКАЖЧИК.....	299

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АРК – Автономна Республіка Крим
БК України – Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 р.
ВК України – Водний кодекс України від 6 червня 1995 р.
ВР АРК – Верховна Рада Автономної Республіки Крим
ВР України – Верховна Рада України
ГК України – Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р.
Держкомлісгосп України – Державний комітет лісового господарства України
Держприкордонслужба України – Державна прикордонна служба України
ЗК України – Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р.
ЗМІ – засоби масової інформації
ЗС України – Збройні Сили України
ЗУ – Закон України
КАСУ – Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р.
КК України – Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р.
КМ України – Кабінет Міністрів України
КСУ – Конституційний Суд України
КУ – Конституція України
КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р.
ЛК України – Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 р.
МВС України – Міністерство внутрішніх справ України
Мінагропром України – Міністерство агропромислового комплексу України
Мінприроди України – Міністерство екології та природних ресурсів України
МК України – Митний кодекс України від 13 березня 2012 р.
МО України – Міністерство оборони України

МОН України – Міністерство освіти і науки України
ПЗФ України – природно-заповідний фонд України
ПК України – Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р.
РМ АРК – Рада міністрів Автономної Республіки Крим
СБУ – Служба безпеки України
с.-г. – сільськогосподарський
ЦК України – Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р.

Прийде час, коли вбивство тварини буде визнано таким самим злочином, як і вбивство людини. Хто не цінує життя, той не заслуговує його.

Леонардо да Вінчі

ВСТУП

Дисципліна «Екологічна етика» є складовою фахової підготовки бакалаврів, які отримують юридичну освіту в галузі права. Навчальна програма з курсу «Екологічна етика» розроблена з урахуванням сучасних поглядів на концепцію екологічно-етичної освіти в Україні. Її розвиток у вишах має базуватися на комплексному і збалансованому поєднанні природничого, філософського, економічного, юридичного та соціокультурного підходів.

Законодавством України прямо передбачено: «Підвищення екологічної культури суспільства і професійна підготовка спеціалістів забезпечуються загальною обов'язковою комплексною освітою та вихованням в галузі охорони навколишнього природного середовища, в тому числі в системі загальної середньої, професійної та вищої освіти, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів».

З метою екологізації вищої освіти та формування екологічного світогляду у майбутніх спеціалістів у вищих навчальних закладах, зокрема в Харківському національному університеті внутрішніх справ, на початкових курсах введено навчальні курси «Екологія» та «Екологічна етика».

ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження» у ст. 6 передбачає, що виховання гуманного ставлення до тварин є важливою складовою етичного, культурного та екологічного виховання громадян; передбачає формування високого рівня еколого-етичної

свідомості та культури громадян, що забезпечується шляхом викладання курсів з екологічної етики та гуманного ставлення до тварин у системі загальної середньої, професійно-технічної і вищої освіти.

Остання вимога щодо викладання навчального курсу відображена у листі Міністерства освіти і науки України від 23.06.2010 р. за № 1/9-450, на виконання ст. 6 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження» і Постанови Окружного адміністративного суду м. Києва від 16.07.2009 р. за № 3/238 щодо впровадження у вищу та середню освіту України дисципліни «Екологічна етика». Міністерство освіти і науки України рекомендує включити до переліку вибіркових дисциплін навчальних планів вищих навчальних закладів дисципліну «Екологічна етика» в обсязі одного кредиту ECTS (36 год.).

Подальша спеціалізація вищої освіти передбачає формування у студентів системних, комплексних знань з питань охорони довкілля, екологічної етики і досягнення сталого розвитку суспільства та практичних навичок їх застосування.

З урахуванням специфіки навчального закладу та майбутньої спеціалізації студентів значну увагу у цьому навчальному посібнику приділено питанням, пов'язаним із формуванням активної громадянської позиції майбутніх юристів, зокрема щодо розв'язання екологічних проблем сьогодення.

Видання дасть змогу майбутнім юристам орієнтуватися у термінологічному апараті науки «Екологічна етика». В рамках курсу у студентів формуватимуться знання щодо визначення та змісту понять: «екологія», «екологізація суспільних відносин», «екологічна етика», «попередження жорстокого поводження з тваринами».

При викладенні матеріалу авторами враховувався зв'язок курсу з майбутньою спеціальністю студентів, що передбачає екологізацію професійно орієнтованих дисциплін, які будуть вивчатись ними у подальшому. Це стосується таких галузей права як: «Екологічне право», «Аграрне право», «Цивільне право», «Господарське право», «Медичне право», «Митне право», «Міжнародне публічне право», «Адміністративне право», «Кримінальне право» та навчальної дисципліни «Кримінологія».

Навчальний посібник «Екологічна етика» може бути також використаний для фахової підготовки студентів усіх спеціальностей. Рекомендується вивчати цю навчальну дисципліну після засвоєння базових предметів: «Філософія» та «Екологія».

Для зручності самостійного засвоєння курсу посібник містить програму навчальної дисципліни, завдання для самостійної роботи, запитання для самоконтролю, тести, теми рефератів та наукових робіт, словник термінів, що вживаються у законодавстві щодо захисту тварин від жорстокого поводження, структурований перелік нормативно-правових актів та рекомендовану літературу. Це дозволить студентам перевірити набуті знання з навчального курсу «Екологічна етика».

У першій главі розкрито поняття екологічної етики та історію її становлення. Особливу увагу приділено розвитку екологічних вчень, створенню товариств захисту тварин, першим законодавчим актам, що закріплювали права природи. Наведено відомості про відомі літературні твори на екологічну тематику та їх авторів.

У другій главі обґрунтовано права природи за допомогою визначення цінності природи, конфліктів цінностей і природоохоронних мотивацій. Докладно розглянуто права, що належать тваринам, наведено приклади світової судової практики, де вперше позивачем стала тварина. Окремий параграф присвячено напрямам екологічної етики.

У третій главі описано систему правил і стандартів екологічної етики через принципи і правила екоетичного ставлення до природи.

Значну увагу у четвертій главі навчального посібника приділено нормативно-правовому забезпеченню захисту тварин від жорстокого поводження: міжнародно-правовим стандартам гуманного поводження з тваринами; регулюванню захисту тварин від жорстокого поводження; правилам утримання тварин, що виключають жорстокість; правилам поводження з тваринами, що виключають жорстокість; державному регулюванню та громадському контролю у сфері захисту тварин від жорстокого поводження.

Авторами запропонований список скорочень для економії місця, а також посилання робиться тільки один раз, перший, на

нормативно-правовий акт внизу сторінки. Далі по тексту посилання на нього вже не робиться.

Авторський колектив висловлює щиру подяку шановним рецензентам – доктору філософських наук В.В. Прокопенку та доктору юридичних наук В.О. Процевському за важливі рекомендації щодо покращення видання, які будуть враховані у процесі вдосконалення науково-методичної роботи під час викладання навчальної дисципліни «Екологічна етика».

Колектив авторів навчального посібника сподівається, що викладений у ньому матеріал сприятиме розвитку науки екологічної етики. Автори будуть вдячні за висловлені зауваження, пропозиції та побажання, спрямовані на покращення змісту пропонованого видання, які можна надсилати на електронну адресу кафедри: pmk_pzgd@mail.ru

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ЕКОЛОГІЧНА ЕТИКА»

Тема 1. «Екологічна етика» як наука та навчальна дисципліна. Взаємозв'язок «Екологічної етики» з іншими навчальними дисциплінами

Теоретичний та практичний аспекти предметизації «Екологічної етики». Роль етики в розумінні та розв'язанні екологічних проблем. Коло проблем. «Екологічна етика» як різновид прикладної етики. «Екологічна етика» як наука та навчальна дисципліна. Взаємозв'язок «Екологічної етики» з іншими навчальними дисциплінами. Найважливіші принципи «Екологічної етики». Основні завдання науки «Екологічної етики». Система курсу «Екологічної етики» як навчальної дисципліни.

Тема 2. Предмет та завдання «Екологічної етики» (введення до навчального курсу)

Завдання і функції «Екологічної етики» на сучасному етапі. Наука «Екологічна етика». Екологічна етика та гуманізм. Екологія, філософія, релігія як джерела екологічної етики. Історія взаємовідносин суспільства і природи та їх відображення в суспільній свідомості. Відмінність етичних норм від правових у галузі екології.

Тема 3. Історія, розвиток екологічної етики

Історія та перспективи екологізації суспільства. Заміна економічних пріоритетів екологічними. Екологія та екологічна етика. Ідея освіченого або розсудливого антропоцентризму в ранній екологічній етиці. Принцип екоцентризму або біоцентризму. Історія філософських концепцій моральності та екоетичного мислення.

Етика землі (О. Леопольд). Забезпечення правового статусу живих істот. Глибинна екологія (А. Несс). Соціальна екологія (М. Букчин). Екофемінізм (К. Уоррен). Сучасні екологічні сценарії та прогнози. Екологічна етика у постіндустріальному суспільстві.

Тема 4. Конституційні та правові засади екологічної етики. Кодекс екологічної етики (Хартія Землі)

Зміст Хартії Землі. Повага і турбота про живу спільноту. Екологічна цілісність. Соціальна та економічна справедливість. Демократія, ненасильство та мир. Історія створення Хартії Землі.

Тема 5. Принципи і правила етичного ставлення до природи

Природа як моральний партнер людини. Загальноетичні принципи ставлення до природи. Цінності природи. Категоричний імператив І. Канта. Принцип максимізації блага Дж. С. Мілля. «Етика благоговіння перед життям» А. Швейцера. Етика турботи. Повага до всіх форм буття. Біорізноманітність. Сталість біосфери. Права майбутніх поколінь. Презумпція безпеки.

Тема 6. Екологічна етика як сфера практичної діяльності для правознавців

«Екологічна етика» як сфера практичної діяльності для правознавців. Висвітлення еколого-етичних проблем у засобах масової інформації. Виховання екоетичного мислення і способу дій у сучасних умовах. Пошуки оптимізації ставлення людини до природи. Реалізація екологічної етики фахівцями-правниками та журналістами.

Тема 7. Права живої та неживої природи

Два різних напрямки в теорії відстоювання прав тварин: утилітаристський і деонтологічний. Історичні аспекти охорони прав живої та неживої природи. Сучасні тенденції відстоювання прав

живої та неживої природи. Юридичні аспекти прав тварин. Права природи як моральна складова екологічного права.

Тема 8. Екологічна етика та релігія

Екоетичне ставлення до природи в релігіях світу. Принцип неворожого ставлення до тварин (індуїзм, джайнізм, буддизм, піфагореїзм). Регламентація поводження з тваринами у Старому (Ветхому) Завіті. Антропоцентризм Нового Завіту. Традиції антропоцентризму і біоцентризму в західних наукових думках.

Тема 9. Природа як рекреаційний ресурс. Етичне сприйняття полювання та риболовлі

Практичне застосування екологічної етики в охороні природи і природокористуванні. Рекреаційний потенціал природи. Естетичне ставлення до природи. Етичне ставлення до природи під час відпочинку. Полювання як розвага. Спортивне полювання і риболовля, розваги з тваринами. Співвідношення правової та етичної охорони тваринного світу. Хутрова індустрія. Сільське і лісове господарство.

Тема 10. Екологічна етика та заповідна справа

Природоохоронні зони. Заповідна справа. «Ресурсизм» (прагматизм), антропоцентризм та екоцентризм у заповідній практиці. Естетика природи та екологічна етика.

Тема 11. Громадський екологічний рух

Антропоцентризм та екоцентризм у громадському русі за екологічну чистоту. Рух «зелених». «Реалісти» та «фундаменталісти». Різноманітність методів екологічної боротьби. Громадські дискусії та обговорення. Політика та етика екологічної боротьби. Зарубіжні та українські громадські об'єднання екологічного

спрямування, їх роль у розвитку екологічної етики та практична діяльність.

Тема 12. Космічна діяльність людства

Міжнародне і національне законодавство про дослідження та використання космічного простору. Етичні аспекти (та проблеми) діяльності з дослідження й використання космічного простору. Екологічна шкода від запусків ракет.

ГЛАВА 1. ВВЕДЕННЯ В ЕКОЛОГІЧНУ ЕТИКУ

1. *Що таке екологічна етика, її історія.*
2. *Історія екологічної етики за кордоном.*

§ 1. Що таке екологічна етика, її історія

Екологічна етика – це вчення про етичне ставлення людини до природи, основане на сприйнятті природи як члена морального співтовариства, морального партнера (суб'єкта), рівноправності і рівноцінності всього живого, обов'язках людини перед природою, а також обмеженні прав і потреб людини.

Екологічна етика – етика смиренності, обережності, турботи, поваги до природи, біорізноманітності та екологічного самообмеження. Як писав О. Леопольд, екологічна етика полягає в обмеженні свободи дій в боротьбі за існування¹. Приблизно так само пояснював цей термін А. Швейцер: «самообмеження ради життя із благоговіння перед життям»². Довгий час людина ставилася до тварин і рослин так само, як стародавні римляни ставилися до своїх рабів – як до речі. Проте вбивство рабів-гладіаторів ради розваги мешканців стародавнього Риму кануло у вічність, а вбивство диких кабанів ради розваги мешканців Києва або Москви триває. Кабани, лосі, зайці, дикі качки й інші мисливські тварини законом і суспільною мораллю поки «прирівняні» до порожніх консервних банок, по яких також можна стріляти, розважаючись.

Екологічна етика перекреслює цю несправедливу традицію. Вона діє у двох вимірах: розширює моральну турботу в часі

¹ Леопольд О. Календарь песчаного графства / О. Леопольд. – М. : Мир, 1980. – 216 с.

² Швейцер А. Благоговение перед жизнью / А. Швейцер. – М. : Прогресс, 1992. – С. 102.

(на майбутні покоління людей та інших живих істот) і в просторі (на види та індивіди живих істот та екосистем).

Услід за звільненням людей-рабів вона закликає визволити від рабства тварин-рабів, рослини, всю природу і прирівняти їх за цінністю та правами до людини. Вона вчить, що не тільки до інших людей, але і до представників фауни і флори, ділянок дикої природи, до неживої природи, до космосу ми зобов'язані ставитися як до морального партнера (суб'єкта), а не як до речі.

Іншими словами, екологічна етика відкриває шлагбаум і включає в людське моральне співтовариство всіх великих і малих наших братів – білок, китів, метеликів, сон-траву, мікроби, собак, корів, а також дику природу, Землю і зірки.

Екологічна етика розробляє та обґрунтовує певні моральні норми, принципи і правила, які ми повинні старатися застосовувати у своїх взаємовідносинах із природою, а також використовує внутрішні спонукальні мотиви емоційної, психологічної властивості (співчуття, жалість, любов), акцентуючи на них увагу людини.

У Російській імперії вперше про гуманне, етичне ставлення до тварин було сказано у п. 41 Уставу Благочинності або Поліцейському Катерини II від 08.04.1782 р.³

У 1865 році було створено Російське товариство захисту тварин. Звичайно, ні про яку екологію мови тоді йти не могло, також як і про екологічну етику в сучасному розумінні цього терміна. Проте багато позицій тодішніх «захисників тварин» збігаються із поглядами сучасних активістів руху за права тварин.

Ідеологія Російського товариства захисту тварин, основана на любові до живого, знаходила підтримку елітних верств населення Росії. Товариство підтримувалося членами царської сім'ї, царями Олександром II, Олександром III, Миколою II. А імператриця Марія Федорівна узяла товариство під свою опіку. Необхідно додати, що етичному ставленню до живої природи сприяла пануюча в Російській імперії православна церква (на гроші церкви видавалися навіть спеціальні книжки для дітей, що пропагували гуманне ставлення до тварин).

³ Полное собрание законов Российской империи, с 1649 года : [Собрание 1-е], Т. 21. – СПб., 1830. – № 15379. – С. 461.

Так, у 1900-х роках харківський архієпископ Амвросій видав повчання дітям про милосердя до тварин. Неабияке значення мали і деякі народні повір'я і традиції, що мають явне етичне та екологічне забарвлення («Горобець маленький, а серце має», «Всякий птах безгрішний, тому що ходить босий»)⁴.

Інший приклад етичного ставлення до живої природи наводить етнограф М. Харузін. За його спостереженнями російські селяни, що населяли в кінці XIX століття Олонецьку губернію, з великою повагою ставилися до лебедя. Вони не тільки не вживали цього птаха в їжу, але і ніколи не стріляли його. Своє ставлення до лебедя вони пояснювали тим, що лебеді живуть усе життя парами, і якщо убити одного, то другий обов'язково помре від горя за убитим. «Тому убити лебедя великий гріх»⁵.

Не можна не відзначити і російську літературу, в якій багато говорилося про етичне ставлення до тварин. Необхідно назвати нині практично забутого поета середини XIX століття Миколу Щербину. У його віршах містяться ідеї багатьох великих екофілософів – Генрі Торо, Альберта Швейцера та Святого Франциска Ассизського.

На честь останнього Всесвітній день захисту тварин оголошується 4 жовтня – в день пам'яті Святого Франциска Ассизського (він помер 4 жовтня 1226 року), релігійного мислителя і філософа, який проповідував любов до всього живого на Землі. Трепетне ставлення до будь-якого прояву життя, до всіх живих істот, здатність співчувати і відчувати їх більш гостріше свого власного зробили його святим, шанованим у всьому світі. Рішення відзначати Всесвітній день захисту тварин було прийняте 4 жовтня на Міжнародному конгресі прихильників руху захисту природи, який відбувався у Флоренції в 1931 році.

Значущу роль у розвитку ідей екологічної етики і пропаганди гуманного ставлення до живого на рубежі XIX–XX століть відіграв великий російський письменник Лев Толстой. Наприкінці свого

⁴ Борейко В.Е. Экологические традиции, поверья, религиозные воззрения славянских и других народов / В.Е. Борейко. – К. : Киевский эколого-культурный центр, 1996. – 223 с.

⁵ Харузин Н. Из материалов, собранных среди крестьян Пудожского уезда, Олонецкой губернии / Н. Харузин. – М., 1889. – 75 с.

життя він активно виступав проти любительського полювання, вбивства і мучення тварин ради розваги, проповідував вегетаріанство. У своєму класичному есе «Не убий» він писав: «Як у всякій етичній діяльності, так і в дотриманні заповіді «Не убий», справа не в досягненні цілковитої досконалості, а тільки в тому, щоб якомога більше наблизитися до неї: якомога менше вбивати усяких живих істот»⁶. Письменник підтримав у 1890 році антимишлівське видання свого сподвижника і друга В.Г. Чорткова «Зла забава» (що викликало першу в Російській імперії дискусію про моральність полювання) і написав до нього передмову. Етичному ставленню до тварин присвятили свої роботи В.Г. Чортков «Життя одне» (1912), О.К. Єльський «Почуття жалю до тварин» (1879), М.І. Лісовський «Німі страждальники : [бесіда про тварин]» (1902).

Значний внесок наприкінці XIX – поч. XX століття у розвиток ідей екологічної етики зробили вегетаріанські⁷ товариства Російської імперії, що пропагували любов до всього живого, жалість до тварин, виступали проти вівісекції і спортивного полювання. Статті на цю тему публікувалися в журналах «Вегетаріанський вісник» (1904–1905) і «Вегетаріанський огляд» (1909–1915, м. Київ). Один з лідерів російських вегетаріанців, відомий московський видавець І.І. Горбунов-Посадов у журналі «Вільне виховання» у 1909 році опублікував статтю «Співчуття до тварин і виховання дітей», яка в 1910 році вийшла у збірнику про тварин. У ній автор підняв питання про права тварин: «Неповагою до права тварин на життя, до права їх на хоч яку-небудь частку свободи, на увагу, на милосердне ставлення до них, неповагою цією люди пронизуються з дитинства»⁸. Пізніше ним був написаний «Гімн російських вегетаріанців».

⁶ Толстой Л. Не убий / Л. Толстой // Крик. – 2000. – № 3. – С. 5.

⁷ Вегетаріанство – спосіб харчування, при якому людина не вживає продуктів, отриманих шляхом вчинення насильства, – червоного м'яса, птиці, риби та інших морепродуктів чи плоті будь-яких тварин, а також яєць; вегетаріанці також можуть відмовлятися від споживання субпродуктів тваринного походження, таких як сичужного ферменту чи желатину.

⁸ Горбунов-Посадов И. Сострадание к животным и воспитание наших детей / И. Горбунов-Посадов // В кн. Друг животных. Книга о воспитании, сострадании и любви к животным. – М., 1910.

Не можна не відзначити важливу роль багатьох російських та українських письменників, що створили в цей час немало творів, які мали явний екоетичний контекст: М.П. Арцибашев «Кров», Д.В. Григорович «Гірка доля», Л. Українка «Лісова пісня», М. Реріх «Не вбивати», М. Коцюбинський «Лист», Д. Мамін-Сибіряк «Оленя», «Сіра шийка», І. Тургенев «Муму», «Усюди любов», «Перепілка», А.П. Чехов «Каштанка», Л.М. Толстой «Перший ступінь», «Хлопчики і жаби», «Як тіточка розповіла про те, як у неї був ручний Горобець-Живчик», О. Добролюбов «Скарга берізки під Трійцю», С. Єсенін «Пісня про собаку», «Лисиця», «Корова», В. Маяковський «Добре ставлення до коней», Ф. М. Достоевський «Щоденник».

На початку ХХ століття в Російській імперії зародився рух на захист пам'ятників природи, в якому учені Г.О. Кожевников, А.П. Семенов-Тянь-Шанський, Д.К. Соловйов, І.П. Бородин, Д.М. Кайгородов та інші розробили етико-естетичний (на відміну від наукового або господарського) підхід.

Виступаючи у 1908 році на Всеросійському ювілейному акліматизаційному з'їзді, проф. Московського університету Григорій Олександрович Кожевников поставив питання, вперше в країні, «про право первісної природи на існування»⁹. Петербурзький проф. Андрій Петрович Семенов-Тянь-Шанський у 1919 році продовжив думку Кожевникова: «... Адже є ще один бік у справі охорони осередків вільної природи, на якому мені хочеться, хоча б на хвилину, зупинитися. Нагадати про нього особливо доречно у наш час розпалу чисто матеріалістичних прагнень і, незважаючи на хвилю підйому соціалістичних ідей, все ж таки, на жаль, егоїстичних настроїв. Це – бік питання чисто етичний»¹⁰. В іншій своїй статті, опублікованій у 1912 році, А.П. Семенов-Тянь-Шансь-

⁹ Кожевников Г.А. О необходимости устройства заповедных участков для охраны русской природы / Г.А. Кожевников // Этико-эстетический подход в охране дикой природы и заповедном деле. – К. : Киевский эколого-культурный центр, 1997. – С. 81–91.

¹⁰ Из литературного наследия Андрея Петровича Семенова-Тян-Шанского (1866–1942). Проза. Стихотворения. Эпиграммы / авт.-сост. В. Берлин, В. Борейко. – К. : Киевский эколого-культурный центр, 1996. – 160 с.

кий писав: «... треба систематично виховувати в населення почуття жалісливої любові до всього живого, до всього, що має право на існування поряд із людиною. Етичне виховання повинне стримувати розвиток вузько- і часом тупоутилітарних поглядів, які так часто домінують в селянському середовищі»¹¹.

Серйозним внеском у розвиток екологічної етики в Росії стало видання у 1899 році в Санкт-Петербурзі книги російського лікаря С. Фішера «Людина і тварина. Етико-юридичний нарис». Автор вперше в Росії заявив, що: 1) держава повинна охороняти інтереси тварин; 2) ця охорона повинна виражатися у правових нормах; 3) кращим засобом для цього є визнання правової особистості тварин, тобто наділення тварин деякою часткою правоздатності. На думку С. Фішера, всі тварини (не тільки домашні) «заслужують безпосередньої кримінально-правової охорони ради самих себе»¹². У 1903 році в Москві вийшла книга ученого-історика Московського університету П.В. Безобразова, яка так і називалася «Про права тварин». Ці праці і до сьогодні є визначними пам'ятками російської етичної думки по відношенню до природи.

Причому необхідно відзначити, що етичні питання по відношенню до природи піднімалися не тільки столичними природоохоронцями, але і на периферії. Організатор Астраханського заповідника, астраханський краєзнавець В. Хлебніков (батько поета Веліміра Хлебнікова), виступаючи у 1919 році на з'їзді лісоводів в Астрахані, заявив: «Людині легше перемогти і підкорити собі сили природи, чим саму себе. У цій боротьбі людини із своїми спрадавна спадковими звіриними потягами одним з найважливіших засобів для перемоги є звичка. Кожна пролита крапля чужої крові полегшує пролиття наступної краплі і, навпаки, чим рідше людина бачить кров, тим важче їй дивитися на неї. Для вдосконалення людської особистості у повному високому розумінні цього слова шкідливе усяке вбивство, шкідлива навіть участь в ньому...»¹³.

¹¹ Этико-эстетический подход в охране дикой природы и заповедного дела / сост. В.Е. Борейко. – 2-е изд., доп. – К. : КЭКЦ, 1999. – 260 с.

¹² Фишер С. Человек и животное. Этико-юридический очерк / С. Фишер. – СПб., 1899.– 280 с.

¹³ Чуйков Ю. Первая заповедь / Ю. Чуйков. – Астрахань, 1992. – 66 с.

У 1922 році «філософський пароплав» вивіз із Росії всіх ідеологічних супротивників з числа інтелектуалів, професорсько-викладацького прошарку, журналістів, письменників, релігійних і політичних філософів. Розвивати питання екологічної етики стало нікому. У 30-х роках, як образно пише А. Стручков, «голоси естетично-етичного підходу замовкли в пустелі "соціалістичного будівництва"»¹⁴.

Етико-естетичний підхід міг народитися тільки у висококультурному середовищі певної частини діячів охорони природи, переважно великих академічних учених – зоологів, ботаніків, географів, часто вихідців із дворянських сімей – знавців і любителів поезії, живопису, театру. Як цілком справедливо відзначив санкт-петербурзький історик Д.О. Александров: «Повсякденність цих учених забарвлена в естетичні та етичні тони, значення життєвого досвіду виявляються етичними та естетичними»¹⁵. Сама охорона природи здавалася їм ближче до охорони пам'яток культури як за етичними, так і естетичними та релігійними міркуваннями. Саме ці люди відігравали важливу роль у російській заповідній справі та охороні дикої природи. Проте пізніше (аж до 70–80-х років ХХ століття) їм на зміну у заповідну справу прийшли лісники і біологислівствознавці (переважно випускники Московського пушноміхового інституту (МППМ), учні відомого реформатора природи П.О. Мантейфеля). Замість етико-естетичного вони проповідували господарський, науково-реформаторський підхід в охороні природи. Більшою мірою вони були далекі від будь-якої етики чи естетики – час і їх спосіб життя виховали нових діячів заповідної справи в СРСР прагматиками.

Радянські філософи заперечували екологічну етику, оскільки вона не мала класового підходу, розглядала ставлення людини до природи, а не людини до людини. У філософському словнику у термінах «етика» і «мораль» говориться «про нормативну регуляцію

¹⁴ Стручков А. Истоки экологической этики в Советском Союзе / А. Стручков // Любовь к природе : материалы междунар. школы-семинара «Трибуна-6». – К. : Киевский эколого-культурный центр, 1997. – С. 156–169.

¹⁵ Александров Д.А. Историческая антропология науки в России / Д.А. Александров // Вопросы истории естествознания и техники. – 1994. – № 4. – С. 3–22.

відносин людей одні з одними і з суспільним цілим (колективом, класом, народом, суспільством)», але зовсім не із природою¹⁶.

«Любов до природи, названу тут інтимним ставленням до неї, не можна ототожнювати ні з моральним, ні з етичним ставленням (...). Дуже сумнівно і вживання етичних понять у відношенні до природи. Вирубання лісу і забій худоби не є антиморальним вчинком. Об'єктом морального або антиморального ставлення може бути лише людина і суспільство. Тому антиморальним у діях, що стосуються природи, може бути лише те, що завдає шкоди людині або суспільству...», – вважав лєнінградський філософ В.П. Тугаринов¹⁷. Московський д-р філос. наук А.А. Гусейнов накинувся на Альберта Швейцера: «Проте беззаперечно одне: принцип благоговіння перед життям не може бути прийнятий як основний сенс етичної діяльності, він внутрішньо суперечливий і за своєю суттю антисоціальний. (...)»¹⁸. За Гусейновим, природа має етичний зміст не сама по собі, а тільки «розглянута у світлі інтересів і цілей суспільної людини! (...) Ми за природу для людини, але проти обожнювання природи, проти поклоніння всьому живому, проти фальшивої сентиментальності...»¹⁹.

І хоча ці роботи були опубліковані в 1970-х роках, погляд більшості філософів уже на пострадянському просторі на екологічну етику не змінився. Д-р філос. наук Російської академії державної служби А. Назаретян спільно з аспірантом І. Лисицею у дусі кращих ідеологічних напрацювань пишуть: «На жаль, потік агресивної біоцентричної літератури майже не піддавався критичній оцінці...» Що ж до швейцеровського гасла «благоговіння перед життям», то

¹⁶ Краткий словарь по философии ; под общ. ред. И.В. Блауберга, И.К. Пантина. – М. : Политиздат, 1982. – 431 с.

¹⁷ Тугаринов В.П. Природа, цивилизация, человек / В.П. Тугаринов. – Л. : ЛГУ, 1978. – 127 с.

¹⁸ Гусейнов А.А. Отношение к природе как нравственная проблема / А.А. Гусейнов // Научные доклады высшей школы. Философские науки. – 1975. – № 5. – С. 27–33.

¹⁹ Таи само. – С. 27–33.

воно, виявляється, «підхоплене апологетами війни і насильства» і зробилося «притулком фарисеїв»²⁰.

Якщо радянські філософи відмовили екологічній етиці у праві на життя, то можна припустити, що вона могла б розвиватися у середовищі радянських письменників або учених-природоохоронців. Проте не відбулося і цього. Причин багато. Одна з головних – практично повна відсутність в СРСР зарубіжної літератури з екологічної етики. Книга «Культура і етика» А. Швейцера вперше в СРСР була видана лише у 1973 році і вийшла з грифом «Тільки для наукових бібліотек» (а його інші книги «Вчення про благоговіння перед життям» та «Філософія і рух на захист тварин» не перекладені російською мовою і дотепер). «Календар піщаного графства» О. Леопольда вийшов в СРСР лише у 1980 році, та і то до цієї книжки радянські читачі поставилися більше як до роботи з екології і записок натураліста, до розуміння ж етичних істин вони ще не були підготовлені. Був у 1962 році виданий «Уолден» Генрі Торо (його есе «Прогулянка» – лише в 1990 році), однак вони залишилися непоміченими радянськими читачами. Що ж до інших зарубіжних фахівців у галузі екологічної етики, то вони дотепер не відомі на пострадянському просторі. Так про що можна говорити, якщо навіть американського журналу «Екологічна етика» немає в бібліотеках великих міст країн СНД. А що до етичних поглядів російських піонерів охорони природи – Г.О. Кожевникова, В.Г. Чорткова, А.П. Семенова-Тянь-Шанського й інших, то вже на початку 1930-х вони були віддані «анафемі» і забуті.

Як результат багато радянських природоохоронців і письменників розглядали екологічну етику лише під кутом заборони полювання, обмеження на вживання у їжу м'яса тварин і припинення мук домашніх тварин. Народжувалися такі утопічні й анти-екологічні речі дилетантів, як перевиховання диких тварин з метою оволодіння ними навичками людської мови і відмови від поїдання м'яса²¹. Зате абсолютно поза впливом екологічної етики існували

²⁰ Назаретян А.П. Критический гуманизм versus биоцентризм / А.П. Назаретян, И.А. Лисица // Зеленый мир. – 1998. – № 9. – С. 8–10.

²¹ Андреев Д. Роза мира / Д. Андреев. – М. : Товарищество Клышников-Комаров и К., 1993. – 301 с.

такі пріоритетні в СРСР напрями природоохорони та природо-користування як заповідна справа, природоохоронне законодавство, рибний, китобійний²² і хутровий²³ промисел, лісове господарство, екологічна освіта і виховання. Яскравий приклад – рішення у 1991 році комісії ЄС про заборону застосування у хутровому промислі ногозахоплювальних капканів²⁴, підготовлене винятково з позиції екологічної етики. Росія, як й інші країни СНД, де хутровий промисел тримається на таких капканах, виявилася абсолютно не готовою до заборони^{25, 26}.

Ще одна важлива причина відсутності екологічної етики в СРСР – це наявність подвійної моралі у значної кількості природоохоронних діячів СРСР (у тому числі й еліти). Так, академік АН СРСР, директор московського Інституту еволюційної морфології та екології тварин ім. О.М. Северцева (ІЕМЕТ) В.Є. Соколов, що багато років очолював комісію по заповідниках АН СРСР і

²² Пік китобійного промислу припав на другу половину 1950-х – 1960-ті роки, коли одночасно діяло п'ять радянських китобійних флотилій. Китобазис «Радянська Україна» і «Радянська Росія» були найпотужнішими у світі, а до 1964 року на Курильських островах працювали стаціонарні китобійні бази. Чисельність флотилій стала скорочуватися зі зменшення поголів'я китів у Світовому океані з 1970-х років. З 1987 року СРСР не вів далекого китового промислу.

²³ СРСР був світовим лідером хутрового ринку. Максимальну кількість шкурок соболя за всю історію хутрового промислу в Сибіру дав сезон 1961–1962 рр. – 200 тисяч шкурок. Обсяг експорту промислового хутра наближався до 60 млн карбованців на рік. У 1920–1940-ві рр. хутро займало друге або третє місце в структурі радянського експорту, поступаючись пшениці, а в окремі роки – нафтопродуктам.

²⁴ Про заборону використання ногозахоплювальних капканів у Співтоваристві та ввезення до Співтовариства шкур і промислових товарів певних видів диких тварин, що походять з країн, які ловлять їх за допомогою ногозахоплювальних капканів або методів, які не відповідають міжнародним гуманним стандартам вилову [Електронний ресурс] : Регламент Ради ЄС за № 3254/91 від 04.11.1991 р. – URL : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31991R3254:EN:HTML>

²⁵ Дежкин В. За гуманность с разумом и сердцем / В. Дежкин // Охота и охотничье хозяйство. – 1997. – № 5. – С. 1–4.

²⁶ Пушные аукционы и гуманные капканы // Охота и охотничье хозяйство. – 1996. – № 4. – С. 1–3.

вважався лідером радянської природоохоронної науки, у широких колах був ще відомий як любитель кривавих сафарі (араб. *رفس* – мандрівка) в Африці та інших романтичних місцях.

А голова Всеросійського товариства охорони природи М. Бочкар'єв був затриманий в 1965 році на рибному браконьєрстві, за що потрапив на сторінки радянського сатиричного журналу «Крокодил»²⁷. По кілька разів закривалися заповідники, а в тих, що залишилися, тварини вивчалися і «регулювалися» зовсім не етичними методами. Радянський Союз виявився однією з великих держав світу (разом з КНР і Турецькою Республікою), де до 1988 року не було створено Всесоюзного товариства захисту тварин, і єдиною країною в Європі, що не підписала Страсбурзької конвенції 1979 року про безболісний забій домашніх тварин²⁸.

У 1960–1980-х роках, окрім публікацій в СРСР книг А. Швейцера, О. Леопольда і Г. Торо, відбулося ще декілька важливих подій, що так чи інакше стосуються розвитку екологічної етики.

У 1964 році письменник Ф. Шахмагонов у журналі «Молода гвардія» опублікував різку антимишлівську статтю «Сповідь рушничного мисливця». Наступного року письменник Н. Сладков розвинув цю тему в публікації «Дика фігура мисливця» в журналі «Звезда», запропонувавши заборонити любительське полювання як аморальне заняття. До дискусії приєдналися письменники Б. Рябінін, Л. Леонов, О. Волков, В. Травінський, К. Чуковський, І. Акімушкін, Н. Гаген-Торн, В. Матов, багато авторитетних видань – «Литературная газета», «Известия», «Труд», «Человек и закон», «Сибирские огни», «Охота и охотничье хозяйство» (1960–1970-ті роки).

У 1976 році відбувся перший публічний виступ проти спортивного полювання по Центральному телебаченню. Це дозволив

²⁷ Борейко В.Е. Белые пятна истории природоохраны. СССР, Россия, Украина / В.Е. Борейко. – К. : Киевский эколого-культурный центр, 1996. – Т. 1. – 224 с.; – Т. 2. – 304 с.

²⁸ Про захист тварин, призначених на забій [Електронний ресурс] : Європейська конвенція від 10.05.1979 р. – URL : <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/102.htm>

собі знатний рільник, почесний академік ВАСГНІЛ²⁹ Т.С. Мальцев. У своїй книзі «Про землю-годувальницю» він заявив: «...порозумітися з мисливцями – єдиний спосіб роззброїти їх». У результаті сезони полювання в СРСР були скорочені в 2–3 рази, зменшено кількість днів полювання, заборонено полювання в зелених зонах міст, 50 різних жорстоких способів полювання опинилися під забороною, з 1969 року на декілька років в Радянському Союзі було закрито весняне полювання.

У 1960–1970-х роках в СРСР була проведена ще одна масова кампанія, що має відношення до екологічної етики і моралі. Стосувалася вона захисту вовків від варварського винищування. Все почалося з публікації в СРСР перевідних книг Лоїс Крайслер «Стежками карибу» (1966) і Фарлі Моуема «Не кричи, вовки!» (1968). Те, що вовків можна і потрібно не винищувати, а охороняти, для багатьох в Радянському Союзі стало цілковитою новиною. У радянській пресі (журнал «Звезда», альманах «Еврика», книги І.І. Акімушкіна про тварин і т. ін.) стали також публікуватися матеріали на захист вовків. У результаті масштаби винищування вовків в СРСР були скорочені, а вітчизняні зоологи поступово почали говорити про екологічну важливість вовків.

Інша суспільна дискусія, в 1970–1980-х роках, можливо не так добре підготовлена і не така запальна, стосувалася питань гуманного ставлення до тварин. У журналі «Природа» їй була присвячена чудова добірка під заголовком «Феномен жорстокості»³⁰, у популярному журналі «Наука і життя» в статті біолога О. Гілярова «Людина і тварини: етика відносин» вперше в радянській літературі було сказано про екологічну етику³¹. До дискусії приєдналися «Літературна газета», «Неделя», письменники Р. Троепольський, Б. Рябінін, Л. Леонов опублікували декілька статей і книг, Сергій Образцов зняв гучний документальний фільм «Кому

²⁹ Всесоюзна академія сільськогосподарських наук імені Леніна – вища науково-дослідницька та координаційно-методична установа з водного, лісового і с.-г. СРСР.

³⁰ Феномен жорстокості // Природа. – 1975. – № 1. – С. 89–104.

³¹ Гіляров А. Человек и животное: этика отношений // Наука и жизнь. – 1976. – № 12.

він потрібен, цей Васька?». У деяких містах – Ленінграді, Вологді, Києві, Ялті, Харкові, Одесі, стали створюватися секції і товариства охорони (захисту) тварин. У Москві секція охорони тварин при міській раді ВООП була організована викладачкою Е.А. Антоною за підтримки художника В.В. Ватагіна у 1954 році³². Пізніше її очолила д-р мед. наук К.О. Семенова.

На початку 1960-х письменник Борис Рябінін, О. Образцова і Московська секція захисту тварин розпочали боротьбу за прийняття в СРСР поправок до республіканських кримінальних кодексів про покарання за жорстоке поводження з тваринами. Законопроект був підготовлений і з Президії Верховної Ради СРСР він був розісланий до Верховних Рад союзних республік з рекомендаціями прийняти такі доповнення до кримінальних кодексів. Першим його прийняла Естонія, потім Азербайджан, Вірменія, Узбекистан, Туркменістан, Казахстан, Киргизстан, Литва і Грузія (у 1967 р.)³³. А от Росія, Україна і Білорусь довго не приймали поправку. Цього вдалося добитися лише на початку 1990-х років³⁴.

Згідно з Указом Президії ВР Української РСР Кримінальний кодекс³⁵ було доповнено ст. 207¹ Жорстоке поводження з тваринами³⁶. Вводилося покарання за жорстоке поводження з тваринами, що спричинило їх загибель або каліцтво, а так само мучення тварин, вчинені особою, до якої протягом року було застосовано адміністративне стягнення за такі ж дії. Санкція передбачала виправні роботи на строк до шести місяців або штраф у розмірі до ста кар-

³² Павлова Т.Н. Биоэтика в высшей школе / Т.Н. Павлова. – М. : МГАВМиБ, 1997. – 148 с.

³³ Рябинин Б.С. Добро в твоём сердце / Б.С. Рябинин. – М. : Сов. Россия, 1986. – 320 с.

³⁴ Воспоминания Татьяны Николаевны Павловой о зарождении движения за права животных в СССР и России [Электронный ресурс]. – URL : www.vita.org.ru

³⁵ Кримінальний кодекс України від 28.12.1960 р. (втратив чинність частково) // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2. – Ст. 14.

³⁶ Про кримінальну відповідальність за жорстоке поводження з тваринами : Указ Президії Верховної Ради УРСР від 29.04.1988 р. за № 5822-ХІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1988. – № 19. – Ст. 481.

бованців. Надалі фіксовану суму штрафу замінити «штрафом до сорока мінімальних розмірів заробітної плати»³⁷.

З моменту прийняття чинного КУпАП³⁸ в ньому присутня ст. 89 Жорстоке поводження з тваринами. Нею передбачалась адміністративна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами, їх мордування або вчинення інших дій, що призвели до їх мучення, каліцтва чи загибелі.

До заслуг роботи секції охорони тварин можна віднести також залучення із 1967 року радянської міліції (Розпорядження № 234 від 1967 р. Міністерства охорони громадського порядку СРСР). Згідно з цим Розпорядженням катування тварин розглядалося як порушення громадського порядку³⁹ і могло каратися за ст. 206 КК РРФСР і відповідних статей кодексів союзних республік, що передбачає позбавлення волі до 5 років, затвердження у 1977 році Мінохорониздоров'я СРСР «Правил проведення робіт з використанням експериментальних тварин»⁴⁰, заборони використовувати тварин для дослідів без знеболення, ухвалення в 1980 році Міністерством освіти СРСР інструктивного листа «Про посилення уваги і виховання гуманного ставлення школярів до тварин». У ці ж роки це міністерство заборонило збір колекцій тварин на уроках біології в школах⁴¹.

³⁷ Про внесення змін до законодавчих актів України щодо застосування кримінальних покарань у вигляді штрафу : Закон України від 08.02.1995 р. за № 41/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 8 (21.02.95). – Ст. 53.

³⁸ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. за № 8073-X // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984, додаток до № 51. – Ст. 1122.

³⁹ Рябинин Б. Друг, воспитанный тобой / Б. Рябинин. – Новосибирск : Западно-Сибирское книжное издательство, 1977. – 212 с. – С. 47.

⁴⁰ Про заходи щодо подальшого вдосконалення організаційних форм роботи з використанням експериментальних тварин : Наказ Міністерства охорони здоров'я СРСР від 12.08.1977 р. за № 755 [Електронний ресурс] // URL : russia.bestpravo.ru/fed1991/data03/tex15487.htm

⁴¹ Воспоминания Татьяны Николаевны Павловой о зарождении движения за права животных в СССР и России [Электронный ресурс]. – URL : www.vita.org.ru

З кінця 1980-х – початку 1990-х люди отримали можливість сміливіше думати самостійно, спілкуватися з колегами із зарубіжних країн, одержувати від них інформацію, стало простіше видавати нові журнали і збірники. Все це значно сприяло розвитку на пострадянських просторах екологічної етики. Екологічною етикою зацікавилися дві групи фахівців – філософи і природоохоронці. У 1987 році виходить стаття з екологічної етики відомого лісовода та ботаніка із Ленінграду проф. С.О. Диренкова⁴².

У 1989 році у Львові була проведена конференція «Моральні та естетичні питання охорони природи», Кубанська народна Академія спробувала розробити норми екологічної етики, один з лідерів міжнародної Соціально-екологічної спілки Сергій Мухачов (м. Казань) очолив секцію з екологічної етики СоЕС, провів декілька дискусій з цієї теми і випустив у 1997 році збірники. У 1994 році Рух студентських дружин з охорони природи прийняв свій маніфест, у якому першими пунктами було сказано: «1) Ми усвідомлюємо, що всі живі істоти хочуть жити, і жити вільно, не меншою мірою, ніж людина; 2) Ми не визнаємо етичних претензій людства на виняткову роль і владу над природою»⁴³.

Активну діяльність для популяризації ідей «визволення тварин» проводила москвичка Тетяна Миколаївна Павлова, один з лідерів секції охорони тварин Московського міського товариства охорони природи (1969–1987), автор книги «Біоетика у вищій школі»⁴⁴. У 1990 році за її активної участі при Міжрегіональному Вегетаріанському товаристві Росії був створений Центр етичного ставлення до тварин, що став Російським відділенням Всесвітнього товариства захисту тварин. Саме завдяки активності Т.М. Павлової і її соратників у 1977 році Мінохорониздоров'я РРФСР були затверд-

⁴² Дыренков С.А. О трех аспектах современной экологии: гносеологическом, прагматическом и этическом / С.А. Дыренков // Методологические и методические вопросы экологического образования и воспитания. – Смоленск–Брянск, 1987. – С. 5–14.

⁴³ Манифест Движения дружин по охране природы // ПроЭко : бюллетень Охрана дикой природы. – М. : ЦОДП. – 1996. – № 11. – С. 12–13.

⁴⁴ Павлова Т.Н. Биоетика в высшей школе : учеб. пособие для вузов / Т.Н. Павлова. – М. : Моск. гос. академия ветеринар. медицины и биотехнологии, 1997. – 147 с.

жені «Правила щодо поводження, утримання, знеболення і умертвіння експериментальних тварин». У Росії було створене Всесоюзне товариство захисту тварин, реорганізоване у 1992 році в російське.

Стали організовуватися і подібні регіональні товариства. У 1991 році відкрито Петрозаводське товариство захисту тварин, в 1998 – Карельське товариство захисту тварин. Такі ж товариства створені в Нижньому Новгороді, Єкатеринбурзі та ін.

У 1995 і 1997 роках Т.М. Павловою видані у Москві перші в Росії і країнах СНД безцензурні книги з проблем прав тварин «Біоетика у школі» і «Біоетика у вищій школі». Остання була рекомендована Мінсільгоспом РФ як навчальний посібник для студентів ВНЗ за фахом «Ветеринарія». В Україні курс «Біоетики» вперше став читатися з 1998 року у Харківській державній зооветеринарній академії. Навчальна дисципліна викладається кафедрою філософії і історії України та забезпечена методичними вказівками з усіх восьми тем. У процесі викладання курсу використовуються 30 фільмів, які надіслані до ХДЗВА Королівським товариством Англії. В академії обладнаний кабінет з біоетики з відповідними наочними засобами⁴⁵.

На жаль, засоби масової інформації країн СНД, у тому числі і спеціалізовані – екологічні або біологічні, практично не приділяють і не приділяють уваги питанням екологічної етики. Винятком тут є газети «Зелений промінь» (м. Рязань, Росія), «Заповідний вісник» (м. Йошкар-Ола, Росія), журнали «Вісник зоології» (м. Київ, Україна), «Хвиля» (м. Іркутськ, Росія), «Крик» (м. Харків, Україна).

У 1997 році в Москві був відкритий офіс Міжнародного Фонду захисту тварин, впливової організації, що активно бореться проти жорстокого ставлення до тварин. У 1994 році організована газета «Зов» – Вісник Російського товариства захисту тварин.

До теперішнього часу дуже далеким від екологічної етики залишається природоохоронне законодавство країн СНД. Цими країнами (окрім України), дотепер не підписані Європейські

⁴⁵ Офіційний сайт Харківської державної зооветеринарної академії [Електронний ресурс] // URL : http://www.zoovet.kh.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=70:2011-03-23-10-33-32&catid=39:2011-03-23-10-07-17&Itemid=142

конвенції про захист домашніх (1987)⁴⁶ та експериментальних тварин (1986)⁴⁷. Не розв'язуються етичні проблеми взаємовідносин людини і природи в російському та українському законах про тваринний світ, про природні території, що охороняються. Немає закону про захист тварин (окрім України). Хоча разом з тим Модельний закон СНД про поводження з тваринами визначив правові основи поводження з тваринами, спрямований на їх захист від жорстокого поводження, на забезпечення безпеки, інших прав і законних інтересів громадян при поводженні з тваринами⁴⁸.

У той же час необхідно зазначити, що буквально до кінця 1990-х років екологічна етика в країнах СНД ніяк не могла одержати офіційного визнання. У філософських, а також екологічних словниках (М.Ф. Реймерса⁴⁹, 1980, 1990; М.Ф. Реймерса і О.В. Яблокова, 1982; Б.М. Міркіна і Л.Г. Наумової, 1999) поняття екологічної етики було відсутнє.

Велике значення для ознайомлення природоохоронної громадськості країн СНД із зарубіжними класиками екологічної етики мало видання у 1992 році московським видавництвом «Голубка» двох книг – «Екологічна антологія» і «Думаючи як гора», а також іншим московським видавництвом «Прогрес» в 1990 році збірника «Глобальні проблеми і загальнолюдські цінності». У 1993 році в Москві вийшла нарешті легендарна «Роза світу» Данила Андреева, що складається з 12 книг. У п'ятій книзі гл. 3 присвячена ставленню до тваринного царства, тобто має пряме відношення до екологічної етики. Необхідно додати, що робота над цією книгою була розпо-

⁴⁶ Про захист домашніх тварин : Європейська конвенція від 13.11.1987 р. // Офіційний вісник України. – 2014. – № 77 (03.10.2014). – Ст. 2217.

⁴⁷ Про захист хребетних тварин, що використовуються для експериментів або в інших наукових цілях [Електронний ресурс] : Європейська конвенція від 18.03.1986 р. – URL : <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/123.htm>

⁴⁸ Щодо поводження з тваринами [Електронний ресурс] : Модельний закон СНД прийнято на двадцять дев'ятому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД (Постанова № 29-17 від 31 жовтня 2007 року). – URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_i36

⁴⁹ Реймерс Н.Ф. Азбука природи. Микроренциклопедія біосфери / Н.Ф. Реймерс. – М. : Знание, 1980. – 208 с.

чата у Володимирському централі⁵⁰, а закінчена після звільнення, у жовтні 1958 року, і в ній автор передбачив багато сучасних екоетичних концепцій, наприклад ідею про внутрішню цінність природи, яку він назвав автономною. Д.Л. Андрєєв виступав також проти любительського полювання і любительської рибалки. Велике значення мали і огляди американського журналу «Екологічна етика», опубліковані московським філософом В. Єрмолаєвою в 1989, 1990 і 1994 роках.

Питання екологічної етики неодноразово піднімалися у газеті еколога В. Берліна «Жива Арктика» (м. Апатити), книгах і статтях екоанархіста С. Фомічова (м. Дзержинськ Нижньогородської обл.), роботах московського філософа Л. Василенко, московського історика А. Стручкова, нижньогородського філософа В. Кутирьова. Активну діяльність з популяризації екологічної етики розвинув морський еколог, академік НАН України Г. Полікарпов (м. Севастополь), ним підготовлена програма для навчання екологічної етики школярів. Проблемі застосування екологічної етики в заповідній справі присвятив декілька своїх цікавих робіт д-р біол. наук О. Нікольський (м. Москва). Викладач кафедри філософії Далеко-східного державного аграрного університету (м. Благовещенськ) Н. Калініна в 2002–2003 рр. одна з перших в СНД стала читати вузівський курс екологічної етики. З початку 1990-х років в Україні і Росії були захищені перші дисертації з екологічної етики.

Благодійним фондом Дніпровського району м. Києва «Київський еколого-культурний центр» спільно із московським Центром охорони природи (Є. Симонов) у 1996 році було розпочато міжнародний проект «Любов до природи» (Гуманітарна екологічна ініціатива), одним із завдань якого є популяризація і впровадження у повсякденне життя ідей екологічної етики. Київський еколого-культурний центр видав з цієї теми декілька десятків книг, з 1999 року випускає «Гуманітарний екологічний журнал», у травні 2001 року в Києві, за підтримки Центру охорони дикої природи, провів перший в СНД міжнародний семінар з екологічної етики, а на

⁵⁰ Російська в'язниця для особливо небезпечних злочинців у місті Володимирі (установа ОД-1/Т-2), а також Слідчий ізолятор № 2 УФСІН Росії по Володимирській області. Заснована в кінці XVIII ст.

міжнародному семінарі «Трибуна-9» (м. Київ, травень 2003 р.) була прийнята Декларація прав природи. Одним з практичних результатів цих семінарів стало затвердження у 2003 році держслужбою заповідної справи України етичної експертизи наукових досліджень, що проводяться у заповідниках і національних парках, а також читання курсів і розділів з екологічної етики (вперше в країнах СНД) в Україні – у Чернівецькому університеті, Росії – у ВНЗ Благовещенська, Елісти, Саранська, Москви, С.-Петербурга, Уфи, Йошкар-Оли, Білорусі – в Міжнародному державному екологічному університеті (м. Мінськ). У 2004 році Київський університет видав перший в СНД навчальний посібник з екологічної етики⁵¹, а «Гуманітарний екологічний журнал», журнали «Хвиля» та «Екологія. Культура. Суспільство» присвятили екологічній етиці свої тематичні випуски.

Про підтримку ідей екологічної етики заявлено в прийнятих соціальних програмах Російської православної церкви, Церкви російських християн-адвентистів, а також програмах деяких політичних партій, наприклад Націонал-консервативної партії Росії або партії «Яблуко».

У 2006 році ВР України був прийнятий ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження»⁵², проект якого був розроблений Благодійним фондом Дніпровського району м. Києва «Київський еколого-культурний центр»⁵³ і Товариством захисту тварин «SOS»⁵⁴.

Остання вимога щодо викладання навчального курсу «Екологічна етика» відображена у відомчому нормативному акті. Так, відповідно до листа Міністерства освіти і науки України від 23.06.2010 р. за № 1/9-450 (додаток 1), на виконання ст. 6 ЗУ «Про

⁵¹ Борейко В.С. Екологічна етика : навчальний посібник / В.С. Борейко, А.В. Подобайло. – К. : Фітосоціоцентр, 2004. – 116 с.

⁵² Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України від 21.02.2006 р. за № 3447-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 27. – Ст. 230.

⁵³ Благодійний фонд Дніпровського району м. Києва «Київський еколого-культурний центр» [Електронний ресурс]. – Офіційний сайт. – URL : <http://ecoethics.ru/>

⁵⁴ Міжнародне товариство захисту тварин «SOS» [Електронний ресурс]. – Офіційний сайт. – URL : <http://www.sos-animals.info/uk.html>

захист тварин від жорстокого поводження» і Постанови Окружного адміністративного суду м. Києва від 16.07.2009 р за № 3/238⁵⁵ щодо впровадження у вищу та середню освіту України дисципліни «Екологічна етика» Міністерство освіти і науки України рекомендує включити до переліку вибіркових дисциплін навчальних планів вищих навчальних закладів дисципліну «Екологічна етика» в обсязі одного кредиту ECTS (36 год.)⁵⁶.

У 2010 році Міністерство освіти і науки України рекомендувало вишам країни включити у перелік вибіркових дисциплін навчальних планів вищих навчальних закладів дисципліну «Екологічна етика». Окрім цього, в 2010 році Міністерство освіти і науки України затвердило вибірковий курс для 8-х (9-х) класів загальноосвітніх навчальних закладів «Екологічна етика і гуманне ставлення до тварин і рослин» (автори В.Є. Борейко і Б.М. Васильківський). Цього ж року доцентом Харківського національного університету внутрішніх справ О.М. Шумілом було розроблено та видано методичне забезпечення «Екологічної етики»^{57,58} як навчальної дисципліни для юридичних вишів, її викладання забезпечується кафедрою правового забезпечення господарської діяльності факультету права та масових комунікацій.

У 2011 році ЗУ «Про тваринний світ» був доповнений ст. 52-1 «Заборонені знаряддя добування об'єктів тваринного світу». Нею визначалося, що для добування об'єктів тваринного світу заборо-

⁵⁵ Про визнання протиправною бездіяльності та зобов'язання вчинити дії [Електронний ресурс] : Постанова Окружного адміністративного суду м. Києва від 16.07.2009 р. за № 3/238 // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Офіційний сайт. – URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/4391984>

⁵⁶ Щодо включення до переліку вибіркових дисциплін навчальних планів вищих навчальних закладів дисципліни «Екологічна етика» [Електронний ресурс] : Лист Міністерства освіти і науки України від 23.06.2010 р. за № 1/9-450 // Ліга : Закон. – 1 файл. – MUS13338.LHT. – Назва з екрана.

⁵⁷ Екологічна етика : навчальна програма / розроб. канд. юрид. наук, доц. Шуміло О.М. – Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2010. – 16 с.

⁵⁸ Екологічна етика : робоча навчальна програма / розроб. канд. юрид. наук, доц. Шуміло О.М. – Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2010. – 30 с.

няються виготовлення, збут, застосування, зберігання отруйних принад, колючих, давлячих та капканоподібних знарядь лову, електроловильних систем (електровудок), вибухових речовин, пташиного клею та монониткових (волосінних) сіток (крім тих, що призначені для промислового лову), а також інших засобів, заборонених законом. Забороняються також знаряддя добування об'єктів тваринного світу, що призводять до калічення диких тварин, їх страждань та масового безконтрольного знищення.

Наступна стаття Закону ввела заборону ввезення в Україну електроловильних систем (електровудок), монониткових (волосінних) сіток, мисливських капканів та інших засобів добування об'єктів тваринного світу, заборонених законодавством⁵⁹.

ВР України не завжди підтримує вимоги природоохоронців. Так, нею не були підтримані рішення щодо введення «сезонів тиші», а саме в травні – червні у місцях масового розмноження тварин та вирощування ними потомства, місцевими органами влади та самоврядування, за узгодженням із спеціально уповноваженими центральними органами виконавчої влади у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу, оголошуються «сезони тиші» з обмеженням господарської діяльності та відвідування цих місць населенням⁶⁰.

У січні 2010 році група російських діячів культури – О. Камбурова, С. Юрський, І. Чурікова, В. Гафт, А. Макаревич – після незаконного масового відстрілу собак у Москві звернулася до керівництва Росії з пропозицією про введення посади Уповноваженого з прав тварин.

⁵⁹ Про внесення змін до Закону України «Про тваринний світ» щодо посилення заходів по боротьбі з браконьєрством : Закон України від 12.05.2011 р. за № 3325-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 45 (11.11.2011). – Ст. 480.

⁶⁰ Про відкликання проекту Закону України про внесення змін до Закону України «Про Червону книгу України» та Закону України «Про тваринний світ» [Електронний ресурс] : Проект постанови Верховної Ради України, внесений Народним депутатом України Семиногою А. від 06.10.2011 р. за № 8612/П // Ліга : Закон. – 1 файл. – DF6N80PA.LHT. – Назва з екрана.

У серпні 2012 році в Україні, зусиллями Благодійного фонду Дніпровського району м. Києва «Київський еколого-культурний центр», були прийняті поправки до ЗУ «Про Червону книгу України»⁶¹, згідно з якими право рідкісних видів на існування тепер забезпечувалося не тільки тваринам і рослинам, але і мікроорганізмам (найдрібнішим водоростям, грибам і бактеріям), тобто всім живим істотам.

§ 2. Історія екологічної етики за кордоном

*Мислячу людину впізнають
по священному благоговінню
перед життям.*

В. Гюґо

Про етичне ставлення до природи здавна говорили багато видатних людей: Будда, який проголосив принцип не завдання шкоди іншим живим істотам, Піфагор, Цицерон, Леонардо да Вінчі, Овідій, Плутарх, що розглядали добре ставлення до тварин як основу етичної поведінки людини, Святий Франциск Ассизський, що сприймав живих істот як своїх братів і сестер, Томас Мор і Мішель Екем де Монтень, які закликали до милосердя у ставленні до тварин, Мухаммед, що захищав тварин від недбайливих людей.

Необхідно сказати про Т. Морі, Еразма, Вольтера, І. Бенґаме, В. Шекспіра, Р. Бернса і Персі Біші Шеллі, які засуджували жорстокість у ставленні до тварин і безумство полювання.

Навіть у найгоłodніші роки Могандас Карамчанд Ганді відмовився примусити індусів їсти м'ясо: «Ми не можемо вбивати корів, ми повинні бути солідарні зі всією стражденною істотою».

Засновниками екологічної етики можна назвати американського еколога і природоохоронця Олдо Леопольда (1887–1948) і

⁶¹ Про внесення змін до ст. 4 Закону України «Про Червону книгу України» щодо посилення охорони рідкісних видів тварин і рослин : Закон України від 05.07.2012 р. за № 5072-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 28. – Ст. 304.

німецького лікаря та філософа Альберта Швейцера (1875–1965). Класична праця О. Леопольда «Календар піщаного графства» була видана у 1949 році, після смерті її автора. У 1953 році вийшли інші його роботи під заголовком «Кругова ріка». У них О. Леопольд розвинув свої погляди з екології, екологічної етики (етики Землі) і природоохоронної естетики. Етика благоговіння перед життям (універсальна етика) розроблена Альбертом Швейцером у класичній праці «Культура та етика» (написана на початку 1920-х років і видана в 1923 р.), а також у «Філософії і русі на захист тварин» і «Вченні про благоговіння перед життям» (написана в лікарні у 1961 р., вийшла в НДР у 1963 р.).

Великий поштовх розвитку екологічної етики дала екологічна теологія (вивчення екологічних етичних поглядів різних релігій), а також пильна увага до екологічних етичних традицій різних народів, зокрема, американських індіанців (екологічна етнографія).

У східних країнах перший закон про права тварин був прийнятий в Японії в XVII–XVIII сторіччях. Згідно з ним вбивство собак каралося стратою, а городяни повинні були звертатися до бродячих псів як «високоблагородіє Собака». У Китаї вбивство панди також каралося стратою, а після 1997 року десятьма роками ув'язнення.

Не можна заперечувати величезного впливу західних країн на рух на захист тварин. «Чотири стадії жорстокості» (англ. *The Four Stages of Cruelty*) – серія з чотирьох гравюр, опублікованих 1751 року британським художником доби англійського рококо і просвітництва. Вільямом Хогартом (англ. *William Hogarth*, 10.11.1697 – 26.10.1764). Кожна з гравюр зображує сцену з життя вигаданого персонажа Тома Нерона (*Tom Nero*).

Гравюри «Чотири стадії жорстокості» були задумані як моралізаторське повчання. Серія друкувалася на дешевому папері і призначалася насамперед для нижчих верств населення. Хогарт, бажаючи досягти найбільш сильного впливу на глядача, у цій серії гравюр, на відміну від інших своїх творів, відмовився від гумористичного пом'якшення сюжетів. Проте, як і інші його роботи, гравюри містять безліч цікавих деталей і тонких алюзій (лат. *allusio* – натяк, жарт).

На першій гравюрі «Перша стадія жорстокості» (додаток 2) Том Нерон, чие ім'я – відсилання до римського імператора⁶² або стягнення до «не герой» (англ. *Nero – no hero*), за допомогою інших хлопчиків вставляє стрілу собаці в пряму кишку – ці тортури повторює мука грішника у триптиху Ієроніма Босха «Спокуса святого Антонія». Значок з ініціалом на плечі його вицвілого і подертого пальта вказує, що він вчиться у благодійній школі.

Два хлопчики вгорі праворуч від Нерона випалюють птахові очі палаючим факелом; хлопчики в нижній частині гравюри закидають півня⁶³ (ймовірно, це натяк на ворожнечу з французами, а також вказівка на те, що дія відбувається у традиційний для таких забав з півнями день, у Жирний вівторок (англ. *Shrove Tuesday*)⁶⁴).

Ще один персонаж прив'язує до хвоста собаки кістку так, щоб він не міг її дістати; пара котів-забіяк підвішена за хвосту, група хлопчиків дражнить їх. У нижньому лівому кутку на кішку нацькували собаку, а на дальньому плані картини ще одну кішку з прив'язаними до неї пузирями викидають з вікна верхнього поверху. Ім'я Тома Нерона написано під зображенням шибеника на паркані (його малює вуглинкою один з хлопчиків) – це передбачення долі головного персонажа.

На гравюрі відсутні парафіяльні офіцери (наглядачі), які

⁶² Нерон Клавдій Цезар Август Германік (лат. *Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus*, відоміший під ім'ям Нерон, 15 грудня 37 – 9 червня 68). Він отруїв свого зведеного брата Британіка та здійснив матеровбивство. За його правління, після «Великої пожежі» у Римі християн звинуватили в підпалі міста, що стало приводом для їх масових катувань і вбивств. Умертвіння супроводжувалося знущаннями, бо їх одягали у шкури диких звірів, щоб вони були розтерзані на смерть собаками, розпинали на хрестах або приречених на смерть у вогні підпалювали з настанням темряви заради освітлення садів Нерона. Тоді ж він дав циркову виставу, під час якої сидів серед натовпу в одязі візника або правив упряжкою, беручи участь у змаганні колісниць.

⁶³ Зображення цієї «гри» та її короткий опис наведено на обкладинці.

⁶⁴ В Україні святкується як Масниця – свято на честь весняного пробудження природи. Християнська церква додала *Масницю* у свій календар, проте свято так і не набуло християнського змісту. Але, оскільки православ'я тривалий час є панівною релігією в Україні, то, з часом, автентична дата святкування Масниці була забута.

повинні стежити за дітьми. Одна з причин зростання злочинності – поганий нагляд за дітьми бідняків.

На другій гравюрі «Друга стадія жорстокості» (додаток 3) Том Нерон виріс і став найманим візником. Його кінь, змучений роками важкої роботи і жорстоким поводженням, впав, зламав ногу і розбив візок. Том відшмагав коня настільки сильно, що вибив йому око.

Хогарт зображує чотирьох огрядних адвокатів, які намагаються видертися з візка. Ймовірно, це карикатури на відомих у той час юристів, однак ідентифікувати їх немає можливості.

Тут же можна спостерігати, як пастух до смерті забиває ягня, перевантаженого осла б'ють по крупу вилами, а розлючений бик підкидає одного зі своїх мучителів.

На зображенні жорстокість до тварин змінюється жорстокістю до людей: візник спить, не помічаючи, що з його бочки виливається на бруківку пиво, а його підвода давить хлопчика, що грається. Плакати, що розвішені на будинках на задньому плані, рекламують півнячі бої і бокс, що ще більше підкреслює атмосферу безвиході та жорстокості.

Третя гравюра «Досконала жорстокість» (додаток 4). На цей час Том Нерон пройшов шлях від жорстокого поводження з тваринами до крадіжки і вбивства. Він підмовив свою вагітну коханку Енн Гілл (*Ann Gill*) пограбувати її господиню і тікати.

Зустрівши Енн з награбованим, Нерон вбиває її з особливою жорстокістю: зап'ястя і вказівний палець жертви майже відірвані, шия глибоко розрізана. Її скринька і вкрадені нею товари валяються поруч з дівчиною на землі. На книзі, яка разом з молитовником випала із скриньки, написано «Бог мстить за вбивство», майже відірваний палець Енн вказує на ці слова.

Жінка, що обшукувала кишені Нерона, виявила пістолети і безліч кишенькових годинників – свідчення того, що він перетворився на розбійника.

Остання гравюра «Відплата за жорстокість» (додаток 5). Засудженого Нерона, визнаного винним у вбивстві, повісили, а його тіло піддали ганебного процесу публічного розсічення. Згідно з прийнятим через рік після виходу гравюр Законом «Про вбивць» (1752),

органи злочинця могли надаватися хірургам для вивчення. Вважалося, що ця обставина разом з відмовою у похованні буде додатковим стримуючим фактором.

Що на столі лежить тіло Тома Нерона можна дізнатися за татуванням на руці. Мотузка, яка все ще висить на шиї, вказує на спосіб його страти.

Прозектори, чії серця загартовані довгими роками роботи з трупами, настільки ж байдужі до Нерона, наскільки він був байдужий до своїх жертв. У Нерона виймають око, що на гравюрі є нагадуванням про те, що кінь позбувся ока з його вини, а собака їсть його серце – це відплата за жорстокість, яку він виявляв ще хлопчиком у ставленні до тварин.

Обличчя Нерона спотворено від болю. Палець Тома зігнутий так само, як палець Енн в попередній сцені; він вказує на кістки, що варяться, – така доля уготована і тілу Нерона.

Таким чином у цій серії гравюр демонструється легкість, з якою дитина, що жорстоко поводить з тваринами, перетворюється на закоренілого злочинця. Вільям Хогарт прагнув привернути увагу до варварського поводження з тваринами у той час, «сам вигляд яких на вулицях нашої столиці тривожить кожен чутливий розум».

У 1802 році у Франції була призначена премія за роботу, яка дала б кращу відповідь на запитання: «Наскільки жорстокість, що практикується над тваринами, впливає на етичний рівень населення, і чи корисно буде видати стосовно цього закони?».

Колискою товариств захисту тварин потрібно вважати Англію. У 1809 році прем'єр-міністр лорд Ерскін проголосив у палаті лордів: «Без співчуття до тварин немає справжнього доброго виховання, немає справжнього доброго серця». У 1822 році завдяки лорду Ерскіну був прийнятий перший в Європі закон про покарання мучителів тварин⁶⁵ (хоча в США подібна стаття у законодавстві Колонії затоки Массачусетс діяла з 1641 р.). У 1824 році Річард Мартін заснував у Лондоні перше в світі товариство захисту тварин.

⁶⁵ Про запобігання жорстокому та неналежному поводженню з худобою [Електронний ресурс] : Закон Сполученого Королівства Великобританії і Північної Ірландії від 22.07.1822 р. – URL : <http://books.google.com.ua/books?id=6LsuAAAIAAJ&printsec=frontcover&hl=uk>. – Назва з екрана.

У 1892 році на земній кулі існувало вже 780 таких товариств, з них в Англії – 244, в Німеччині – 191, в США – 105, у Швеції і Норвегії – 31. До 1896 року у світі відбулося 12 міжнародних конгресів товариств захисту тварин⁶⁶.

У США Генрі Берг у 1866 році створив Американську асоціацію щодо запобігання жорстокому поводженню з тваринами із застосуванням спеціальних вертельних собачок (англ. *turnspit dogs*, фр. *les chiens tournebroches*) як універсального двигуна для всяких насосів, повітродувок, сепараторів, маслоробок, кукурудзяних молотарок. Собака, що бігала годинами всередині колеса без води, під загрозою покарання, стала «інноваційною технологією» XVII–XVIII сторіччя і хоча в XIX сторіччі цей напрямок змінився, але сама ідея використовувати собачок розвивалася і вдосконалювалася. Тому Берг і його асоціація ще на початку своєї діяльності виступали проти використання праці вертельних собак, наприклад, у барах Нью-Йорка на пресах для віджимання яблук.

Перший випадок організованого протесту проти жорстокого ставлення до тварин відбувся у 1836 році у Флоренції. Місцеві аристократи, втомившись від диких криків піддослідних тварин, зібрали підписи проти німецького лікаря-вівісектора. Йому довелося покинути Італію.

У 1959 році було створене Міжнародне товариство захисту тварин. На 1998 рік лише у мережі Інтернет були дані про 6 тис. різних громадських організацій, що займаються правами тварин, на базі яких проводяться три основні міжнародні акції: Антихутрова кампанія, Антикосметична кампанія і Кампанія, спрямована на покращання умов утримання с.-г. птиці і худоби на тваринницьких комплексах.

На Заході екологічна етика вперше заявила про себе на початку 1970-х років, коли її стали викладати на філософських і природничих факультетах ВНЗ. Піонером тут вважається Університет американського штату Вісконсін, де екологічну етику проф. Беярд Каллікот почав читати у 1971 році. З середини 1970-х екологічна етика виборолла право називатися самостійною дисципліною.

⁶⁶ Фишер С. Человек и животное. Этико-юридический очерк / С. Фишер. – СПб., 1899.– 280 с.

Особливо активно ця наука почала розвиватися у США, Англії, Австралії, Норвегії і Канаді.

У 1972 році Джон Б. Кобб-молодший опублікував першу статтю з екологічної етики в США «Чи не пізно. Теологія екології». У цьому ж році Вільям Блекстоун організував конференцію «Філософія та екологічна криза». У 1973 році Арне Несс надрукував статтю «Рух глибинної екології», що стала початком нового руху, а Річард Рутлі вперше зробив доповідь з екологічної етики на світовому конгресі. У 1975 році Холмс Ролстон III в популярному журналі «Етика» опублікував статтю «Чи це екологічна етика?».

У 1990 році створюється Інтернаціональне товариство екологічної етики (його лідери – Лаура Вестра і Холмс Ролстон III) та Інтернаціональна асоціація природоохоронної філософії (на чолі з Брюсом В. Фольцом і Робертом Фродманом). Товариство філософії і теократії з початку 90-х років також багато уваги приділяє екологічній етиці. Ці товариства організовують конференції і публікують матеріали.

З'явилися журнали, спеціально присвячені екологічній етиці. Один з них був організований у США філософом Юджином Харгроувом в 1979 році і був названий «Екологічна етика» («Environmental ethics») ⁶⁷, з 1992 року в Сполученому Королівстві випускається журнал «Екологічні цінності» («Environmental values») ⁶⁸, у Канаді журнал «Сурмач» («The Trumpeter») ⁶⁹. Окрім цього, в США було запроваджено випуск низки релевантних видань: газети «Екофілософія» («Ecophilosophy») ⁷⁰, «Екологічна філософія»

⁶⁷ Екологічна етика. Міждисциплінарне видання, присвячене філософським аспектам екологічних проблем [Електронний ресурс] : Офіційний сайт. – URL : <http://www.pdcnet.org/enviroethics>. – Назва з екрана.

⁶⁸ Екологічні цінності [Електронний ресурс] : Офіційний сайт. – URL : <http://www.erca.demon.co.uk/EV.html>. – Назва з екрана.

⁶⁹ Сурмач. Журнал екофії [Електронний ресурс] : Офіційний сайт. – URL : <http://trumpeter.athabasca.ca/index.php/trumpet>. – Назва з екрана.

⁷⁰ Газета видавалася у 1979 р. [Електронний ресурс] : Офіційний сайт. – URL : <https://iseethics.files.wordpress.com/2011/03/sessions-george-ecophilosophy-newsletter-2-may-1979.pdf>. – Назва з екрана.

(«Environmental philosophy»)⁷¹, «Журнал сільськогосподарської та екологічної етики» («Journal of agricultural and environmental ethics»)⁷², «У світі біологічних видів» («Between the species»)⁷³, «Етика і тварини» («Ethics and animals»)⁷⁴, «Етика і навколишнє середовище» («Ethics and the Environment»)⁷⁵, «Етика та навколишнє середовище: філософський та правовий журнал» («Ethics, Place & Environment: A Journal of Philosophy & Geography»)⁷⁶. Тільки станом на 1981 рік бібліографічний список англоамериканської літератури з екологічної етики налічував понад 3200 найменувань⁷⁷. Були проведені міжнародні конференції «Права природи» (1974)⁷⁸, «Гуманістична та екологічна свідомість» (1980), «Екологічна етика і Сонячна система» (1985)⁷⁹ та ін.

Значний внесок у розвиток екологічної етики зробили роботи таких авторів як Джордж Кайфер «Біоетика» (1979), Крістін Шрейдер-Фречет «Екологічна етика» (1981), Доналд Шофер і Том Аттіг «Етика і навколишнє середовище» (1983), Робін Етфілд

⁷¹ Екологічна філософія [Електронний ресурс] : Офіційний сайт. – URL : <http://www.pdcnet.org/envirophil>. – Назва з екрана.

⁷² Журнал сільськогосподарської та екологічної етики [Електронний ресурс] : Офіційний сайт. – URL : <http://www.springer.com/social+sciences/applied+ethics/journal/10806>. – Назва з екрана.

⁷³ У світі біологічних видів. Онлайн-журнал про філософію та тваринний світ [Електронний ресурс] : Офіційний сайт. – URL : <http://digitalcommons.calpoly.edu/bts/>. – Назва з екрана.

⁷⁴ Випуск журналу зупинено у 1984 р. [Електронний ресурс] : Офіційний сайт. – URL : <http://digitalcommons.calpoly.edu/ethicsandanimals/>. – Назва з екрана.

⁷⁵ Етика і навколишнє середовище [Електронний ресурс] : Офіційний сайт. – URL : <http://www.phil.uga.edu/content/ethics-environment-journal-0>. – Назва з екрана.

⁷⁶ З 2011 року назву видання змінено на «Етика, політика та навколишнє середовище» [Електронний ресурс] : Офіційний сайт. – URL : <http://www.tandfonline.com/loi/cepe20#.VMJtZtKsWDE>. – Назва з екрана.

⁷⁷ Nash Roderick. The rights of nature / Nash Roderick. – The University of Wisconsin Press, 1989. – 290 p.

⁷⁸ Encyclopedia of Religion and Nature. Volume I: A-Ю – A&C Black, 2008. – 992 p.

⁷⁹ Наука про космос, екологічна етика та політика [Електронний ресурс] : Офіційний сайт. – URL : <http://www.cer.unt.edu/ames/>. – Назва з екрана.

«Етика і екологічна турбота» (1983), Роберт Елліот та Арран Гейер «Екологічна філософія» (1983), Том Ріган «Границя Землі: нові есе з екологічної етики» (1984), Холмс Ролстон III «Філософія дикості, що минає» (1986), Пітер Сінгер «Визволення тварин» (1975), Ендрю Лінзі «Права тварин» (1976), Том Ріган і Пітер Сінгер «Права тварин та обов'язки людини» (1976), Пол Тейлор «Повага до природи» (1986), Джон Пасмор «Повага людини до природи» (1974), Макс Оелшлегер «Ідея дикої природи» (1991), «Стан дикої природи» (1992), Родерік Неш «Права природи» (1989), «Дика природа та американський розум» (1975), Стефен Боросса «Естетика ландшафту», Юрйо Сепанмаа «Краса навколишнього середовища» (1986), Лінда Гребер «Дика природа як священний простір» (1976) та ін.

Юджіном Харгроувом в Університеті штату Північний Техас створений спеціальний центр з екологічної філософії, що активно розробляє питання екологічної етики⁸⁰.

Екологічна етика на Заході має більше десятка різних напрямів (визволення тварин⁸¹, екоцентризм (від грец. *oikos* – дім і *kentron* – центр; екоцентричний холізм)⁸², екофемінізм (англ. *ecofeminism*, від гр. *oikos* – дім, родина, лат. *femina* – жінка)⁸³, глибинна екологія

⁸⁰ Центр екологічної філософії [Електронний ресурс] : Офіційний сайт. – URL : <http://www.cer.unt.edu/> – Назва з екрана.

⁸¹ Міжнародний рух за права тварин, що включає філософські аспекти, розробку законів щодо захисту тварин, популяризацію прав тварин у ЗМІ і навчальних закладах, а також акції прямої дії та екотаж – дія, що має на меті зупинити, порушити або сповільнити якийсь процес, шкідливий для природи, переважно умисне знищення або пошкодження майна.

⁸² Світоглядна концепція, згідно з якою всі види дикої природи та екосистеми є морально значимими й вимагають більшої моральної турботи, ніж окремі особини. Як суб'єкти моралі, моральні партнери розглядаються види живих істот та екосистеми. У цьому екоцентризму протистоїть антропоцентризм, який суб'єктом моралі розглядає тільки людину. Також екоцентризм відрізняється і від біоцентризму, який розглядає суб'єктом моралі тільки особин птахів і ссавців.

⁸³ Громадський рух і філософія, що поєднують цілі фемінізму та екології. Екофемінізм проводить паралель між експлуатацією природи і жінки в патріархальному західному суспільстві, підкреслюючи їх філософську єдність. Основна мета руху полягає в тому, щоб привести світ до первісної гармонії шляхом припинення дискримінації жінок.

(англ. *deep ecology*)⁸⁴ і т. ін.), що бурхливо розвиваються, а також таких своїх яскравих теоретиків і проповідників як Холмс Ролстон III, Юджін Харгроув, Беярд Каллікотт. Спеціальний комітет з біоетики діє в Європейському Союзі⁸⁵.

У 1982 році Генеральною Асамблеєю ООН прийнята Всесвітня хартія природи⁸⁶ – перший міжнародний документ, який підкреслює, що всім формам життя повинна бути забезпечена можливість існування.

У 1991 році в Законі Нової Зеландії «Про управління природними ресурсами» уперше в світі отримав законодавче закріплення захист внутрішньої цінності екосистем⁸⁷. У 2000 році міжнародними організаціями затверджена Декларація Землі⁸⁸, в 2001 році Рада Європи заборонила тестувати косметику на тваринах⁸⁹.

У 37 штатах США організація півнячих боїв прирівнюється до особливо тяжких злочинів⁹⁰, у Швейцарській Конфедерації тварини

⁸⁴ Глибинна екологія – системний погляд на світові проблеми, що поєднує мислення, почуття, духовність і дію. Вона передбачає перехід від індивідуалізму, властивого західній культурі, до усвідомлення себе частиною Землі. Це веде до усвідомлення більш глибокого зв'язку з життям, де екологія розглядається не тільки як щось «існуюче десь там», але і частина того, де ми відіграємо певну роль.

⁸⁵ Комітет Ради Європи з біоетики [Електронний ресурс] : Офіційний сайт. – URL : <http://www.coe.int/bioethics>

⁸⁶ Всесвітня хартія природи [Електронний ресурс] : Хартія ООН від 01.01.1982 р. – URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_453

⁸⁷ Про управління природними ресурсами [Електронний ресурс] : Закон Нової Зеландії від 22.07.1991 р. – URL : <http://www.mfe.govt.nz/rma>

⁸⁸ Декларація Землі [Електронний ресурс] : ухвалена на засіданні Комісії Хартії Землі від 29.06.2000 р. – URL : http://www.earthcharterinaction.org/invent/images/uploads/EarthCharter_Ukrainian.pdf. – Назва з екрана.

⁸⁹ Про доповнення Директиви Ради Європи №76/768/ЕЕС щодо покращення законодавства держав-членів стосовно косметичних продуктів [Електронний ресурс] : Директива Ради Європи та Європейського Парламенту від 27.02.2003 р. – URL : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32003L0015&from=EN>

⁹⁰ Animal Fighting Facts [Електронний ресурс]. – URL : <http://aldf.org/resources/laws-cases/animal-fighting-facts/>

офіційно визнані не «речами», а «істотами»⁹¹. Нещодавно Цивільний кодекс Франції було доповнено положенням про визнання тварин живими істотами, що наділені чутливістю⁹². У Великобританії, Нідерландах, Австрії, Швейцарії, Швеції, Італії та інших країнах введено часткову або повну заборону на діяльність звіроферм для виробництва хутра⁹³. На звірофермах лисиці, норки, еноти знаходяться у тісних клітках з ґратчастою підлогою, яка ріже їм лапи. Повітря, яким дихають ці тварини, отруєне постійними випарами фекалій і сечі, які збираються під клітками. Замкнутий простір, тіснота, бруд призводять до того, що у тварин розвивається невротичний стан. Вони самі себе гризуть, дряпають, перебуваючи у постійному перезбудженні, або, навпаки, впадають в апатію. Для забою тварин використовують такі методи, як пропускання струму через задній прохід або статеві органи, отруєння газом, ін'єкції отрути і паралізуючі речовини. Іноді тварин злегка оглушують і з ще живих здирають шкури.

За новими європейськими вимогами власники свиноферм повинні забезпечувати своїх вихованців іграшками (для нормального зростання і розвитку)⁹⁴.

У Великій Британії та Данії громадськість активно намагається привернути увагу до ініціативи щодо повної заборони відпрацювання хірургічних прийомів на тваринах⁹⁵. У Швейцарській Конфедерації з 2008 року громадянам заборонено утримувати морських свинок поодиночі, без супутника життя через уроджений

⁹¹ Конституція Швейцарської Конфедерації від 18.04.1999 р. (зі змінами та доповненнями станом на 18.05.2014 р.) [Електронний ресурс]. – URL : <http://www.admin.ch/opc/fr/classified-compilation/19995395/index.html>

⁹² Про модернізацію та спрощення законодавства і процесу в галузі правосуддя та внутрішніх справ [Електронний ресурс] : Закон Республіки Франції від 28.01.2015 р. за № 324. – URL : <http://www.assemblee-nationale.fr/14/ta/ta0324.asp>

⁹³ Зоосвет : история экологической этики [Электронный ресурс]. – URL : <http://zoosvet.clan.su/index/0-21#name5>

⁹⁴ Про встановлення мінімальних стандартів захисту свиней [Електронний ресурс] : Директива Ради Європи за № 2001/88/ЄС від 23.10.2001 р. – URL : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32001L0088>

⁹⁵ Save Animals From Cruel Military Testing [Електронний ресурс]. – URL : <http://forcechange.com/116741/save-animals-from-cruel-military-training/>

потяг цих тварин до соціалізації⁹⁶. В Австралії та Ізраїлі заборонено використовувати дельфінів для розваги публіки⁹⁷.

У квітні 2004 року Барселона стала першим містом Іспанії, де була заборонена корида⁹⁸. У вересні 2004 року у Великобританії заборонено любительське полювання на зайців і лисиць⁹⁹. У ФРН у штаті органів місцевого самоврядування передбачена посада захисника тварин¹⁰⁰.

Латвія у 2005 році уперше в Європейському Союзі заборонила продаж живої риби у зв'язку з порушенням прав тварин¹⁰¹. Представники ветеринарної служби цієї країни заявили, що у торговельних точках порушуються вимоги щодо «хороших умов утримання» риби. Акваріуми переповнені надміру, риба задихається і гине за склом прямо на очах покупців. Крім цього, в магазинах і на ринках зчищають луску прямо з живої риби, її мучать, живцем закатуючи в пластикові упаковки.

Починаючи із 1998 року, 10 грудня щороку в усьому світі відзначається День прав тварин¹⁰², у 1977 році рядом міжнародних

⁹⁶ Про добробут тварин [Електронний ресурс] : Закон Швейцарської Конфедерації від 23.04.2008 р. – URL : http://www.unil.ch/resal/files/live/sites/resal/files/shared/Projet_OPAn/OPAn_eng06-FEB-2012.pdf

⁹⁷ Aquariums and Marine Parks [Електронний ресурс]. – URL : <http://www.peta.org/issues/animals-in-entertainment/zoos-pseudo-sanctuaries/aquariums-marine-parks/>

⁹⁸ Bullfighting in Spain [Електронний ресурс]. – URL : http://www.spainthenandnow.com/spanish-culture/bullfighting-in-spain/default_8.aspx

⁹⁹ Про полювання [Електронний ресурс] : Закон Сполученого Королівства від 18.11.2004 р. – URL : http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2004/37/pdfs/ukpga_20040037_en.pdf

¹⁰⁰ Про добробут тварин [Електронний ресурс] : Закон Федеративної Республіки Німеччина від 24.07.1972 р. – <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/tierschg/gesamt.pdf>

¹⁰¹ Латвійские власти запрещают продажу живой рыбы из-за нарушения прав животных [Електронний ресурс] : Подробности. UA – новостной проект телеканала «Интер». – URL : <http://podrobnosti.ua/economy/2005/06/07/217972.html>

¹⁰² Всесвітній день прав тварин [Електронний ресурс]. – URL : http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D0%BD%D1%8C_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2_%D1%82%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BD

організацій була прийнята Всесвітня декларація прав тварин¹⁰³. Ця декларація основана на Всесвітній декларації прав людини, прийнятій Генеральною асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, має на меті припинення експлуатації та вбивства тварин.

Міжнародний день прав тварин, як було зазначено вище, був заснований у цей день 1998 року – 50-ї річниці підписання Декларації прав людини. Щорічно 10 грудня (або в найближчі дні) проходить Демонстрація запалювання свічок – по всій Великій Британії, Європі, Північній і Південній Америці і в багатьох інших країнах, де права тварин ігноруються і де тварини страждають і гинуть. Запалювання свічок – данина Всесвітній декларації прав людини, яка має величезне значення для захисту людських життів, а також на знак руху вперед, до застосування принципів Декларації до всіх розумних і чуттєвих істот.

В Україні Міжнародний день прав тварин активно відзначається зоозахисними організаціями, починаючи з 2010 року. У 2013 році напередодні цього дня зоозахисним та екологічним організаціям вдалося домогтися від Міністерства екології та природних ресурсів України зняття з державної реєстрації фосфіду цинку – отрути, що отруює понад 100 видів диких, домашніх і с.-г. тварин¹⁰⁴.

У 2002 році в Конституцію ФРН¹⁰⁵ була внесена ст. 20, у якій сказано, що «Держава ... відповідно до закону і права, захищає також природні основи життя і тварин»¹⁰⁶. У 2002 році у Великобританії запропонований проект Білля про права домашніх тварин, що захищає їх права на добру їжу, ветеринарне обслу-

¹⁰³ Всесвітня декларація прав тварин від 23.09.1977 р. [Електронний ресурс]. – URL : http://jose.kersten.free.fr/aap/pages/uk/UDAR_uk.html

¹⁰⁴ Про скасування державної реєстрації пестициду фосфіду цинку та всіх його препаративних форм [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 05.12.2013 р. за № 500 // Ліга : Закон. – 1 файл. – fin96090.LHT. – Назва з екрана.

¹⁰⁵ Основний Закон Федеративної Республіки Німеччина від 23.05.1949 р. (зі змінами та доповненнями станом на 11.07.2012 р.) [Електронний ресурс]. – URL : <http://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html>

¹⁰⁶ Германия: защита животных стала конституционной нормой [Электронный ресурс]. – URL : www.yorkie.lv

говування, захист від жорстокості. Практично в 90 країнах світу заборонені капкани.

Заборона (станом на 06.01.2015 року) на використання всіх абсолютно тварин у цирках існує в Болівії, Боснії і Герцеговині, Греції, Кіпрі, Мальті. Заборона на використання диких тварин у цирках існує в Австрії, Бельгії, Ізраїлі, Коста-Риці, Сингапурі, Хорватії, Словенії, Колумбії, Еквадорі, Сальвадорі, Мексиці, Панамі, Парагваї, Перу, Болгарії (крім дельфінів).

Заборона на використання всіх тварин у цирках в окремих регіонах країни існує в Австралії, Сполученому Королівстві Великої Британії Уельсі та Північній Ірландії, Канаді, Перу, США, Федеративній Республіці Бразилії, Чилі¹⁰⁷.

У таких країнах як Королівстві Швеції, Швейцарській Конфедерації тварини використовуються, але на кожен виступ потрібен окремий дозвіл та обов'язкове дотримання умов утримання циркових тварин (великі вольєри, контакт із природним середовищем, нечасті виступи, щоб не було перенапруження, обов'язково дотримання раціону харчування).

У 2008 році в Республіці Еквадор була прийнята нова Конституція, в якій визнаються права природи. Таким чином, еквадорська природа не просто держвласність, а моральна одиниця з правами на існування і відновлення¹⁰⁸. На підтвердження цих слів наведемо цитату із Конституції Республіки Еквадор:

«Розділ 1. Фундаментальні права.

Глава 1. Фундаментальні права – принципи їх надання, вимоги, інтерпретації.

Особи і народи мають фундаментальні права, що гарантуються цією Конституцією і міжнародними інструментами, присвяченими правам людини. Природа – суб'єкт цих прав, що надаються цією Конституцією і Законом.

Глава. Права природи

¹⁰⁷ Офіційний сайт Міжнародної спілки захисників тварин [Електронний ресурс]. – URL : http://www.ad-international.org/animals_in_entertainment/go.php?id=281 (дата звернення 16.01.2015 р.).

¹⁰⁸ Switzerland's green power revolution: ethicist ponder plant's rights [Електронний ресурс]. – URL : www.yorkie.lv www.online.wsj.com

Стаття 1. Природа, або Pachamata, де життя існує і репродукується, має право на існування, продовження, підтримку і регенерацію своїх життєвих циклів, структури, функцій та еволюційних процесів. Кожна людина, народ, співтовариство або національність може вимагати визнання прав природи перед державними органами. Вимога або інтерпретація цих прав здійснюється згідно з відповідними принципами, встановленими в Конституції.

Стаття 2. Природа має право на повне відновлення. Це повне відновлення не залежить від обставин, що лежать на природних або юридичних особах або Державі, стосовно компенсацій людям і колективам, які залежать від природних систем. У випадках жорсткої або постійної негативної екологічної дії, включаючи заподіяні надмірною експлуатацією невідновлюваних природних ресурсів, Держава повинна встановити найефективніші механізми для відновлення і взяти адекватні заходи для усунення або пом'якшення шкідливих екологічних наслідків»¹⁰⁹.

Курси про права тварин читаються у багатьох юридичних вишах США, вперше такий курс був введений у школі права Сітон Холл у 1977 році¹¹⁰. У ФРН та Республіці Австрії уроки захисту тварин в школах проводять як самостійний предмет¹¹¹. У Канаді в оголошенні вакансії на посаду заступника міністра Міністерства навколишнього середовища Канади говориться про те, що кандидат повинен володіти знаннями у галузі екологічної етики¹¹².

У 2008 році в Швейцарській Конфедерації був прийнятий новий закон про захист тварин, що заборонив утримувати без «супутника життя» папуг, хом'яків і морських свинок, обрізувати вуха і хвоста собакам, ловити рибу за принципом «зловив-

¹⁰⁹ Articles approved by Ecuador's Constitutional Assembly, 2008 [Електронний ресурс]. – URL : www.ecoist.livejournal.com

¹¹⁰ Origins and Development of Teaching Animal Law in Brazil [Електронний ресурс]. – URL : <http://digitalcommons.pace.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1746&context=pehr>

¹¹¹ Animal Welfare Education for Children [Електронний ресурс]. – URL : http://www.tierschutzmachtschule.at/fileadmin/user_upload/downloads/International_Europa/Paper_02082010_EN_Monika_Webseite.pdf

¹¹² Environment Canada Values and Ethics Code [Електронний ресурс]. – URL : <https://ec.gc.ca/default.asp?lang=En&n=A1A87CE4-1>

відпустив», а також використовувати рибу як приманку. Заборонено також зливати акваріумних рибок в унітаз¹¹³. Більш того, громадські організації Швейцарської Конфедерації підняли питання про створення в судах посад адвокатів, що захищають тварин. В Республіці Австрії у 2004 році подібним законом заборонено обрізувати собакам хвости і вуха, утримувати курчат в тісних клітках, використовувати левів у цирках, утримувати собак на ланцюзі, а щенят і кошенят у вітринах зоомагазинів, де мало свіжого повітря¹¹⁴.

У ряді країн тварини виступають як суб'єкт права спадкоємства. Перші тварини, які отримали від господарів спадщину, з'явилися наприкінці XIX століття. Купчиха Марія Леонтєва з Углича (Росія) залишила більше 100 тисяч рублів дворняжці на прізвисько Сірко. Потім французький барон де Жуар залишив 150 тисяч франків датському догу на прізвисько Тигр. До таких випадків можна віднести собаку актора Жана-Поля Бельмондо, пуделя мільйонерки Ели Вендель, що отримав за заповітом 30 млн доларів і т. ін.¹¹⁵. Окрім собак, спадкоємцями виступали такі тварини: шимпанзе, коти, кури, черепахи.

Парламент Балеарських островів (автономна область Іспанії) 27 лютого 2007 року затвердив резолюцію, згідно з якою права людиноподібних мавп захищаються законом¹¹⁶.

У 2010 році в Швейцарській Конфедерації була створена Партія захисту тварин¹¹⁷. У 2006 році до Парламенту Королівства Нідер-

¹¹³ Про добробут тварин [Електронний ресурс] : Закон Швейцарської Конфедерації від 23.04.2008 р. – URL : http://www.unil.ch/resal/files/live/sites/resal/files/shared/Projet_OPAn/OPAn_eng06-FEB-2012.pdf

¹¹⁴ Про захист тварин [Електронний ресурс] : Федеральний Закон Австрії. – URL : <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=20003541>

¹¹⁵ Wealthy people do not think it is immoral to leave their fortunes to pets [Електронний ресурс]. – URL : <http://english.pravda.ru/society/stories/27-06-2008/105618-pets-0/>

¹¹⁶ Legal rights for great apes in Balearic Islands [Електронний ресурс]. – URL : <http://www.releasechimps.org/resources/publication/legal-balearic-islands>

¹¹⁷ Party For The Animals Launched In Switzerland [Електронний ресурс]. – URL : <http://www.vegsource.com/news/2010/07/party-for-the-animals-launched-in-switzerland.html>

ландів увійшла Партія захисту тварин (створена в 2002 р.), основним завданням якої є не стільки прихід до влади, скільки стимуляція інших партій до захисту прав тварин¹¹⁸. У квітні 2010 року у Багатонаціональній Державі Болівії відбулася Всесвітня Народна Конференція із зміни клімату і Прав Матері-Землі. На ній була прийнята і запропонована для затвердження ООН Універсальна декларація прав Матері-Землі¹¹⁹. Згідно з цим документом Мати-Земля і всі форми життя (екосистеми, природні співтовариства, види й інші природні істоти) мають такі права: на життя та існування, на повагу, на продовження циклу життя без втручання людини; на збереження своєї самобутності і цілісності як окремої, саморегульованої форми життя зі всіма її природними взаємозв'язками; на воду як джерело життя, на чисте повітря, на цілісність здоров'я, на свободу від забруднення, токсичних або радіоактивних відходів, не піддаватися змінам або руйнуванням генетичної структури, на одужання – у разі порушення прав, що визнаються цією декларацією внаслідок діяльності людини¹²⁰. Того самого року в Болівії, як і в Еквадорі, права Матері-Землі були закріплені на законодавчому рівні¹²¹.

Запитання для самоконтролю

1. *Предмет екологічної етики.*
2. *Проблематика екологічної етики.*
3. *Розвиток ідей екологічної етики і пропаганди гуманного ставлення до живого на рубежі XIX–XX століть.*
4. *Російські та українські письменники, що написали літературні твори з екоетичним контекстом.*

¹¹⁸ Parties and Elections in Europe [Електронний ресурс]. – URL : <http://www.parties-and-elections.eu/netherlands.html>

¹¹⁹ Універсальна декларація прав Матері-Землі від 22.04.2010 р. [Електронний ресурс]. – URL : <http://www.rightsofmotherearth.com/declaration/>

¹²⁰ Універсальна декларація прав Матері-Землі [Електронний ресурс]. – URL : www.slavya.ru/rings/viewtopic.php?t=3396

¹²¹ Про права Матері-Землі [Електронний ресурс] : Закон Багатонаціональної Держави Болівії від 07.12.2010 р. – URL : http://www.ftierra.org/ft/index.php?option=com_content&view=article&id=4288:rair&catid=152:cc&Itemid=210

5. *Ідеї екологічної етики у виданні 1899 року С. Фішера «Людина і тварина. Етико-юридичний нарис».*
6. *Сприйняття екологічної етики у радянський період.*
7. *Приклади подвійної еколого-етичної моралі у значної кількості природоохоронних діячів СРСР та політиків сьогодення.*
8. *Суспільна дискусія 1970–1980-х років в СРСР щодо гуманного ставлення до тварин.*
9. *Запровадження кримінальної та адміністративної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами в УРСР.*
10. *Розвиток ідей екологічної етики у сучасній Україні.*
11. *Запровадження навчальної дисципліни «Екологічна етика» у навчальний процес в Україні.*
12. *Ідея моральної цінності природи в історії теологічної та історичної думки.*
13. *О. Леопольд – засновник екологічної етики і його праці.*
14. *Гравюри «Чотири стадії жорстокості» Вільяма Хогарта як ілюстрація проявів жорстокості до тварин, які обернулися садизмом у ставленні до людей.*
15. *Що спонукало на протести проти жорстокого ставлення до тварин у Європі?*
16. *Міжнародний День прав тварин.*
17. *Всесвітня Декларація прав тварин.*
18. *Законодавство іноземних країн на захисті прав тварин.*

ГЛАВА 2. ОБҐРУНТУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕТИКИ

1. *Цінності природи, конфлікти цінностей і природоохоронні мотивації.*
2. *Моральні агенти і моральні партнери.*
3. *Права природи.*
4. *Екологоетичні принципи при обговоренні прав тварин.*
5. *Потреби (інтереси) людини.*
6. *Екоцентризм і біоцентризм як напрями екологічної етики.*

§ 1. Цінності природи, конфлікти цінностей і природоохоронні мотивації

Стрімкість пантери ще залишається пізнати і терпіння наука ще залишається збагнути.

Вислів індіанців США

Кореневою причиною екологічної кризи є не збільшення населення, не розвиток промисловості, не наші економічні або політичні системи, а людські стосунки і цінності, що мотивують людські рішення.

Цінність природи – це суб'єктивна оцінка її значення, що мотивує поведінку людини.

Цінність, на думку відомого соціолога П. Сорокіна, служить основою і фундаментом усякої культури. Цінності формуються через синтез функцій норми або звичаю, але і включають потребу та інтерес, обов'язок та ідеал, спонуки та мотивацію. Цінність, як більш складний регулятор поведінки, має на увазі вибір, полярність рішень, що свідчить про подвійну природу цінності. Враховуючи зміст однієї і тієї ж цінності, можна відкидати або приймати подію,

давати позитивну або негативну оцінку¹²². Будь-який вибір залежить від цінностей, яким надається перевага.

Захисники природи не можуть не враховувати у своїй діяльності різні цінності природи і природоохоронні мотивації населення. Як справедливо пише російський еколог О. Кожара: «Всяка суспільна група потребує свого підходу, свого набору методів, своєї мови спілкування – чи хочемо ми просто вплинути в потрібну сторону на її поведінку або залучити у повномірну територіальну програму розвитку.

Ціннісні стереотипи, що детермінують поведінку людей, існували у всі часи, а не тільки у нинішньому суспільстві споживання. Ї існуватимуть. Необхідно аналізувати ціннісний «профіль» конкретної цільової групи і готувати для кожної з них своє аргументування, свої позитивні пропозиції і, що особливо важливо, створювати привабливий власний образ, вигідно позиціонуючи свою діяльність у їх системі цінностей. Все, що пишуть соціологи про різноманітність мотивів захисту природи і необхідність їх інтегрувати та використовувати у своїх програмах – глибоко правильно»¹²³.

Як вважає петербурзький філософ М.С. Каган, російська філософія довгий час не знала теорії цінності. До початку XVIII століття російська думка перебувала під сильним впливом богослов'я, що визнає лише одну цінність – божественну. Потім був у моді нігілізм (пригадаємо тургенєвського Базарова), що взагалі заперечував всі цінності. Не потрапив термін «цінність» і в таке відоме видання як Енциклопедичний словник Брокгауза і Єфрона (скорочено ЕСБЄ). З 1917 року дійсною цінністю стала цінність політична, а потім ще й економічна. Релігійна, духовна, етична, естетична й інші цінності надовго були віддані забуттю. Зараз перед людством постала екологічна проблема, яка не має технічних рішень. Цю проблему зрештою можна розв'язати лише за допомогою фундаментальних змін у людських цінностях.

¹²² Культурологія ; под ред. А.А. Радугина. – М. : Центр, 1997. – 304 с.

¹²³ Письма в электронной рассылке ENWL : дискуссия СоЭС. – 2003.

Природа стає предметом етичних роздумів, натхнення, любові і захисту тільки тоді, коли відбувається якесь складне зрушення у сприйнятті суб'єкта і його цінності.

Природу врятувати, за великим рахунком, зможе тільки створення нової ціннісної системи, основаної на високому оцінюванні внутрішньої і нематеріальних зовнішніх (інструментальних) цінностей природи, використання якої не несе загибелі природі. Не можна цінність диких тварин, рослин, екосистем зводити тільки до корисності для людей. Не можна щастя вимірювати кількістю товару, всі цінності зводити до грошей, а природу розглядати виключно як сировину.

Всі цінності природи діляться на два основні типи: цінності зовнішні (інструментальні), корисні для когось, окрім самої природи (наприклад, для людини), і цінність внутрішню, що несе корисність для самої природи і некорисна для людини.

Зовнішні цінності, у свою чергу, діляться на матеріальні (економічні), тобто ті цінності, економічну вартість яких можна підрахувати, і нематеріальні (неекономічні), економічну вартість яких важко або неможливо підрахувати. До матеріальних можна віднести господарську і рекреаційну цінності, до нематеріальних – етичну, естетичну, релігійну, наукову тощо.

Внутрішня цінність всіх живих істот однакова, а ось зовнішні цінності (корисність цієї живої істоти або виду для екосистеми, людини, інших живих істот) можуть бути різними. Тепер давайте детальніше зупинимося на різних цінностях природи (у цьому випадку природа є об'єктом – носієм цінностей, а людина – суб'єктом, що їх оцінює).

Внутрішня цінність. Внутрішня цінність або як її ще називають – абсолютна, автономна, справжня, вроджена, самостійна, самодостатня, невід'ємна, властива, самоцінність – одне з базових понять екологічної етики. Внутрішня цінність – це те, що цінується заради нього самого, безвідносно до її корисності в досягненні деякої мети ким-небудь іншим. Все, що має ознаки життя, а саме – здатність до живлення і росту, дихання і самозахисту, свідомих бажань і надій, прагнень і імпульсів, волю до життя, властивості і схильності, подібні цим, – має свої інтереси, права і володіє

внутрішньою цінністю. Камінь, на відміну від горобини і білки, не має перерахованих ознак життя і тому не володіє внутрішньою цінністю, правами, не має інтересів.

Те, що володіє внутрішньою цінністю, цінне саме по собі й існує для своєї користі, незалежно від користі для інших. Природно, ні горобина, ні білка оцінити свою внутрішню цінність, так само як і свої права – не можуть. Ці категорії – суто людські конструкції. Поняття «внутрішня цінність» дуже важливе, оскільки дозволяє відмовитися від економічної оцінки живих істот або екосистем. Вже стає не важливо, корисний цей організм для людини чи ні. Наявність внутрішньої цінності природи – достатня підстава для охорони природи. Оцінка внутрішньої цінності відбувається не в доларах (як зовнішніх економічних цінностей), а в повазі.

Згідно з принципами екологічної етики той, хто має внутрішню цінність, володіє моральним статусом. Разом з тим не варто вважати, що люди і природа (тварини, рослини тощо) рівні у моральному статусі і правах. Люди мають більш вагомий моральний статус. Врятувати дитину важливіше, ніж кошеня.

Зовнішні (інструментальні) цінності дикої природи

1. Матеріальні (економічні) цінності

Господарська цінність. Є цінністю, корисною для господарства людини. З цієї точки зору, наприклад, древній ліс цінується як склад лісоматеріалів.

Рекреаційна цінність. Пов'язана з туристичним, рекреаційним використанням природних територій.

Якщо раніше рекреаційна цінність належала до нематеріальних цінностей, то останнім часом, у зв'язку з масовим розвитком індустрії туризму і значною чітко підраховуваною економічною вигодою, рекреаційну цінність можна віднести до матеріальних цінностей природи.

2. Нематеріальні (неекономічні) цінності

Нематеріальні цінності дикої природи корисні і людині, оскільки «живлять високі ідеали, що звеличують долі народів», – писав відомий еколог Р. Парсон¹²⁴.

¹²⁴ Парсон Р. Природа предъявляет счет / Р. Парсон. – М. : Прогресс, 1969. – 566 с.

Історична цінність. Території дикої природи мають подвійну історичну цінність: природну і культурну. Природна історична цінність – це і види фауни і флори, що в живих збереглися з давніх часів, і інформація про походження видів і напрями еволюції. Культурна історична цінність – це архітектурні пам'ятки минулого, що знаходяться у дикій природі, об'єкти топонімії.

Цінність існування. Тривале існування дикої природи вже саме по собі є цінністю, підвищуючи нашу оцінку природного світу.

Патріотична цінність. Природа, як добре довели Джон Рескін і Ян Павликовський, сприяє появі любові до Батьківщини і патріотизму.

Політична цінність. Дика природа стає важливою в політичному житті держав, їх міжнародному значенні і престижі.

Релігійна цінність. Погляд на вільну природу піднімає нас до релігійних думок, які служать зв'язком між нею і нескінченним та міцно прив'язують до її чудес і краси. Тим самим дикі природні території стають чимось на зразок священних текстів, вони являють собою немов би церковну обстановку. Релігійна цінність – це відчуття дикої природи як святого простору, де виявляється свята сила.

Естетична цінність. Краса дикої природи – її вищий і найпрекрасніший дар. При відкритті естетичної цінності ділянки дикої природи дуже важливо відокремити її від корисності. Бо, за І. Кантом, найкрасивішим буває лише те, що не корисне.

Цінність «дикості» природи. «Дикість» – це особлива властивість, здатність первозданної природи залишатися у дикому стані. Чим більше на ділянці дикої природи свободи і буйної дикості, тим вона цінніше.

Цінність спадщини. Ділянки дикої природи є родовою спадщиною не лише людини, але і всього дикого життя.

Етична цінність. Природа є джерелом нашої до неї любові, поваги, а також смиренності і доброти. Етична цінність полягає у можливості транслювати на природу свою прихильність і турботу, відчуваючи таким чином етичну відповідальність за благополуччя природи, захищати природу ради неї самої.

Символічна цінність. Природа – арсенал кодових зображень. Природа містить безліч символів для передачі різних значень за

допомогою метафори, аналогії та абстракції. Природа надихає людей на створення міфів та образів, вони використовують її підказку для вираження своїх ідей та емоцій, почуттів та думок.

Духовна цінність. Природа цінна як місце, що дозволяє відновити контакт із її творчою силою, вродженими цінностями Землі, знайти екологічну мудрість, спокій і духовність, мати в природі свого співрозмовника, довіряти їй таємниці, ділитися переживаннями, досягаючи таким чином відчуття близькості і єднання, ставати чистіше і благородніше.

Еталонна цінність. Нею володіє дика природа, будучи еталонним взірцем того або іншого природного об'єкта. Порівнюючи природні еталони з територіями господарського використання, можна передбачати різні явища, важливі як для науки, так і для практики народного господарства.

Наукова цінність. Природа – ресурс для досліджень, польова лабораторія як для базових, так і прикладних наукових досліджень. Люди одержують задоволення, спостерігаючи і вивчаючи природу. Тут активізується їх цікавість, прагнення до досліджень і відкриттів. Природа має відповіді на питання, які людина ще не сформулювала.

Цінність свободи. Природа, насамперед дика, є основним джерелом інтелектуальної свободи, духовної свободи, а також джерелом політичної свободи у вигляді притулку від авторитарного уряду і політичного пригноблення. Більш того, ділянки дикої природи є місцями реалізації свободи для диких тварин і рослин.

Музейна цінність. Природа є великим природним музеєм, необхідним для подальшої освіти і розумового розвитку людини.

Виховна цінність. Природа виховує у нас почуття відповідальності, самосвідомості, терпіння. Потрапивши у природні умови, люди випробовують, загартовують себе, долаючи труднощі. Природа удосконалює фізичне загартування людини, допомагає їй виробити характер, вчить смиренню.

Освітня цінність. У природі прихована величезна освітня цінність, марно її називають класом або університетом. Дякуючи їй, людина отримує інформацію про своє місце у світі і свою роль у ньому. Природа заострює наше сприйняття, стимулює уяву, розвиває розумові і художні здібності.

Екологічна (природоохоронна, середовищевірна, природо-підтримуюча, виживання) цінність. Вважається, що тільки ділянки дикої природи, що залишилися, здатні забезпечити екологічну рівновагу на Землі, тобто компенсувати антропогенне перетворення екосистем.

Цінність підтримки життя. Природа, особливо дика, служить критичним середовищем існування незаселеного тваринного і рослинного життя, підтримуючи генетичний фонд. У ній зосереджено найбільшу різноманітність різних форм життя.

Цінність притулку. Природа, особливо дика, служить притулком від тиску нашого високорозвинутого індустріального суспільства. Це місце, де людина шукає захисту від шуму і швидкості машин, обмежень, сталі, бетону і стовпотворіння людей.

Цінність натхнення. У природі артистичні й інтелектуальні люди черпають натхнення. Природа, особливо дика – каталізатор думок і почуттів.

Цінність захисту від нових хвороб. Багато територій дикої природи служать як перешкода для хвороб, захищаючи людство від можливих вірусних і бактерійних інфекцій.

Неусвідомлені (невідомі і неопрацьовані) цінності. Природно, дика природа володіє не тільки всіма зазначеними вище цінностями. Багато що в ній знаходиться поза людським розумом і досвідом, багато ще належить оцінити та зрозуміти.

Необхідно зазначити, що заповідники і національні природні парки, як хранителі цінностей дикої природи, можуть мати ще і додаткові цінності, наприклад, миротворчу (у випадку, якщо заповідник розташований на кордоні двох держав). З метою активізації участі України у міжнародному співробітництві з питань охорони і раціонального використання територій та об'єктів ПЗФ мають бути створені у прикордонних місцевостях міждержавні заповідні території, передусім природні заповідники та національні природні парки, опрацьовані з відповідними міжнародними організаціями питання надання кращим природним заповідникам та національним природним паркам України статусу біосферних, сертифікації їх Радою Європи з врученням відповідних дипломів¹²⁵.

¹²⁵ Про Програму перспективного розвитку заповідної справи в Україні :

Як приклад можна навести Міжнародний біосферний резерват «Східні Карпати» – природоохоронна територія, розташована у Східних Карпатах. Складається з трьох національних парків і трьох ландшафтних (природних) парків у трьох країнах:

- Бещадський національний парк (пол. *Bieszczadzki Park Narodowy*) і два ландшафтних парки, які оточують його, – Ландшафтний парк «Цісна-Ветліна» (пол. *Ciśniańsko-Wetliński Park Krajobrazowy*) і Ландшафтний парк «Долина Сяну» (пол. *Park Krajobrazowy Doliny Sanu*) в Польщі;

- Національний парк «Полонини» (словац. *Národný park Poloniny*) з прилеглими територіями у Словаччині;

- Національний природний парк «Ужанський» і Регіональний ландшафтний парк «Надсянський» в Україні (відповідно у Закарпатській та Львівській областях).

Цей Міжнародний біосферний резерват (біосферний заповідник) є частиною програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» (англ. *The Man and the Biosphere Programme*)¹²⁶. Він охоплює територію в 2 080,89 км² (1 087,24 км² – польська частина, 407,78 км² – словацька і 585,87 км² – українська). Спочатку був заснований як польсько-словацький транскордонний резерват (1992 р.). У 1998 році був розширений за рахунок українських парків, ставши першим у світі тристороннім біосферним заповідником.

Конфлікти цінностей. Цінності природи нерідко є джерелами конфліктів. Ці конфлікти виникають тоді, коли перетинаються інтереси людей із протилежними поглядами і ціннісними оцінками. Як правило, нематеріальні цінності природи є важливішими, ніж матеріальні. Однак через те, що їх важко ідентифікувати й оцінити, є небезпечна тенденція ігнорувати їх як в заповідній справі, так і взагалі в охороні природи. Тому дуже важливо добиватися, щоб нематеріальні цінності природи одержували високу оцінку і захист. З позиції екологічної етики саме нематеріальні цінності природи повинні цінуватися вище за матеріальні, утилітарні, господарські.

Постанова Верховної Ради України від 22.09.1994 р. за № 177/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 48 (29.01.94). – Ст. 430.

¹²⁶ Програма «Людина та біосфера» [Електронний ресурс]. – URL : <http://www.webcitation.org/618iCd4lg>

Адже ніхто не буде з полотен великого художника Рембрандта шити мішки для борошна.

Нематеріальні цінності дуже рідко конфліктують одна з одною. Одним з можливих шляхів розв'язання конфлікту цінностей на природних територіях, що охороняються, може бути їх зонування (коли у певних зонах пріоритет віддається захисту тих або інших цінностей, чи ж користування нематеріальними цінностями відбувається у різні пори року, що часто виключає їх конфлікт).

Оцінка цінностей. Рівну внутрішню цінність мають всі люди, незалежно від їх національності, статі, віку або становища у суспільстві; всі живі істоти, незалежно від їх виду, краси, корисності для людини, рідкості, дикості або одомашненості; всі екосистеми, незалежно від того дикі вони або окультурені.

Тому з погляду екологічної етики, в ідеальному варіанті всі живі істоти рівні між собою за своєю значущістю, як рівна між собою дика та окультурена природа. Всі вони мають і однакове право на життя, свободу і т. ін.

Проте при практичному, з погляду людини, розгляді питання оцінки тих або інших видів живих істот та екосистем доводиться враховувати не тільки їх рівні внутрішні цінності, але і їх зовнішні цінності, що завжди розрізняються. І в цій ситуації за рахунок своїх видатних естетичних, релігійних, наукових, екологічних й інших зовнішніх цінностей дика природа для еколога або туриста завжди вважатиметься цінніше за природу окультурену, а товарно цінна пшениця – для хлібороба важливіше за бур'ян вівсюга. В той же час теоретично можна припустити, що існують такі види живих істот і навіть екосистем, зовнішні цінності яких можуть дорівнювати нулю. Проте це не означає, що вони некорисні, непотрібні і безправні. Вони мають внутрішню цінність, яка робить їх самоцінними і дає рівне право на життя поряд із господарсько-важливими та екологічно значущими видами живих істот та екосистемами.

Цінність не завжди рівна ціні. Відомий парадокс цінності Адама Сміта, згідно з яким: чому, незважаючи на те, що вода для людини набагато корисніша, ніж алмази, ціна алмазів набагато вища ніж ціна води?

Природоохоронні мотивації. Цінності природи (згідно з прин-

ципом: що цінуємо, те і бережемо) викликають відповідні природоохоронні мотивації: естетична цінність – естетичну мотивацію, наукова цінність – наукову мотивацію і т. ін. Іншими словами, бажання охороняти природу безпосередньо пов'язане з розумінням і високим оцінюванням її цінностей. А щоб таке бажання виникло, людям всіляко необхідно роз'яснювати цінності природи. Які ж цінності дикої природи люди цінують перш за все? З якої причини, на їх думку, потрібно насамперед захищати дику природу?

Влітку 2000 року, за завданням Благодійного фонду Дніпровського району м. Києва «Київський еколого-культурний центр» група дослідників під керівництвом канд. географ. наук К.М. Горба провела соціологічне опитування в різних регіонах України. Було опитано 1221 особу. Серед 12-ти запропонованих мотивацій перше місце зайняла господарська мотивація охорони дикої природи (20,2 %), друге місце – екологічна мотивація (19 %), третє – рекреаційна мотивація (15 %), четверте – мотивація, згідно з якою природу потрібно охороняти внаслідок її самоцінності, незалежно від користі для людини (9,8 %), п'яте місце посіла естетична, шосте – моральна, сьоме – наукова, восьме – релігійна, дев'яте – історична, десяте – просвітницька, одинадцяте – патріотична, дванадцяте – виховна мотивації¹²⁷.

§ 2. Моральні агенти і моральні партнери

Екологічна етика – це вчення про моральні відносини людини з природою, де в ролі моральних агентів виступають люди, а природа (екосистеми, види, індивіди різних живих істот та ін.) – як моральні партнери (суб'єкти).

Під *моральним агентом* розуміється істота (у цьому випадку людина), що володіє правами і самоцінністю, здібностями до етичних роздумів, завдяки яким вона може поступати морально та аморально, мати обов'язки та відповідальність, звітувати за скоєне.

¹²⁷ Горб К.Н. Дикая природа в оценках населения Украины: общая концепция и первые результаты перцепционно-географического исследования / К.Н. Горб, В.А. Сесин // Гуманитарный экологический журнал. Спецвыпуск. – 2001. – Т. 3. – С. 45–61.

Під *моральним суб'єктом (партнером)* розуміється сутність, що володіє правами та самоцінністю (люди, нелюдські види, індивіди живих істот, екосистеми та ін.), до якої можна ставитися справедливо і несправедливо, та по відношенню до якої моральні агенти мають обов'язки і відповідальність. Самі моральні суб'єкти відповідальності не несуть.

Необхідно зазначити, що доросла здорова людина може одночасно бути моральним агентом і моральним суб'єктом. Наприклад, учитель, що веде урок, виступає моральним агентом по відношенню до учнів та одночасно – моральним суб'єктом, по відношенню до якого мають свої обов'язки учні.

Разом з тим не всі люди є моральними агентами. Так, новонароджені діти, психічно хворі люди не володіють здатністю до етичних роздумів та вчинків і тому є тільки моральними суб'єктами, по відношенню до яких ми можемо поступати морально та аморально. Окрім цього, моральними суб'єктами є й інші види та індивіди живих істот, екосистеми і навіть ділянки неживої природи, по відношенню до яких людина діє справедливо або несправедливо. Іншими словами, всі моральні агенти є моральними суб'єктами, але не всі моральні суб'єкти можуть бути моральними агентами.

Моральний суб'єкт вовк, задержавши іншого морального суб'єкта – косулю, з позиції екологічної етики вчинив ні погано і ні добре, оскільки за своєю природою не здатний ні до етичних роздумів, ні до етичних вчинків. З іншого боку, мисливці-любители як моральні агенти, що позбавили життя ради потіхи ту ж косулю (морального суб'єкта), вчинили аморально. Оскільки вони за своєю природою здатні до етичних роздумів і вчинків.

Сама природа морального суб'єкта така, що йому можна заподіювати шкоду або користь. Але, на відміну від косулі, вовка або екосистеми, окремі неживі предмети – камені, піщинки, калюжі води, вогонь – самі по собі не є моральними суб'єктами, тому що вони не мають ні власного блага, ні внутрішньої цінності, їм не можна заподіяти ні шкоди, ні користі.

Так само як ми повинні ставитися з повагою і не заподіювати шкоду людським моральним суб'єктам – новонародженим, психічно хворим людям, так само ми повинні ставитися із добром і до

нелюдських моральних суб'єктів – видів та індивідів всіх живих істот, екосистем, великих об'єктів неживої природи, як таких, що мають свою внутрішню цінність, власне благо і моральні права.

§ 3. Права природи

*Я бачу волю коней і
рівноправ'я корів.
Велімір Хлебніков¹²⁸*

Права природи – потреби, домагання, інтереси природи, що розглядається як моральний партнер, які захищаються мораллю і законом.

Права природи – це етична ідея, а не факт, не річ. Їх не можна торкнутися руками або спробувати на смак. Права природи не існують самі по собі, а є віддзеркаленням моралі та етики конкретної спільноти людей або її груп. Вони є своєрідним засобом контролю над владою людини, яка не повинна переступати межу свободи, окреслену правами природи. Право – це регулятор суспільних відносин. У цьому випадку права природи регулюють наші відносини з природою. Природа має права в тій мірі, в якій ми приймаємо обмеження своєї власної поведінки заради її інтересів.

Принципи поваги прав природи та обмеження прав людини є основними в екологічній етиці (недарма ще Олдо Леопольд писав, що етика – «це обмеження свободи дій в боротьбі за існування»). Права природи – це нова могутня культурна ідея ХХІ століття. Це навіть більше ніж ідея – це цілий новий громадсько-політичний та екологічний рух.

«Право – це те, що гарантує життєві інтереси, допомагає задоволенню потреб, досягненню мети. Право належить тому, хто ним користується, а не тому, хто виявляє волю. Суб'єктом права є той, кому призначено користуватися правом, завдання права – гарантувати йому це право», – писав у 1903 році у своїй книзі «Про

¹²⁸ Поет і прозаїк, діяч авангардного мистецтва.

права тварин» П.В. Безобразов¹²⁹. Іншими словами, право – це те, що викликане необхідністю. Потрібно зазначити, що наявність прав не завжди передбачає наявність обов'язків. Так, немовлята і психічно хворі люди мають права, але не мають обов'язків. Так само і з тваринами, рослинами й екосистемами: у них є права, але немає обов'язків.

Права природи підтримувалися різними народами в різні часи і різними культурами, маючи етичне, релігійне, а то і правове наповнення. Так, судові спори за участю різних тварин відомі в Давньому Єгипті і Середньовічній Європі. Християнство та іудаїзм оголосили право для худоби на відпочинок у сьомий день тижня. Про права природи писали юристи Стародавнього Риму, зокрема Ульпіан. У XIII столітті арабський мислитель Ізз-дін ібн Абд-Салам написав спеціальний трактат про права тварин. У північно-американських індіанців права деяких видів тварин, наприклад лосося, прирівнювалися до прав цілої нації. Деякі види їстівних рослин народи Сибіру вважали власністю певних видів тварин і ставилися з повагою до цього права власності. Права природи підтримувалися і буддистами. Так, Далай-лама у своєму посланні заявив: «Спортивне полювання і рибна ловля є невиправданою жорстокістю, порушенням природного права на життя, яким наділені всі живі істоти»¹³⁰. Про права природи писав відомий англійський поет Вільям Вордсворт, американський письменник Сетон-Томпсон, президент США А. Лінкольн, еколог О. Леопольд, засновник американської заповідної справи Джон Мюір. Відомий випадок, що собака Шопенгауера після його смерті успадкував все майно філософа. У своїй статті «Дебати з приводу закону про крадіжку лісу»¹³¹ поняття моральних прав дерев ввів К. Маркс. У 1820 році німецький філософ Краузе заявив, що всі істоти, які володіють душею, повинні мати права, у тому числі і тварини. У

¹²⁹ Безобразов П.В. О правах животных / П.В. Безобразов. – М. : Печатня А.Н. Снегиревой, 1903. – 220 с.

¹³⁰ Далай-лама. Молитва о природе / Далай-лама // Гуманитарный экологический журнал. Спецвыпуск. – 2003. – Т. 5. – С. 112–115.

¹³¹ Маркс К. Дебаты по поводу закона о краже леса (октябрь 1842 г.) / К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения. – 2-е изд. – Т. 1. – С. 156.

1894 році німецький суддя Брегенцер написав книгу про юридичні права тварин. У 1900 році подібну працю видав французький дипломат Енгельгард. Проте найгрунтовніше права тварин розглядалися в книзі англійця Сольта «Права тварин», виданій у 1893 році.

У Російській імперії вперше про права природи (спочатку лише про права тварин) заговорили в кінці XIX століття. У 1898 році голова Ковенського відділення Російського товариства захисту тварин А. Даронов писав, що тварини «за вищою справедливістю» мають право на «нешкідливе існування». У 1899 році петербурзький доктор-медик С. Фішер у своїй книзі «Людина і тварини. Етико-юридичний нарис» заявив: «Держава повинна охороняти інтереси тварин. Ця охорона повинна виражатися у правових нормах. Кращим засобом для цього є визнання правової особистості тварин, тобто наділення тварин деякою часткою правоздатності»¹³².

У 1903 році в Москві вийшла книга ученого-історика Московського університету П.В. Безобразова «Про права тварин».

У 1909 році класик російської заповідної справи проф. Московського університету Г.О. Кожевников підняв питання про «право первісної природи на існування»¹³³, а його колега, петербурзький проф. А.П. Семенов-Тянь-Шанський у 1912, 1917 і 1921 роках – про священне право на життя не тільки людини, але і «всього того, чому визначено наперед жити і квітнути на землі поряд із людством, не обмеженим у своїй творчості природою»¹³⁴. Про права тварин писали у 1912 році В.Г. Чортков, І. Горбунов-Посадов.

До ідеї прав природи знову загострився інтерес в 1965 році, коли відома письменниця Бриджіт Брофі опублікувала своє есе «Права тварин». У 1970–1980 рр. в США, Великобританії, Австралії й інших країнах стало виходити безліч книг і статей, присвячених

¹³² Фішер С. Человек и животное. Этико-юридический очерк / С. Фішер. – СПб., 1899. – 280 с.

¹³³ Кожевников Г.А. О необходимости устройства заповедных участков для охраны русской природы / Г.А. Кожевников // Этико-эстетический подход в охране дикой природы и заповедном деле. – К. : Киевский эколого-культурный центр, 1997. – С. 81–91.

¹³⁴ Из литературного наследия Андрея Петровича Семенова-Тян-Шанского (1866–1942). Проза. Стихотворения. Эпиграммы / авт.-сост. В. Берлин, В. Борейко. – К. : Киевский эколого-культурный центр, 1996. – 160 с.

розробці теорії прав природи. Найбільш значний внесок у розвиток і популяризацію ідеї прав природи зробили такі відомі західні екофілософи, екологи і юристи, як Річард Райдер, Пітер Сінгер, Том Ріган, Ендрі Лінзі, Крістофер Стоун, С. Кларк, Ю. Бенсон та інші. З 1984 року в США діє організація «Юристи за права тварин»¹³⁵.

Зараз у багатьох вищих і середніх навчальних закладах Західної Європи і США теорія прав природи викладається студентам філософських, юридичних та екологічних спеціальностей, різні природоохоронні організації відзначають 10 грудня День прав тварин¹³⁶. З кінця 1990-х років ідею прав природи підхопили деякі молодіжні контркультури, наприклад панки.

Необхідно особливо підкреслити, що ідея прав природи підтримується прийнятою в 1982 році Генеральною Асамблеєю ООН Всесвітньою хартією природи¹³⁷, в якій записано, що всім формам життя повинна бути забезпечена можливість існування. У 2008 році у Республіці Еквадор затверджені права природи. У США в 1999 році у Сенаті і Конгресі права тварин відстоювало 134 лобісти із 58 організацій.

У країнах СНД знову про права природи заговорили з 1997 року, коли була опублікована книга московського зоозахисника Т.М. Павлової «Біоетика у вищій школі». З початку 2000 року ідею прав природи активно популяризував Центр охорони дикої природи (м. Москва), Центр етичного ставлення до тварин «Життя» ім. Л. Толстого (м. Харків), Азербайджанське товариство захисту тварин (м. Баку), Благодійний фонд Дніпровського району м. Києва «Київський еколого-культурний центр» та інші організації. У 2003 році в Києві ними був проведений перший в СНД міжнародний семінар, присвячений правам природи. У 2007 році в Києві був проведений кінофестиваль «СХОДИ» – перший міжнародний право-

¹³⁵ Юристи за права тварин [Електронний ресурс]. – URL : <http://attorneysforanimals.org/>

¹³⁶ Всесвітній день прав тварин [Електронний ресурс]. – URL : http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D0%BD%D1%8C_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2_%D1%82%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BD

¹³⁷ Всесвітня хартія природи [Електронний ресурс] : Хартія ООН від 01.01.1982 р. – URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_453

захисний кінофестиваль, що проводиться на території України та країн СНД, на якому правозахисна тематика представлена у розширеному колі проблем. На кінофестивалі демонструються фільми, присвячені правам людини, захисту тварин та природи, а також фільми духовної, філософської і соціальної тематики, фільми, які висвітлюють політичні проблеми. Назва кінофестивалю «СХОДИ» має на увазі те, що людина та людство взагалі може як підійматися вгору сходами моральності, так і спускатися донизу сходами варварства. Питання лише в тому, який напрямок обере кожен з нас¹³⁸.

Обґрунтування прав природи. Ще за часів Джеремі Бентама (англ. *Jeremy Bentham*) етики вважали, що правами володіють лише ті живі істоти (вищі тварини: ссавці, птахи), які відчують біль або мають розум. Проте зараз правами наділяються всі без винятку живі істоти (включаючи мікроби і віруси), а також екосистеми. Річ у тому, що всі вони мають здатність до живлення і росту, дихання і самозахисту, до свідомих бажань і надій, прагнень і імпульсів, волю до життя, а властивості і схильності, подібні цим, визначають їх інтерес. А хто має інтереси – потребує прав з їх захисту. Камінь, на відміну від білки або ромашки, не має здатності до живлення і росту, не має інтересів в цьому, а значить, не може володіти правами з їх захисту. Таким чином, права природи – це природні закони життя природи, живих істот, втілені у законодавстві і правовій культурі людей.

Права, що належать тваринам

За всіма живими істотами можуть бути визнані такі права.

На рівні видів: право на існування; право спадкоємства; право на критичне місце проживання; право на відшкодування збитку з вини людини; право на генетичну різноманітність (захист від генетичного забруднення); право на процвітання.

На рівні особин: право на життя; право на природну свободу; право спадкоємства; право на захист від страждань з вини людини (на захист від жорстокості); право на необхідну для життя частку

¹³⁸ Міжнародний правозахисний кінофестиваль «СХОДИ» [Електронний ресурс]. – Офіційний сайт. – URL : <http://www.cetalife.com.ua/ukr/index.htm>

земних благ; право на генетичну різноманітність (захист від генетичного забруднення); право на відсутність відповідальності перед людиною; право на опіку (для домашніх і с.-г. тварин і рослин).

Необхідно підкреслити, що правами повинні наділятися не тільки домашні, с.-г. або дикі тварини і рослини (і мікроорганізми), але і знову створені людиною, а також ті, що потрапили на Землю з космосу. Люди і природа (рослини, тварини, мікроорганізми, екосистеми) не володіють рівними правами. Люди володіють великою кількістю прав (оскільки мають більше всього інтересів) і ці права важливіші.

На рівні екосистем (дикої природи): право на існування; право на процвітання; право на свободу; право на відшкодування збитку; право на життєвий простір.

Потрібно зазначити, що деякі з перерахованих прав вже в тій або іншій мірі захищені законом. Так, законами про захист тварин від жорстокого поводження охороняється право індивідуальних тварин на захист від страждань з вини людини, ЗУ «Про Червону книгу України»¹³⁹ захищені права індивідуальних рідкісних тварин і рослин на життя і свободу, Конвенцією про охорону біологічного різноманіття захищені права всіх видів живих істот на існування¹⁴⁰, ЗУ «Про екологічну мережу України»¹⁴¹ та законодавчими актами про природні території, що охороняються, охороняються права деяких екосистем на існування і права деяких індивідуальних вікових дерев на життя.

На жаль, у сучасних умовах поки неможливо здійснювати на практиці захист усіх наведених вище прав природи. Особливо це стосується прав нижчих тварин, рослин і мікроорганізмів. На практиці завжди можна знайти достатньо підстав, щоб ігнорувати права та інтереси індивідуальних жуків, черв'яків і кульбаб.

¹³⁹ Про Червону книгу України : Закон України від 07.02.2002 р. за № 3055-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 30 (26.07.2002). – Ст. 201.

¹⁴⁰ Про охорону біологічного різноманіття [Електронний ресурс] : Конвенція ООН від 05.06.1992 р. – URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_030

¹⁴¹ Про екологічну мережу України : Закон України від 24.06.2004 р. за № 1864-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 45. – Ст. 502.

У наявності позиція, яку ми хотіли б прийняти та яка поки не може бути здійснена, проте ми повинні до неї прагнути в майбутньому. Адже *етика – це перш за все моральний компас у нашому русі до досконалості і справедливості*. Як приклад можна навести аналогію з правами людей другого покоління (соціальними, економічними, культурними). Ці права для багатьох держав поки нездійснені, оскільки для їх задоволення знадобилися б величезні кошти. Проте, задекларувавши їх, держави продемонстрували, що вони вживатимуть заходи для виконання цих прав у майбутньому. Більш того, у майбутньому у тварин (принаймні у вищих) можуть з'явитися й інші права, наприклад, право обирати (через своїх опікунів).

Наявність у живих істот моральних (захищаються традиціями, мораллю), а потім і юридичних (захищаються законом) прав має далекосяжні наслідки для природоохоронної практики. По-перше, біологічний вид перестає бути власністю. Жодна фізична або юридична особа не може ним володіти.

По-друге, включається розвинений механізм правового захисту (штрафи, ув'язнення за порушення прав природи або подання позову до суду від опікунів). І не тільки майнових інтересів, якщо популяція понесла збиток. Якщо цей збиток суб'єкта права незворотний, то включається, наприклад, кримінальне законодавство за фактом геноциду.

По-третє, будь-який біологічний вид, а не тільки людина, може стати власником фінансових активів, які можуть накопичуватися в місцевих або національних бюджетах саме для їх охорони, а також можливість видів та індивідів живих істот успадковувати фінанси, природні території і т. ін.

По-четверте, велике значення концепції прав природи полягає в тому, що вона стимулює людей обмежувати, по можливості, вбивства і страждання живих істот з вини людини.

Разом з тим необхідно підкреслити, що в самій природі прав немає, але у природі (живих істот) – є. Те, що вовк задер лося, – не означає, що він порушив його права. Права природи – це чисто людська конструкція, і вона існує тільки у відносинах між людиною і природою, права лосів ми захищаємо не від вовків, а від

насильства з боку людини і держави. Більше того, тварини не відповідають за свої вчинки, коли порушують людські закони. За це їх не можна вбивати або переслідувати іншим способом.

У суспільстві формується думка, що у майбутньому для захисту прав природи повинен бути створений Міжнародний суд з прав природи¹⁴².

Сьогодні закон проголошує, що людина не може бути чиеюсь власністю. Це – необхідна умова існування людини як особистості. Якщо ми хочемо кардинально поліпшити становище тварин (а потім і рослин), ми повинні поширити на них той же принцип. Разом з тим надання прав тваринам і рослинам не означає припинення їх використання (як і люди, що володіють правами, продовжують один одного використовувати), ми лише припиняємо їх використання із зловживанням.

Ідея прав природи не повинна залишатися тільки ідеєю, вона повинна стати громадським рухом за визволення найбільш пригноблених істот світу. Як і у всіх революціях, природа отримає свої права лише тоді, коли достатня кількість людей стануть екологічно свідомими і з'явиться новий соціальний договір з урахуванням прав тварин.

§ 4. Екологоетичні принципи при обговоренні прав тварин

У зв'язку з тим, що на практиці захист прав тварин, не говорячи вже про права рослин, мікроорганізмів та екосистем, дуже утруднений, Том Ріган запропонував два прості етичні принципи, що дозволяють спростити практику захисту прав тварин.

1. Принцип мінімізації переваги

Він полягає у тому, що коли ми стикаємося з перевагою прав багатьох безневинних істот над правами небагатьох безневинних істот, за умови, що збиток, який їм завдається, однаковий, то потрібно віддати перевагу правам багатьох.

¹⁴² Кричевский С. В. О Международном суде по правам природы [Электронный ресурс] / С. В. Кричевский. – URL : <http://www.ecoethics.ru/old/b80/47.html>

2. Принцип виключення гіршого

Він полягає у тому, що якщо індивідуумам, яких це стосується, завдається незіставний збиток, ми повинні пом'якшити ситуацію тих, кому гірше¹⁴³.

Юридична практика захисту прав природи

У 1974 році американський юрист та екофілософ Крістофер Стоун опублікував роботу, що стала класичною, щодо практики надання юридичних прав тваринам, рослинам і ділянкам дикої природи. Він геніально просто показав, що як кораблі, інститути і корпорації (що володіють правоздатністю) можуть захищати свої права з допомогою спеціально призначених опікунів або опікунів (що володіють дієздатністю), то так само можна поступати і з об'єктами природи¹⁴⁴.

Наприклад, можна подати позов до суду від імені знищеного соснового лісу, де як опікуни і захисники інтересів соснового бору виступатимуть природоохоронні громадські організації, у статуті яких записаний захист прав природи.

Ідею юриста відразу підхопило багато природоохоронних організацій. Так, пернатий мешканець о. Гаваї (штат Гаваї США) палила або шафранова в'юркова квіткарка (лат. *Loxioides bailleui*) могла зникнути, тому що на схилах вулкану Кілауеа повинні були бурити свердловини. У 1978 році американські природоохоронні організації Клуб «Сьєрра» та Національне Одюбоновське товариство подали позов до суду на захист маленької пташки від її імені. Вперше в американській судовій практиці позивачем стала тварина. І пташка перемогла. Федеральний суд примусив місцеву владу відвести для палили, або шафранової в'юркової квіткарки спеціальні території, що охороняються.

Проф. Ічіро Хокімото наводить дані про те, як окружним судом префектури Кагошіма в Японії був задоволений позов про

¹⁴³ Regan Tom. The case for animal rights / Regan Tom. – Berkeley : University of California Press, 1983. – P. 151–160.

¹⁴⁴ Борейко В.Е. Философы дикой природы и природоохраны / В.Е. Борейко. – К. : КЭКЦ, 2002. – 160 с.

анулювання дозволу на вирубку лісу, заплановану на острові Амамі Охшима, який був виданий губернатором цієї префектури. Позивачами за позовом дії названі представники місцевої фауни, зокрема заєць лазаючий амаміський (лат. *Pentalagus furnessi*). Спочатку позов був відхилений, оскільки не була виконана вимога окружного суду вказати імена та адреси позивачів. Потім позивачі були вказані як «Пан Такий-то і Такий-то, який називається також зайцем лазаючим амаміським..., виступає як позивач» і позову був даний хід. Станом на листопад 1998 року справа знаходилася у стадії розгляду. До окружного суду Міто був поданий позов про збереження в префектурі Ібаракі місця зимівлі гусака білолобого (лат. *Anser albifrons*), який є в Японії символом дикої природи. Як позивачі вказані сам гусак і група громадян. Хоча в лютому 1996 року суд ухвалив, що представники дикої природи не можуть пред'являти позовів, група мешканців апелювала в Токійський вищий суд, причому на одному з документів замість підпису був зроблений відбиток лапи гусака білолобого. Апелянти під креслювали, що навіть внутрішньоутробний плід визнається позивачем. Можна сподіватися, що негативне рішення суду Міто було скасовано, або в усякому разі не стало прецедентом, оскільки окружний суд Нагасакі в аналогічній ситуації вчинив по-іншому. Він задовольнив позов, що вимагає зупинити будівельні роботи в затоці Ісахая префектури Нагасакі. Позивачами були сама затока і п'ять видів місцевої фауни, а також місцеві мешканці як їх представники. На о. Хоккайдо з'явилася можливість розпочати справу про зупинку будівництва тунелю в національному парку Дайсетсузан, позивачем стала азіатська щука (лат. *Aplocheilidae*), що мешкає там. Ічіро Хокімото вважає, що, оскільки право на життя вже визнане для кожного живого організму, всі живі істоти повинні мати можливість звернутися з позовом до суду. Така практика виявляє проблеми справедливості по відношенню до інших видів живих істот, що є кроком у напрямі правової системи майбутнього¹⁴⁵, коли бути громадянином означатиме відстоювати права не тільки людей, але і всіх інших живих істот.

¹⁴⁵ Агафонов В. Зарубежная юридическая практика признания прав природы / В. Агафонов // Гуманитарный экологический журнал. Спецвыпуск. – 2003. – Т. 5. – С. 33–35.

Підсумовуючи викладене, хотілося б відзначити декілька важливих моментів. По-перше, не потрібно механічно переносити теорію прав людини на права природи. Тут повинно бути переосмислення, творчий розвиток насамперед самих термінів і понять «суб'єкт права», «права», аргументування наявності прав і т. ін. Навіть термін «демократія» вимагає зміни, оскільки на сьогодні він не передбачає захисту прав і свобод живих істот, окрім людини. По-друге, права природи володітимуть деякою вторинністю по відношенню до прав людини, що, однак, не виключає їх можливого юридичного захисту.

§ 5. Потреби (інтереси) людини

Потреби людини розділяються на життєво важливі (фундаментальні), суттєві і побічні (надумані, безглузді, пусті) або примхи. До життєво важливих можна віднести інтереси людини на її життя, безпеку, здоров'я, свободу, їжу, автономію і т. ін. Життєво важливі потреби (інтереси) людини – це те, чого люди дійсно потребують для того, щоб належним чином функціонувати, само-реалізуватися, виконувати свою суспільну функцію.

До суттєвих – інтерес здобути освіту, відкрити свій бізнес, мати житло, оселю, домівку, автомобіль. До побічних інтересів – бажання розкоші, хвастощів, балощів, обжерливості, наркотиків, задоволення вишуканих гастрономічних смаків, пихатості, пустої розваги (азартні ігри, розваги вбивством тощо). Як правило, ці інтереси надумані, тривіальні, саморуйнівні (наприклад, нав'язана рекламою потреба палити або пити пиво) і стимулюються ринком і рекламою способу життя суспільства споживання.

У конфліктах побічних інтересів людини (примх) з інтересами живих істот (а вони в них завжди життєво важливі), примхами людини можна знехтувати. До таких примх (побічних інтересів) належать криваві забави або криваві потіхи (англ. *blood sport*), що позначає розваги, пов'язані з пролиттям крові, як правило, тварин. Деякі види кривавих забав: корида (ісп. *corrida de toros*), полювання на лисиць, полювання на зайця з хортами «по-зрячому», цькування борсука, цькування ведмедя, цькування бика собаками (англ. *bull-*

baiting) або його переслідування (англ. *bull-running*), гусячі бої, півнячі бої, собачі бої, кидання лисиці (нім. *Fuchsprellen*), закидання півня (англ. *cock throwing*), розтягування гусака (англ. *Pulling the Goose*).

До цих примх можна віднести також спортивне полювання, спортивну рибалку, вживання символу гастрономічного шику фуа-гра (фр. *foie gras*)¹⁴⁶, бажання носити розкішну шубу з хутра рідкісної тварини, мати букет червонокнижних пролісків або живу ялинку перед Новим роком і т. ін.

Окремою темою є предмети розкоші для тварин. У великий європейських містах з'являються численні спеціалізовані бутики, в яких продають ексклюзивні товари для собак. Великий вибір незвичних аксесуарів для домашніх тварин доступний також в інтернет-магазинах і на спеціальних виставках собак. У ФРН приблизно п'ять мільярдів євро витрачається щорічно власниками на своїх чотириногих друзів¹⁴⁷.

Стосовно істотних потреб людини, то існує дуже небезпечна тенденція перетворення цих потреб у жадібність (одна машина в сім'ї, дві машини, три машини і т. ін.).

Нерідко вони перетворюються у «надпотреби», що перевищують необхідне та достатнє для реалізації людини як біологічної істоти і творчої духовної особистості. В умовах жорстокої екологічної кризи також необхідно обмежувати і деякі суттєві

¹⁴⁶ Виробництво фуа-гра заборонили в Аргентині, Великобританії, Данії, Фінляндії, Німеччині, Люксембурзі, Ізраїлі, Норвегії, Польщі, Швеції, Швейцарії, Чехії, деяких штатах США. Заборонено таким чином вирощувати гусей або качок, штучно збільшуючи печінку шляхом примусової відгодівлі, і в Україні.

¹⁴⁷ Мурат Коюнчу / Христина Ніколайчук. Як у Німеччині листонош від собак захищають [Електронний ресурс] Deutsche Welle. – URL : <http://www.dw.de/%D1%8F%D0%BA-%D1%83-%D0%BD%D1%96%D0%BC%D0%B5%D1%87%D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%96-%D0%BB%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D1%88-%D0%B2%D1%96%D0%B4-%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D0%BA-%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%89%D0%B0%D1%8E%D1%82%D1%8C/a-15252529> (дата звернення 18.01.2015 р.).

потреби людини. Що стосується спірних інтересів між природою і людиною, то в майбутньому вони вирішуватимуться у суді.

§ 6. Екоцентризм і біоцентризм як напрями екологічної етики

Екологічна етика має два основні напрями: екоцентризм і біоцентризм. Екоцентризм концентрує увагу для блага видів та екосистем, біоцентризм – для блага окремих особин.

Засновник етики Землі (екоцентризму) американський природоохоронець Олдо Леопольд писав: «Первинна етика торкалася відносин між індивідуумами; подальші додавання пов'язані вже із взаємовідносинами індивідуума і суспільства. Але етики, що регулює взаємовідносини людини із Землею, тваринами і рослинами, які мешкають на ній, поки що не існує (...). Поширення етики на цей третій елемент в оточенні людини є – якщо я правильно тлумачу всі ознаки – еволюційною можливістю та екологічною необхідністю. Це третій етап безперервного розвитку. Перші два вже здійснилися. Окремі мислителі з часів біблейських пророків постійно вказували, що спустошення Землі не тільки шкідливо, але і погано (...). Етика в екологічному розумінні – це обмеження свободи дій в боротьбі за існування. Етика у філософському розумінні – це відмінність громадської та антигромадської поведінки (...) ... підходять будь-які заходи, що сприяють збереженню цілісності, стабільності і краси біотичного співтовариства. Все ж, що цьому перешкоджає, погано»¹⁴⁸.

На думку О. Леопольда, етика Землі закликає ставитися з увагою до біоспільноти не тільки тому, що вона цінна сама по собі, але і через її цілісність, стабільність і красу, ради яких жертвуються інтереси її індивідуальних членів. Відповідно до етики Землі не слід: знищувати або сприяти вимиранню видів; непродумано змішувати вітчизняні та екзотичні види; добувати непомірну енергію із ґрунту і звільняти її в біоту; загачувати або забруднювати річки, а про тварин потрібно піклуватися.

¹⁴⁸ Леопольд О. Календарь песчаного графства / О. Леопольд. – М. : Мир, 1980. – 216 с.

Розроблена німецьким філософом А. Швейцером етика благоговіння перед життям спирається на біоцентризм. Він говорить: «Я відчуваю спонуку висловлювати рівне благоговіння перед життям як по відношенню до моєї волі і життя, так і по відношенню до будь-якої іншої. У цьому і полягає основний принцип моральності. Добро те, що служить збереженню і розвитку життя, зло є те, що знищує життя або перешкоджає йому. Справді етична людина тільки тоді, коли вона підкоряється внутрішній спонуці допомагати будь-якому життю, якому вона може допомогти, та утримується від того, щоб заподіяти живому яку-небудь шкоду... Там, де я завдаю шкоди якому-небудь життю, я повинен ясно усвідомлювати, наскільки це необхідно. Я не згоден робити нічого, окрім неминучого, – навіть самого незначного»¹⁴⁹.

Альберт Швейцер говорив, що етичною, моральною людина може вважати себе лише тоді, коли стане поважати будь-яке життя і приходити на допомогу будь-якому життю, що знаходиться в біді. Він учив: «Помилкою усіх існуючих етик була думка про те, що вони розглядали ставлення людини до людини, коли насправді йдеться про те, як ставиться людина до всього, що її оточує (...). Етика – це відповідальність за все, що живе»¹⁵⁰.

Один з серйозних недоліків етики А. Швейцера полягає у тому, що вона обмежує коло морально значущих об'єктів індивідуальними вищими тваринами, не враховуючи рослини і бактерії, а також не беручи до уваги популяції, види, біоценози, об'єкти неживої природи, надра Землі і всю глобальну екосистему в цілому. Недоліком його концепції є і те, що він не розробив на її основі правила вирішення конфліктних і кризових ситуацій.

Концептуально близько до етики благоговіння перед життям А. Швейцера знаходиться етика поваги до природи американського екофілософа Пола Тейлора. Тейлор вважає, що, займаючи позицію поваги до природи як остаточну моральну позицію, ми зобов'язуємося жити за певними нормативними принципами, які керують нашим ставленням до природи. За Тейлором, етичне

¹⁴⁹ Швейцер А. Благоговение перед жизнью / А. Швейцер. – М. : Прогресс, 1992. – 572 с.

¹⁵⁰ Там само.

зобов'язання по відношенню до амеби ідентичне нашому зобов'язанню по відношенню до кита або орла. Принципу поваги до природи повинна дотримуватися кожна людина незалежно від того любить вона природу чи ні. Автор вважає, що кожна жива істота має в своєму розпорядженні свою власну справжню цінність, яка полягає у власному благу. Тому будь-яку живу істоту потрібно визнати як телеологічний центр життя, що прагне зберегти себе і реалізувати власне благо своїм власним шляхом¹⁵¹.

П. Тейлор пише: «Дії правильні і риси вдачі добродесні в етичному відношенні, якщо вони виражають або втілюють певне моральне ставлення, яке я називаю повагою до природи»¹⁵².

У принципі, немає нічого поганого в тому, що в екологічній етиці існують різні напрями. Якщо розглядати інші етичні, філософські або політичні теорії – марксизм, утилітаризм, консерватизм, лібералізм – вони також складаються з різних поглядів, течій, напрямів, шкіл, що деколи опонують один одному. Наприклад, у лібералізмі сперечаються два підходи – утилітарний лібералізм (що ставить основою основ добро) та етичний лібералізм (що підкреслює верховенство права). Проте, по суті, ці погляди лише доповнюють, збагачують один одного.

Різні підходи екоцентризму і біоцентризму насправді необхідні якості повноцінної екологічної етики, що взаємодіють і взаємодоповнюють один одного.

Сучасний російський філософ Г. Померанц писав: «Наше нещастя – розглядати протилежності як несумісні принципи. Але всякий принцип, доведений до межі, стає руйнівним. Розумна лише традиція, що приймає принципи в парі, в рівновазі, з можливістю переходу від одного перекосу до іншого, протилежного – без барикад. Усякий принцип, що вирвався із своєї парної упряжки, стає

¹⁵¹ Taylor W. Paul. The ethic of respect for nature // People, penguins, and plastic trees, ed. Donald VandeVeer, Christine Piera. – Belmont, California: Wodsworth Publishing Company, 1984. – P. 169–184.

¹⁵² Taylor P. Respect for nature: a theory of environmental ethics / P. Taylor. – Princeton University Press, 1986.

руйнівною силою»¹⁵³. Тому обидві течії – і біоцентризм і екоцентризм, правильні лише тоді, коли працюють в парі, разом, тільки при їх взаємодії екологічна етика стає по-справжньому ефективним вченням.

Необхідно також відзначити, що останнім часом в екологічній етиці з'являється ще один, третій напрям, який можна назвати як екоетеологічним. Спираючись на характерні для певного регіону або країни релігії або релігійні гілки, етики розробляють буддистську екоетику^{154,155}, католицьку екоетику¹⁵⁶. У цьому випадку за основу беруться етичні погляди тієї або іншої релігії на природу.

Запитання для самоконтролю

1. *Цінності природи і природоохоронні мотивації громадян.*
2. *Внутрішня цінність природи.*
3. *Зовнішні (інструментальні) цінності природи.*
4. *Матеріальні (економічні) та нематеріальні цінності природи.*
5. *Конфлікт цінностей на природних територіях.*
6. *Оцінка зовнішньої та внутрішньої цінності природи.*
7. *Природоохоронні мотивації людства.*
8. *Моральні агенти і моральні партнери.*
9. *Права природи як етична ідея.*
10. *Принципи поваги прав природи.*
11. *Обмеження прав людини по відношенню до природи.*
12. *Сприйняття прав природи різними народами та їх культурами.*
13. *Ідея прав природи у Всесвітній хартії природи.*

¹⁵³ Померанц Г. Несовершенство истории / Г. Померанц // Новая газета. – 2012. – 24.02. – № 20.

¹⁵⁴ Мантатов В.В. Экологическая этика: буддизм и современность / В.В. Мантатов, О.В. Доржигушаева. – Улан-Удэ : ВСГТУ, 1996. – 155 с.

¹⁵⁵ Доржигушаева О. Буддийская мысль и экологическое мировоззрение / О. Доржигушаева // Бюллетень Московского ИСАР. – 2000. – № 10. – С. 34–38.

¹⁵⁶ Miedzy niebem a ziemia. Ku etyce ecologicznej / Institut ochrony przyrody PAL. – Krakow, 2000. –307.

14. Наукове та юридичне обґрунтування прав природи.
15. Права, що належать тваринам.
16. Принципи практики захисту прав тварин.
17. Юридична практика захисту прав природи.
18. Тварини як позивачі у судових процесах.
19. Співвідношення потреб (інтересів) людини з правами тварин.
20. Конфлікти побічних інтересів людини (примх) з інтересами живих істот.
21. Екоцентризм і біоцентризм як напрями екологічної етики.

ГЛАВА 3. СИСТЕМА ПРАВИЛ І СТАНДАРТІВ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕТИКИ

1. *Екоетичне ставлення до природи: принципи, правила, мотиви та обов'язки.*
2. *Екологічна етика і держава.*
3. *Екологічна етика і законодавство.*

§ 1. Екоетичне ставлення до природи: принципи, правила, мотиви та обов'язки

Принципи і правила екоетичного ставлення до природи. Необхідною умовою функціонування будь-якої нормативної системи є здатність вирішувати етичні конфлікти. Чим менше залишається нерозв'язаних проблем, тим більшою пояснювальною силою володіє така нормативна система. Для розв'язання етичних проблем в екологічній етиці розроблені принципи і правила.

Ці принципи і правила визначають, які спільні види дій ми морально зобов'язані здійснити або утриматися від їх здійснення. Вони передбачають, що людство бере на себе зобов'язання вчинити або не чинити конкретні дії цього виду за умови, якщо немає іншого, протилежного обов'язку, ще важливішого, а тому такого, що перевершує цей. Проте за відсутності такого протилежного обов'язку екоетичне правило або принцип чітко визначає, як ми морально зобов'язані діяти або не діяти у цих конкретних обставинах.

«Якщо до цієї ситуації застосовні декілька протилежних правил, – пише П. Тейлор, – то ми стикаємося з конфліктом зобов'язань. Слідуючи одному правилу, ми порушуємо інші (...). Для того щоб вирішити, яку ж дію ми повинні вчинити у цих обставинах, нам потрібно з'ясувати, яка із відкритих для нас альтернатив має під собою найвагоміші моральні підстави, тобто ми повинні знати, яке

із зобов'язань у цьому випадку, що суперечать одне одному, має вищий пріоритет порівняно зі всіма іншими (...). Той факт, що наш обов'язок – не завдавати збитку тваринам або рослинам у природних екосистемах, не означає, що з урахуванням усіх умов, що склалися, ми взагалі ніколи, ні за яких обставин не повинні скоювати подібного. Він означає тільки, що порушувати принципи і правила екологічної етики ми можемо за наявності вагомої моральної причини. Така причина може витікати з принципів пріоритетності всередині системи екологічної етики або з пріоритету вищих принципів, що перевершують екологічну етику»¹⁵⁷.

Принципи екологічної етики, на відміну від правил, мають більш загальний характер і вказують, які дії ми зобов'язані здійснити або утримуватися від них.

П'ять екоетичних принципів

І. ПРИНЦИП НЕШКІДНИЦТВА – НЕСПРИЧИНЕННЯ ШКОДИ АБО ЗБИТКУ НІЯКІЙ ІСТОТІ В ОТОЧУЮЧОМУ НАС ПРИРОДНОМУ СЕРЕДОВИЩІ АБО ЕКОСИСТЕМІ (НЕ ЗРОБИ ШКОДИ)

Принцип «Не зроби шкоди» оснований на тому, що наше незнання стосовно природи набагато перевищує наші знання.

Він включає обов'язок не вбивати жоден організм, не губити популяції живих видів, біотичні співтовариства, екосистеми в цілому, а також обов'язок утримуватися від будь-яких дій, що можуть виявитися для них згубними, у тому числі лайок і слів, що можуть завдати біль тваринам. Найбільш тяжким злом, на думку П. Тейлора, потрібно вважати нанесення шкоди тому, хто (або що) не шкодить нам.

Цей принцип забороняє шкідливі або руйнівні дії з боку людини. Але він не стосується поведінки тварин або інших живих істот, що завдають шкоди іншим живим істотам. Мохногий канюк атакував польову мишу та убив її. Нічого аморального не трапилося. Канюк не порушує жодних зобов'язань, оскільки він їх не має.

¹⁵⁷ Taylor P. Respect for nature / P. Taylor. – Princeton : Princeton University Press, 1986. – 220 p.

II. ПРИНЦИП НЕВТРУЧАННЯ (НЕ ВТРУЧАЙСЯ)

Під цей принцип підпадають два типи зобов'язань: перше вимагає утримуватися від будь-яких обмежень свободи окремих організмів, друге торкається загальної стратегії «руки геть» у ставленні до цілих екосистем і біотичних співтовариств.

Свобода це відсутність обмежень, де обмеженням є будь-яка умова, що перешкоджає нормальній життєдіяльності і здоровому розвитку живої істоти або екосистеми. Жива істота вільна тоді, коли в її життєвій обстановці і діяльності немає жодного з чотирьох видів обмежень, що можуть ослабити, погіршити або зруйнувати її здатність успішно пристосовуватися до навколишнього середовища. Бути вільним – означає бути вільним від цих обмежень і вільно добиватися власного блага (добра) згідно із законами своєї власної природи.

Чотири види обмежень з боку людини:

- а) прямі зовнішні обмеження (клітки, пастки);
- б) непрямі зовнішні обмеження (відсутність води, їжі);
- в) прямі внутрішні обмеження (хвороби, отрути, що можна проковтнути, і т. ін.);
- г) непрямі внутрішні обмеження (слабкість, недієздатність внаслідок пошкодження органів або м'язів).

Поняття свободи передбачає також дати можливість диким живим істотам жити на волі. Під волею у цьому розумінні мається на увазі не відсутність обмежень, а просто можливість вести існування у натуральному, природному стані. Стосовно індивідуальних організмів, то це зобов'язання вимагає утримуватися від їх лову і вилучення з природного середовища проживання, як би добре ми надалі не поводитися з ними. «Ми порушуємо принцип невтручання, навіть коли «рятуємо» тварин від природної небезпеки або відновлюємо їх здоров'я, коли вони захворіють у природному середовищі проживання. Це зобов'язання, однак, не порушується, якщо ми здійснюємо подібні акції з наміром повернути тварину назад у природу», – пише П. Тейлор¹⁵⁸.

¹⁵⁸ Taylor P. Respect for nature / P. Taylor. – Princeton : Princeton University Press, 1986. – 220 p.

Якщо, наприклад, ми викопуємо молоді дерева, вилучаючи їх з природної екосистеми, і пересаджуємо в культурний ландшафт, ми порушуємо принцип невтручання, якщо навіть ми надалі добре доглядаємо за ними, що дозволяє їм бути здоровіше і жити довше, ніж вони жили б у природних умовах. Ми вчинили зло, не давши їм можливість прожити своє життя на волі. У всіх подібних ситуаціях ми втручаємося в життя природного світу і перериваємо існування організму як дикої істоти. При цьому не має значення, що наше поводження з ними може зробити їх міцнішими, сприяти їх зростанню, підвищити їх шанс на довге, здорове життя. Порушуючи статус диких істот, наше втручання у їх життя означає заперечення їх природної свободи.

Проте ще більшу важливість має обов'язок невтручання у свободу популяцій цілих видів, біотичних співтовариств та екосистем. Заборона на втручання у їх життя означає, що ми зобов'язані не намагатися маніпулювати, «управляти» природними екосистемами, контролювати, змінювати їх або будь-яким іншим способом втручатися в їх нормальне функціонування.

Для будь-якого виду або екосистеми свобода – це відсутність людського втручання в які б то не було природні процеси, аналогічні законам природи. Разом з тим спроби врятувати рідкісні види або відновити екологічну стійкість екосистем, порушену людською діяльністю у минулому, – можуть бути визнані екоетично правильними.

З іншого боку, навіть якщо ціла екосистема серйозно постраждає від якої-небудь природної катастрофи (землетрус, пожежа від блискавки, виверження вулкана, повінь, тривала засуха), наш обов'язок зобов'язує нас не намагатися виправити становище.

Така загальна стратегія принципу невтручання є суттю нейтралітету, неупередженості. Наша етична позиція по відношенню до природи означає, що ми визнаємо самодостатність природного світу для підтримки власного стійкого порядку речей протягом (тирчасового і просторового) життя на Землі. Цей підхід діаметрально протилежний антропоцентричному погляду на природу як на великий шматок власності, яким ми можемо користуватися на свій розсуд.

Етично ставитися до природних екосистем, видів та особин живих істот, до всього процесу еволюції – означає вірити, що в природі все відбувається правильно і що природа не знає помилок.

Принцип невтручання також зобов'язує людей залишатися неупередженими у ставленні до всіх видів живих істот і не віддавати переваги одним видам перед іншими, намагаючись втручатися від імені своїх улюбленців. Особливо це стосується реакції людей на відносини «хижак – жертва» у дикій природі. У заповідниках принцип невтручання трансформується у принцип «бездіяльності» у ставленні до заповідної природи.

ІІІ. ПРИНЦИП ПОРЯДНОСТІ, ВІРНОСТІ (БУДЬ ПОРЯДНИМ)

Цей принцип торкається лише людської поведінки по відношенню до окремих тварин, що перебувають у дикій природі, які можуть бути обдурені або зражені людьми. Під цей принцип підпадають зобов'язання не порушувати довіри, що надається нам дикими тваринами, не одурювати, не вводити в оману жодної тварини. Хоча ми не можемо мати взаємних домовленостей з дикими тваринами, ми можемо поступати так, щоб викликати їх довіру до нас.

Самими явними і поширеними прикладами порушення цього принципу є любительське полювання і рибалка. Найістотніше тут – обман тварини з метою завдати їй шкоди. (Проте якщо полювання і рибалка є засобом виживання людини – тоді вони можуть вважатися морально виправданими). Морально виправданим може також вважатися лов рідкісних тварин з метою їх порятунку від зникнення. У цьому випадку з них не отримують користь, а дають їм можливість продовжувати благополучне існування як вільних істот. Все викладене вище стосується і домашніх тварин.

ІV. ПРИНЦИП ДОТРИМАННЯ ПРАВ ПРИРОДИ (ДОТРИМУЙСЯ ПРАВА ПРИРОДИ)

Цей принцип оснований на визнанні і повазі до прав природи (див. гл. 2 § 3 «Права природи»).

V. ПРИНЦИП СПРАВЕДЛИВОГО ВІДШКОДУВАННЯ (КОМПЕНСУЙ ЗБИТОК).

Якщо людина порушує який-небудь із наведених вище чотирьох екоетичних принципів, вона чинить несправедливість. Така дія порушує рівновагу між людством і природою, завдає природі шкоди, і на людину, що зробила цю дію, накладається певне зобов'язання. Це зобов'язання, що передбачається екологічною етикою, називається принципом справедливого відшкодування. У всіх випадках компенсаційні заходи набувають форми того або іншого сприяння або захисту блага (добра) живих істот або екосистем. Людина, що заподіяла зло якому-небудь природному об'єкту, що є моральним суб'єктом, зобов'язана принести благо, яке компенсує завданий збиток або цьому, або спорідненому, або якому-небудь іншому моральному суб'єкту. Чим більше завданий збиток, тим більша потрібна компенсація для виконання моральних зобов'язань.

Найбільш часто вживані способи відшкодування збитку – створення заповідників і заказників, розведення рідкісних видів, відновлення порушеної якості навколишнього середовища, допомога тваринам і рослинам, ослабленим або травмованим у результаті людської діяльності, в отриманні ними колишнього здорового стану.

Пріоритетність екоетичних принципів

Принципи, які ми проаналізували, пропонують п'ять моральних вимог щодо вибору поведінки. Самі по собі вони не диктують особистості, що їй потрібно робити в конкретній ситуації, а тільки визначають ті характеристики дій, які можуть вважатися як морально обгрунтовані.

Проте на практиці нерідко постає питання, як же визначити міру етичної значущості, якому принципу при загальних рівних віддати перевагу?

Принцип неспричинення шкоди є найголовнішим, пріоритетнішим. Це найфундаментальніший з наших обов'язків перед природою (якщо не враховувати можливих конфліктів з нашими обов'язками в середовищі людської етики). Пріоритетність у засто-

суванні решти чотирьох принципів повинна розглядатися окремо у кожному конкретному випадку.

П'ять екоетичних правил

Правила екологічної етики мають більш вузьку сферу застосування. Про них доводиться згадувати, коли виникає конфлікт між інтересами людини і природи.

I. ПРАВИЛО САМООБОРОНИ

Це правило дозволяє застосовувати силу проти іншої живої істоти, а також екосистеми в цілях самозахисту лише у тому випадку, коли ми не можемо уникнути нападу або врятуватися. Ми повинні докласти всіх зусиль, щоб уникнути ситуацій, коли виникає небезпека нанесення нам шкоди іншим організмом, тобто взяти всі розумні заходи обережності. Причина таких обмежень і застережень в тому, що всі живі істоти, нешкідливі або шкідливі, мають власну внутрішню цінність, своє благо і тому повинні бути об'єктами поваги. Вбивство будь-якої істоти або спричинення їй шкоди людиною завжди саме по собі вважається за аморальне і може бути виправдано тільки у випадку відсутності альтернативи.

II. ПРАВИЛО СПРАВЕДЛИВОГО РОЗПОДІЛУ

Воно стверджує, що у разі зіткнення життєво важливих інтересів людей і життєво важливих інтересів природи обом конфліктуючим сторонам повинна бути надана частка благ.

III. ПРАВИЛО ПРОПОРЦІЙНОСТІ

Воно стверджує, що у разі конфліктів життєво важливих інтересів природи і побічних інтересів людини, пріоритет віддається природі. У зв'язку з цим вбивство слонів ради бивнів, відстріл крокодилів ради шкіри для сумочок, любительське полювання як спосіб розваги вбивством є неправильним.

IV. ПРАВИЛО МІНІМАЛЬНОЇ ШКОДИ

Воно стверджує, що у разі конфлікту життєво важливих інтересів природи або суттєвих інтересів людини, пріоритет віддається людині. Проте, якщо виникає необхідність нанесення шкоди природі, то вона повинна бути мінімальною. Потрібно вибрати таку альтернативу, яка передбачала б нанесення найменшої шкоди природі (насамперед), а також або повністю усувала пряме вбивство, або була пов'язана з найменшою кількістю убитих істот.

V. ПРАВИЛО СПРАВЕДЛИВОГО ВІДШКОДУВАННЯ

Це правило стверджує, що якщо в разі задоволення інтересів людей завдана шкода природі, то людиною повинна бути проведена компенсація шкоди. Чим більша шкода, тим значніша потрібна компенсація.

Екоетичні мотиви та обов'язки людини перед природою.

Людина – єдина на Землі істота, що має перед іншими видами і природою в цілому моральні обов'язки. Останнє впливає з того, що дикі тварини і рослини як самоцінність є моральними партнерами людини, і людина перебуває з ними в моральних відносинах. Людина повинна захищати їх як слабкіших, більш беззахисних, як своїх братів і сестер, а природу – як свою матір. Звідси впливає обов'язок людини перед природою:

- не винищувати види живих істот;
- не ставитися жорстоко до живих істот;
- не руйнувати ділянки дикої природи;
- старатися якомога менше вбивати живих істот, не вбивати їх просто так, ради розваги;
- захищати права живих істот та екосистем.

Людина повинна ставитися до дикої природи та інших живих істот, застосовуючи етичні поняття добра, обов'язку, справедливості, совісті, сорому, жалості, розширюючи мотиви соціального альтруїзму, співчуття, емпатії¹⁵⁹, співпереживання, любові, благоговіння, щастя.

Люди повинні пам'ятати, що, на відміну від народних казок, вовки та орли не є особинами, здатними відповісти нам добром на добро.

§ 2. Екологічна етика і держава

Відоме популярне визначення Макса Вебера що є держава: «Це така організація усередині суспільства, яка володіє монополією на законне насильство»¹⁶⁰. Іншими словами, насильство законне,

¹⁵⁹ Емпатія (англ. *empathy* від грец. *patho* – співпереживання) – розуміння відносин, почуттів, психічних станів іншої особи у формі співпереживання.

¹⁶⁰ Геллнер Э. Нации и национализм / Э. Геллнер. – М. : Прогресс, 1991. – 320 с.

коли застосовується тільки центральною політичною владою і тими, кому вона дає таке право. «З різних заходів підтримки порядку, – як вважає англійський учений-соціолог Ернест Геллнер, – крайній захід – сила може застосовуватися тільки однією спеціально створеною, чітко визначеною, строго централізованою, дисциплінованою організацією усередині суспільства. Ця організація або сукупність організацій і є державою»¹⁶¹.

Необхідно зазначити, що держава не має такої високої цінності як люди або інші живі істоти та екосистеми, що знаходяться на її території. По суті, ідеальна держава – це особливий інструмент для їх захисту і тому має всього лише інструментальну цінність. Проте на практиці держава нерідко діє проти свого народу, не говорячи вже про природу, оскільки відстоює інтереси дуже невеликої частини крупних ділків і корумпованих політиків, які вважають, що держава – це вони.

Так, держава захищає сучасні цінності ринкового суспільства, наприклад, свободу ринкових відносин. Свобода ринку основана на можливості визначення кожним підприємцем напряму вкладення капіталу і виробництва продукції, що має попит і що дає прибуток. Прибуток, з одного боку, йде на збагачення підприємців та обслуговуючих виробництво виконавців, а з іншого – на подальше розширення виробництва. І так до безкінечності. По суті це зростання нагадує ріст ракових клітин, що знищують все на своєму шляху. Зараз найбільший престиж у суспільстві мають підприємці, що зуміли інтенсивно переробити природні ресурси та одержати максимальний прибуток. Але чи розумно і справедливо це? При таких підходах ринкової економіки і ролі держави як джерела насильства воно (причому це насильство робиться, як правило, тільки на користь вищого чиновництва і монополій) нерідко спрямоване проти пересічних громадян країни і завжди – проти природи. Тому навряд чи доводиться говорити про дотримання сучасною державою таких основних положень екологічної етики як рівноцінність і рівноправність всього живого.

Звичайно, теоретично держава могла б покласти на себе обов'язки охороняти природу. Це могло б відбутися у тому випадку,

¹⁶¹ Геллнер Э. Нации и национализм / Э. Геллнер. – М. : Прогресс, 1991. – 320 с.

якщо б конституцією цієї країни не тільки були б закріплені права природи, але і обмежена ради їх дотримання приватна власність та свобода ринку.

Більш того, настав час говорити про необхідність створення нового типу держави, яка б захищала права, інтереси і свободи не тільки людей, але і всіх живих істот, що на її території проживають. Іншими словами, демократія не лише для людини, але і для всього живого. Поки ж цього не відбудеться, турботу про природу може взяти на себе міжнародна екологічна громадськість. Так, найбільш визначні ділянки дикої природи повинні знаходитися під юрисдикцією міжнародних організацій. У разі екологічних проблем туди можуть вводитися сили типу військ ООН – державний суверенітет в цьому випадку повинен порушуватися ради захисту прав природи, що порушуються у цій країні (бо державний суверенітет має інструментальну, а не власну цінність).

Можуть бути задіяні й інші важелі, наприклад, економічні. В цьому випадку багаті країни (Європа, США), які живуть за рахунок дикої природи, що знаходиться в бідних країнах (Азія, Африка, СНД), виділяють кошти і підтримують своїми платежами заходи в цих країнах, спрямовані на збереження дикої природи (можна використовувати принцип платежів із Кіотського протоколу залежно від площі території). Будь-хто повинен відповідати перед своїм сусідом по планеті (двоногим або чотириногим). Тому держава повинна бути обмежена у використанні видів живих істот та екосистем, що знаходяться на її території, що, по суті, належать Землі і самим собі, а не державам. А екологічний рух повинен бути наднаціональним і наддержавним.

У будь-якому випадку національно-державні організації людства зі всіма їх суверенітетами починають себе зживати. Потрібні нові національні організації, що надійно забезпечують захист прав всього живого.

Колишній міністр закордонних справ Австралії Гарет Еванс висунув концепцію відповідальності за захист, згідно з якою національний суверенітет більше не може служити щитом для держави, яка піддає власних громадян жорстокості і геноциду. Подібна

концепція повинна бути розширена до захисту всіх громадян – рослин, тварин, екосистем.

§ 3. Екологічна етика і законодавство

На сьогодні екологічне право в Україні, Росії, інших країнах світу є суто антропоцентричним, тобто захищає виключно інтереси людини. Сучасне екологічне законодавство розглядає природні об'єкти як ресурс, що існує для користі людини і має для неї господарську, наукову, естетичну та інші цінності. Тваринний та рослинний світ, що нас оточують, перетворено екологічним та господарським законодавством у природну сировину. Власної, внутрішньої цінності дикі рослини, тварини та екосистеми, відповідно до сучасного екологічного законодавства, не мають і заради них самих (рослин, тварин, дикої природи) охоронятися не можуть.

Конституції України, Росії, інших країн СНД не розглядають кого-небудь ще, крім людини, як самоцінність. Так, Конституція Російської Федерації у ст. 2 говорить: «Людина, її права і свободи є найвищою цінністю»¹⁶². ЗУ «Про тваринний світ»¹⁶³ в ч. 2 преамбули зазначає, що заходи з охорони тваринного світу приймаються виключно «в інтересах нинішнього і майбутнього поколінь в Україні». ЗУ «Про природно-заповідний фонд України»¹⁶⁴ також у ч. 3 преамбули розглядає охоронювані природні об'єкти і території «як національне надбання». Подібні антропоцентричні формулювання цілей охорони природи містяться і в інших українських і російських екологічних законах^{165,166,167}.

¹⁶² Конституция Российской Федерации от 12.12.1993 г. (в ред. от 30.12.2008 г.) // Российская газета. – 1993. – 25 декабря.

¹⁶³ Про тваринний світ : Закон України від 13.12.2001 р. за № 2894-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 14 (05.04.2002). – Ст. 97.

¹⁶⁴ Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16.06.1992 р. за № 2456-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34 (25.08.92). – Ст. 502.

¹⁶⁵ О животном мире : Федеральный Закон Российской Федерации от 24.04.1995 г. за № 52-ФЗ (ред. от 07.05.2013 г.) // Сборник руководящих документов по заповедному делу / сост. В.Б. Степаницкий. – М. : ВВФ. – С. 30–57.

Однак виникає закономірне питання, як бути з охороною хвороботворного мікроба, чи скажімо, тих чи інших об'єктів тваринного світу України, у захисті яких немає ніяких інтересів у нинішнього і майбутніх поколінь народу України? Наприклад, того ж вовка, якого в будь-який момент можуть визнати абсолютно шкідливим хижаком, якого необхідно повністю знищити? (Що, загалом то, де-факто і відбувається – вовка зараз б'ють в Україні без обмеження у строках, кількості, статі, віку, способах знищення та за його вбивство виплачують премії). Визнання вовка шкідливим хижаком та преміювання його за знищення на законодавчому рівні спостерігається з 46–120 років нашої ери, коли Солон із Афін пропонував винагороду у п'ять срібних драхм для любого мисливця за вбивство вовка самця та одну драхму за кожную самицю¹⁶⁸.

Право не розглядає природу як суб'єкт, і тому шкода, що наноситься природі людиною або організацією, розглядається лише з точки зору нанесення шкоди іншій людині, організації або державі, в чій власності знаходиться природний об'єкт. Більше того, практика використання позовів та штрафів за завдану природі шкоду свідчить, що, як правило, ці кошти йдуть не на відшкодування нанесеного природі збитку. Наприклад, якщо в Україні браконьєр незаконно вполював кабана, чим завдав збитків природі, то сума від сплати ним штрафу іде у фонд держави, а сума від сплати ним збитку йде на рахунок місцевої ради, на території якої сталося браконьєрство.

Якщо в російському заповіднику браконьєр затриманий з червонокнижними першоцвітами, то сума від збитку йде на рахунок цього заповідника (що, однак, не означає, що заповідник ці кошти буде витрачати на відтворення популяції пролісків, яким завдано збитків).

¹⁶⁶ Об особо охраняемых природных территориях : Федеральный Закон Российской Федерации от 14.03.1995 г. за № 33-ФЗ // Сборник руководящих документов по заповедному делу / сост. В.Б. Степаницкий. – М. : ВВФ. – С. 11–30.

¹⁶⁷ Про рослинний світ : Закон України від 09.04.1999 р. за № 591-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22–23 (11.06.99). – Ст. 198.

¹⁶⁸ L. David Mech & Luigi Boitani (2001). Wolves: Behaviour, Ecology and Conservation. – P. 448.

Більш того, у відносинах «людина – природа» існують моменти, які поки взагалі не розглядаються з точки зору екологічного чи інших галузей права. Масові вбивства людей правом розглядаються як злочини проти людства і не мають терміну давності, а масове вбивство під час бількового промислу (новонароджене дитинча гренландського або каспійського тюленя, покрите білосніжним хутром) – як господарська діяльність, за виконання якої дають премії.

Щорічно на Фарерських островах в Північній Атлантиці, які належать Данії, відбувається масове вбивство чорних дельфінів, представників роду круглоголових китів. Острови не підпадають під систему квот ЄС і здійснюють вилов незалежно від обмежень у рамках Євросоюзу. Китобійний промисел регулюється Фарерською владою, а не Міжнародною комісією з промислу китів¹⁶⁹, яка була заснована у рамках Міжнародної конвенції про регулювання китобійного промислу¹⁷⁰, через наявність розбіжностей з приводу компетенції комісії по відношенню до малих китоподібних.

Молоді люди і підлітки виходять на узбережжя, щоб зустріти грінд (лат. *Globicephala*), відрізати їм шлях до моря, а потім убити. Дельфінів забивають в декілька прийомів, причому миттєвої смерті не настає. У них встромляють ножі кілька разів поспіль, завдаючи їм страшного болю. Після цього кривавого обряду мисливці, як вони вважають, перестають бути дітьми і стають дорослими. Цей звичай давно втратив свій первісний промисловий зміст і перетворився у «спортивну розвагу».

У рік островітяни забивають таким чином 950 гринд, м'ясо яких не надходить у магазини, не відправляється на експорт, а йде на їжу самим жителям островів. Полювання на чорних дельфінів вважається, крім іншого, ще й «невід'ємною частиною Фарерської національної культури»¹⁷¹.

¹⁶⁹ Офіційний сайт Міжнародної комісії з промислу китів [Електронний ресурс]. – URL : <http://iwc.int/home>

¹⁷⁰ Конвенція з регулювання китобійного промислу [Електронний ресурс] : Міжнародна конвенція від 02.12.1946 р. № 379 // Ліга : Закон. – 1 файл. – MU46003.LHT. – Назва з екрана.

¹⁷¹ ТСН.ua [Електронний ресурс] : Офіційний сайт. – URL : <http://ru.tsn.ua/>

Катування людини в наші дні кримінально карається, а корида, під час якої з особливою витонченістю катують биків, або спортивне полювання, в арсенал якого входить маса жорстоких способів добування тварин, – вважаються романтичними і культурними традиціями.

Проблема полягає ще і в тому, що у теперішній час дуже важко подати позов до суду на захист якого-небудь природного об'єкта, якщо позивачеві не нанесено економічного збитку або шкоди його здоров'ю.

Істотним недоліком сучасного екологічного права є те, що людина має практично необмежені можливості (навіть у заповідниках) втручатися в природу. Це неприпустимо з точки зору екологічної етики.

Загальна декларація прав людини проголошує, що людина не може бути чиеюсь власністю¹⁷². Це – необхідна умова існування людини як особистості. Якщо ми хочемо кардинально поліпшити становище для початку хоча б домашніх і диких тварин, а потім і всієї природи, ми повинні поширити на них той же принцип.

Наділення природи правоздатністю – кардинальне завдання екологічного права. Ідея ця не нова. Ще у 1899 році петербурзький юрист С. Фішер випустив книгу «Людина і тварина. Етико-юридичний нарис», в якій пропонував визнати правоздатність тварин¹⁷³. Через чотири роки цю ж тему розвинув приват-доцент Московського університету П.В. Безобразов, книга якого називалася «Про права тварин»¹⁷⁴. Благодійним фондом Дніпровського району м. Києва «Київський еколого-культурний центр» спільно з російськими та азербайджанськими колегами розроблена та оприлюднена

svit/krovavye-tradicii-danii-parni-ezhegodno-ubivayut-950-delfinov-chtoby-stat-muzhchinami.html (дата звернення 11.01.15 р.).

¹⁷² Загальна декларація прав людини : Декларація ООН від 10.12.1948 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93 (15.12.2008). – Ст. 3103.

¹⁷³ Фішер С. Человек и животное. Этико-юридический очерк / С. Фішер. – СПб., 1899. – 280 с.

¹⁷⁴ Безобразов П.В. О правах животных / П.В. Безобразов. – М. : Печатня А.Н. Снегиревой. 1903. – 220 с.

«Декларація прав природи», куди увійшли декларації прав тварин, дикої природи і космосу¹⁷⁵.

У 2006 році в Україні вступив у дію ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження», проект якого був розроблений за участю громадських організацій: Благодійного фонду Дніпровського району м. Києва «Київський еколого-культурний центр» та Міжнародного товариства захисту тварин «SOS», що ознаменувало справжній прорив в екологічному та споріднених галузях права. Цей законодавчий акт, на відміну від всіх інших, вперше розглядає тварин не як ресурс, не тільки з позиції користі для людини («в цілях зміцнення моральності й гуманності суспільства»), але й заради самих тварин («на захист від страждань і загибелі тварин унаслідок жорстокого поводження з ними, захист їх природних прав»).

До речі, тенденція до визнання правоздатності тварин екологічним правом проявляється і в інших країнах. У грудні 2006 року в парламент Іспанії надійшов законопроект, в якому запропоновано визнати правоздатність людиноподібних мавп. У Швейцарській Конфедерації тварин офіційно наказано називати «істотами», а не речами, в ФРН у 2002 році прийнята поправка до Конституції, яка зобов'язує державу, поряд з гідністю людей, поважати гідність тварин. В Основному Законі Федеративної Республіки Австрії нещодавно з'явилися рядки: «Держава захищає життя і благополуччя тварин внаслідок особливої відповідальності людей по відношенню до тварин як до своїх братів»¹⁷⁶. У Конституції Індії сказано: «Обов'язком кожного громадянина Індії є відчувати співчуття до живих істот»¹⁷⁷. Спеціальний курс законодавства про тварин викладається у 113 із 180 шкіл права в США, у восьми школах права Канади і зазвичай включається в університетські курси з філософії та етики. У США, Канаді, Японії вже є практика

¹⁷⁵ Декларация прав природы, 2003. – К. : КЭКЦ, – 15 с.

¹⁷⁶ Федеральний конституційний закон Австрії [Електронний ресурс]. – URL : <https://www.vfgh.gv.at/cms/vfgh-site/english/downloads/englishverfassung.pdf>

¹⁷⁷ Конституція Республіки Індії [Електронний ресурс]. – URL : <http://lawmin.nic.in/olwing/coi/coi-english/coi-indexenglish.htm>

подачі до суду позовів від імені диких тварин і навіть екосистем за заподіяну їм шкоду¹⁷⁸.

Однак визнання правоздатності тварин, а потім рослин та екосистем – це тільки перша сходинка в реформуванні екологічного права. У законодавчих актах має бути чітко сказано, що права природи мають пріоритет перед ринковими відносинами. Приватна власність і свобода ринку повинні бути обмежені заради захисту прав живих істот на життя і свободу. Тобто має бути розширена існуюча конституційна норма про те, що власність зобов'язує. І власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству.

Захист дикої природи і достатнє фінансування заповідної справи, охорони рідкісних видів та інших природоохоронних робіт має бути визнано однією з головних цілей держави. Природа повинна мати право на фінансову підтримку з боку держави. Закон повинен заборонити людині необмежене втручання в природу, законодавча практика розгляду природи як ресурсу, що має користь тільки для людини, повинна бути припинена.

Має бути переглянуто правове поняття екологічного збитку. Поки він визначається виключно як економічна категорія (наприклад, він настає в тому випадку, якщо вбито якусь кількість диких тварин). Насправді під шкодою/збитком, завданім тварині, необхідно мати на увазі: а) будь-яку дію, що навмисно чи ні посягає на сьогодення або майбутнє благополуччя тварини шляхом нехтування або обмеження будь-якого з таких прав: на життя, на свободу, на процвітання, на захист від страждань з вини людини, на необхідну для життя частку земних благ; б) позбавлення тварини правильного здійснення свого генетично запрограмованого потенціалу.

Реформи очікують і міжнародне екологічне законодавство. За аналогією з Міжнародним судом з прав людини повинен бути створений Міжнародний суд з прав природи¹⁷⁹. Міжнародні еколо-

¹⁷⁸ Борейко В.Е. Прорыв в экологическую этику. – 4-е изд., дополненное. – К. : КЭКЦ, 2005. – 208 с.

¹⁷⁹ Хартия Международного суда и права природы // Гуманитарный экологический журнал. – 2006. – № 4. – С. 155–156.

гічні організації (типу ЮНЕСКО) повинні володіти правом (у разі загрози загибелі або часткової втрати цінності унікальних охоронюваних природних територій) подолання національного суверенітету в цілях взяття цього природного об'єкта під свою юрисдикцію.

Запитання для самоконтролю

1. *П'ять правил екоетичного ставлення до природи.*
2. *П'ять принципів екоетичного ставлення до природи.*
3. *Співвідношення правил та принципів екоетичного ставлення до природи.*
4. *Екоетичні мотиви у ставленні до природи.*
5. *Обов'язки людини перед природою.*
6. *Роль екологічної етики у державі.*
7. *Співвідношення екологічного права з екологічною етикою.*
8. *Відображення вимог екологічної етики в екологічному законодавстві.*
9. *Ідея наділення природи правоздатністю.*
10. *Правові обмеження свободи ринку заради захисту прав живих істот на життя і свободу.*

Глава 4. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ТВАРИН ВІД ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ

- 1. Міжнародно-правові стандарти гуманного поводження з тваринами.*
- 2. Нормативно-правове регулювання захисту тварин від жорстокого поводження в Україні.*
- 3. Нормативні правила утримання тварин, що виключають жорстокість.*
- 4. Правила поводження з тваринами, що виключають жорстокість.*
- 5. Державне регулювання та громадський контроль у сфері захисту тварин від жорстокого поводження.*

§ 1. Міжнародно-правові стандарти гуманного поводження з тваринами

Істотним чинником оновлення вітчизняного законодавства у сфері захисту навколишнього середовища з початку 90-х рр. стала поступова інтеграція нашої держави до світового співтовариства. У 1995 році Україна вступила до Ради Європи, взявши зобов'язання послідовно реалізовувати у законодавстві та на практиці загально-визнані міжнародні норми, зокрема положення щодо забезпечення гуманного поводження з тваринами та їхнього захисту від жорстокого і неналежного поводження.

Варто відзначити, що на перших етапах становлення міжнародного права навколишнього середовища говорилося лише про охорону й захист тих видів тварин, яким більшою чи меншою мірою загрозувало скорочення популяцій чи зникнення або тих, що становлять господарський інтерес для людини. Зокрема, перші конвенції зі збереження рибних ресурсів у Європі датуються серединою

XIX ст., а на початку XX ст. були підписані перші міжнародні договори зі збереження певних видів птахів.

Наступний етап в розвитку інституту захисту тварин як частини права навколишнього середовища полягає вже у спрямованості на міжнародно-правовий захист видів, яким загрожує вимирання (з середини XX ст.), основні ідеї якого – збереження різноманіття тваринного світу¹⁸⁰. Пізніше, під впливом авторитетних обґрунтованих досліджень зв'язку насильства щодо тварин та тяжких насильницьких злочинів проти життя і здоров'я людей, світове співтовариство звернуло увагу на захист тварин, що потерпають від будь-яких форм агресії, жорстокості, знущань чи безвідповідального ставлення до їхнього добробуту.

На сьогодні система міжнародних стандартів, що так чи інакше регламентують використання об'єктів тваринного світу, досить велика за обсягом, тому дослідники пропонують різноманітні способи її класифікації.

Так, за рівнем застосування акти можна поділити на *універсальні* (Міжнародна конвенція про регулювання китобійного промислу 1946 р., Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що знаходяться під загрозою знищення, 1973 р.¹⁸¹ тощо) та *регіональні* (Конвенція між США і Канадою про охорону перелітних птахів 1916 р.¹⁸², Конвенція про захист природи й збереження фауни і флори Західної півкулі 1940 р.¹⁸³, Конвенція про збереження тюленів Антарктики 1972 р.¹⁸⁴ та ін.).

¹⁸⁰ Задорожній О.В. Міжнародне право навколишнього середовища : підручник для ВНЗ / О.В. Задорожній, М.О. Медведєва. – К. : Видавничий дім «Промінь», 2010. – С. 30–33.

¹⁸¹ Про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що знаходяться під загрозою знищення [Електронний ресурс] : Конвенція ООН від 03.03.1973 р. – URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_129

¹⁸² Про охорону перелітних птахів [Електронний ресурс] : Конвенція між США і Канадою від 16.08.1916 р. – URL : http://www.registrelep.gc.ca/document/default_e.cfm?documentID=80

¹⁸³ Про захист природи й збереження фауни і флори Західної півкулі [Електронний ресурс] : Конвенція Панамериканського союзу від 12.10.1940 р. – URL : <http://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000003-0630.pdf>

¹⁸⁴ Про збереження тюленів Антарктики [Електронний ресурс] : Конвенція

Враховуючи особливості окремих біологічних видів тварин та специфічні ризики використання об'єктів тваринного світу у життєдіяльності людини, можна виокремити міжнародно-правові акти, спрямовані на захист:

а) тварин, що знаходяться під загрозою зникнення (Угода про збереження білих ведмедів 1973 р.¹⁸⁵, Конвенція про охорону біологічного різноманіття 1992 р.¹⁸⁶ та ін.);

б) диких тварин (Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі 1979 р.¹⁸⁷, Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин 1979 р.¹⁸⁸, Конвенція про збереження морських живих ресурсів Антарктики 1980 р.¹⁸⁹ та ін.);

в) тварин-компаньйонів (Європейська конвенція про захист домашніх тварин 1992 р.¹⁹⁰, Регламент № 998/2003 Європейського Парламенту та Ради Європи про вимоги стосовно стану здоров'я тварин, що застосовуються при некомерційному перевезенні домашніх тварин¹⁹¹);

ООН від 01.06.1972 р. – URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_477

¹⁸⁵ Про збереження білих ведмедів [Електронний ресурс] : Багатостороння угода від 15.11.1973 р. – URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_109

¹⁸⁶ Про охорону біологічного різноманіття [Електронний ресурс] : Конвенція ООН від 05.06.1992 р. – URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_030

¹⁸⁷ Про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі [Електронний ресурс] : Конвенція Ради Європи від 19.09.1979 р. – URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_032

¹⁸⁸ Про збереження мігруючих видів диких тварин [Електронний ресурс] : Конвенція ООН від 23.06.1979 р. – URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_136

¹⁸⁹ Про збереження морських живих ресурсів Антарктики [Електронний ресурс] : Конвенція ООН від 20.05.1980 р. – URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_045

¹⁹⁰ Про захист домашніх тварин : Європейська конвенція від 13.11.1987 р. // Офіційний вісник України. – 2014. – № 77 (03.10.2014). – Ст. 2217.

¹⁹¹ Про вимоги стосовно стану здоров'я тварин, що застосовуються при некомерційному перевезенні домашніх тварин [Електронний ресурс] : Регламент Європейського Парламенту та Ради Європи № 998/2003 від 26.05.2003 р. – URL : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32003R0998&from=EN>

г) тварин, яких використовують у галузі *сільського господарства* (Міжнародна конвенція про охорону птахів, які корисні в сільському господарстві 1902 р.¹⁹², Європейська конвенція про захист тварин при міжнародному перевезенні 1968 р.¹⁹³, Європейська конвенція про захист сільськогосподарських тварин 1976 р.¹⁹⁴, Європейська конвенція про захист тварин, призначених на забій 1979 р.¹⁹⁵);

г) тварин, експлуатованих у сфері *дозвілля* (Регламент Європейської Комісії про вимоги стосовно стану здоров'я циркових тварин під час перевезення між державами-членами¹⁹⁶, Директива Ради Європи про утримання диких тварин у зоопарках¹⁹⁷);

д) тварин, яких використовують у межах проведення *наукових та промислових дослідів* (Європейська конвенція про захист хребетних тварин, що використовуються для експериментів або в інших наукових цілях 1986 р.¹⁹⁸, Директива Ради Європи 2010/63/ЄС

¹⁹² Про охорону птахів, які корисні в сільському господарстві [Електронний ресурс] : Міжнародна конвенція від 19.03.1902 р. – URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_400

¹⁹³ Про захист тварин при міжнародному перевезенні [Електронний ресурс] : Конвенція Ради Європи від 13.12.1968 р. – URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_227

¹⁹⁴ Про захист сільськогосподарських тварин [Електронний ресурс] : Конвенція Ради Європи від 10.03.1976 р. – URL : <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/html/087.htm>

¹⁹⁵ Про захист тварин, призначених на забій [Електронний ресурс] : Конвенція Ради Європи від 10.05.1979 р. – URL : <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/102.htm>

¹⁹⁶ Про вимоги стосовно стану здоров'я циркових тварин під час перевезення між державами-членами [Електронний ресурс] : Регламент Європейського Парламенту та Ради Європи №1739/2005 від 21.10.2005 р. – URL : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32005R1739&from=EN>

¹⁹⁷ Про утримання диких тварин у зоопарках [Електронний ресурс] : Директива Ради Європи від 29.03.1999 р. за № 1999/22/ЄС. – URL : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:31999L0022&from=EN>

¹⁹⁸ Про захист хребетних тварин, що використовуються для експериментів або в інших наукових цілях [Електронний ресурс] : Конвенція Ради Європи від 18.03.1986 р. – URL : <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/123.htm>

про захист тварин, використовуваних у наукових цілях¹⁹⁹, Рекомендація Європейської Комісії про настанови щодо приміщень та піклування про тварин, які використовуються для експериментальних та інших наукових цілей²⁰⁰).

Таким чином, міжнародні акти містять чимало аспектів охорони тварин: захист біорізноманіття, захист тварини як об'єкта власності людини, гарантування права людини на безпечне довкілля тощо, однак для тематики цього навчального курсу найбільший інтерес становить захист тварин від жорстокого поводження як законний інтерес людини до дотримання моральності суспільства. Перші спроби запобігти стражданню тварин спостерігаються на міжнародному рівні приблизно з середини ХХ ст. Так, у Міжнародній конвенції про захист птахів 1950 р.²⁰¹, зокрема, заборонялися не лише способи масового вилову й знищення птахів, але й способи, що призводять до «зайвої жорстокості», а Резолюцією № 5 про гуманне вбивство живих морських ресурсів, ухваленою першою Женевською конференцією ООН з питань морського права, державам-учасницям було рекомендовано передбачати такі методи вилову та забою морських тварин, зокрема китів і тюленів, що позбавили б останніх від страждань найбільшою мірою²⁰².

Однак найближче підійшла до правового регулювання питань захисту домашніх тварин, впровадження і захисту концепції «бла-

¹⁹⁹ Про захист тварин, використовуваних у наукових цілях [Електронний ресурс] : Директива Європейського Парламенту та Ради Європи №2010/63/EU від 22.09.2010 р. – URL : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32010L0063&from=EN>

²⁰⁰ Про настанови щодо приміщень та піклування про тварин, які використовуються для експериментальних та інших наукових цілей [Електронний ресурс] : Рекомендація Європейської Комісії від 18.06.2007 р. – URL : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2007:197:0001:0089:EN:PDF>

²⁰¹ Про захист птахів [Електронний ресурс] : Міжнародна конвенція від 18.10.1950 р. – URL : <http://www.ecolex.org/server2.php/libcat/docs/TRE/Full/En/TRE-000066.txt>

²⁰² Про гуманне вбивство живих морських ресурсів [Електронний ресурс] : Резолюція № 5 першої Женевської конференції ООН з питань морського права від 25.04.1958 р. – URL : <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20450/volume-450-I-6465-English.pdf>

гополуччя тварин» та її ефективного застосування Рада Європи – організація, визначальною метою якої є захист прав людини. Першими ефективними кроками Ради Європи у цьому напрямі стали згадані вище Європейська конвенція про захист тварин під час міжнародного перевезення, Європейська конвенція про захист сільськогосподарських тварин та Європейська конвенція про захист тварин, призначених на забій. Розглянемо їх докладніше.

Положення Європейської конвенції про захист тварин під час міжнародного перевезення передбачають такі ключові заборони для забезпечення належного добробуту тварин:

- перед завантаженням для міжнародного перевезення тварини оглядаються уповноваженим співробітником ветеринарної служби країни-експортера, який засвідчує, що вони придатні для перевезення; тварини, які народили протягом попередніх 48 годин або мають народити під час перевезення, є непридатними для останнього;

- тваринам надається достатній за об'ємом для їхнього біологічного виду простір та вентиляція, а також захист від несприятливих погодних умов і різких відмінностей у кліматичних умовах;

- тварини не можуть бути залишені без води та їжі понад 24 години;

- тваринам, що захворіли або отримали ушкодження під час перевезення, якомога скоріше надається ветеринарна допомога а, за необхідності, вони забиваються у спосіб, що виключає надмірні страждання.

Європейська конвенція про захист с.-г. тварин стала першим спеціальним актом у сфері захисту тварин, використовуваних у с.-г. цілях. У цьому документі вперше встановлювалися вимоги щодо забезпечення для кожного виду звірів відповідного харчування, пиття, догляду з урахуванням їхнього виду і ступеня їх розвитку, адаптації і приручення. Також положення Конвенції передбачають обмеження свободи пересування тварини з урахуванням її виду і виключенням непотрібних страждань або травм. Працівники фермерських господарств мають контролювати освітлення, температуру, вологість, циркуляцію повітря та інші умови навколишнього

середовища з урахуванням фізіологічних особливостей виду та етології потреб кожної тварини.

Досить тривалий час поза правовим захистом знаходилися тварини, що потерпали від лабораторних досліджень, зазнаючи жорстоких і невинуватих страждань від рук допитливого «старшого брата» – людини. Початок формуванню міжнародних стандартів поводження з тваринами у процесі проведення експериментів було покладено 20 січня 1971 року ухваленням Рекомендації Консультативної Асамблеї Ради Європи № 621 про проблеми, що виникають у зв'язку з використанням живих тварин в експериментальних або промислових цілях²⁰³, в якій, зокрема, було запропоновано «розроблення міжнародного договору, який міститиме перелік умов та наукових підстав, за якими можуть бути дозволені експерименти на живих тваринах». При розробці проекту майбутньої конвенції спеціалізований орган Ради Європи – Комітет експертів із захисту тварин, співпрацював із спостерігачами з США та Комісією Європейських співтовариств, а також залучив низку представників неурядових організацій. Комітет Міністрів 31 травня 1985 року ухвалив текст Європейської конвенції щодо захисту хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей, яка 18 березня 1986 року була відкрита для підписання.

Сьогодні цією Конвенцією передбачені такі принципи захисту хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей:

- тварини для експериментів повинні відбиратися на підставі чітко встановлених критеріїв;
- тварини підлягають догляду, і їх страждань, наскільки це можливо, потрібно уникати;
- методи загальної або місцевої анестезії чи інші методи, призначені для максимально можливого усунення довготривалих

²⁰³ Про проблеми, що виникають у зв'язку з використанням живих тварин в експериментальних або промислових цілях [Електронний ресурс] : Рекомендація Консультативної Асамблеї Ради Європи № 621 (1971) від 20.01.1971 р. – URL : <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta71/EREC621.htm>

пошкоджень, болю, страждань або тривоги, застосовуються в кожній процедурі і протягом усього часу експерименту;

- після закінчення будь-якої процедури приймається рішення про збереження тварини в живих або її умертвіння гуманним методом;

- установи-користувачі повинні мати у своєму розпорядженні приміщення та обладнання, яке відповідає видам тварин і використовуваним процедурам, а їх проектна розробка, будівництво та організація діяльності мають дозволяти найефективніше проводити процедури таким чином, щоб отримувати відповідні результати при найменшій кількості використаних тварин із заподіянням їм найменших довготривалих пошкоджень, болю, страждань або тривоги;

- особи, які здійснюють процедури або беруть у них участь, а також особи, які здійснюють догляд за тваринами, що використовуються у процедурах, включаючи контроль, повинні мати відповідну освітню та професійну підготовку.

Європейська конвенція про захист домашніх тварин, ухвалена у 1987 році, становить значний інтерес для дослідників екологічної етики, з одного боку, як перший детально регламентований документ, присвячений гарантіям добробуту не окремих вразливих або економічно цінних тварин, а тварин-компаньйонів, людські знущання з яких найчастіше залишаються латентними; з іншого боку, як документ, у якому безпосередньо говориться про цінність життя та благополуччя кожної тварини. Україна стала 23-ю державою, що підписала і ратифікувала цю Конвенцію.

Європейська конвенція про захист домашніх тварин складається з преамбули, основних положень (ст.ст. 1–14) та оперативних положень (ст.ст. 15–23). У преамбулі вказано цілі і мотиви укладання Конвенції, які можна поділити на три групи:

- моральні зобов'язання людини;
- інтереси людини, які ставляться під загрозу через збільшення популяції домашніх тварин і відсутність норм їх утримання;
- забезпечення благополуччя власне тварин.

Під домашньою твариною у Конвенції розуміється «будь-яка тварина, яку утримує або збирається утримувати людина, зокрема, в

домашньому господарстві, для власного задоволення і дружнього спілкування». З цього визначення виключені тварини, утримувані для виробництва харчових продуктів, вовни, шкіри або хутра або для інших с.-г. цілей, експериментальних або інших наукових цілей, в зоопарках, цирках, на виставках. Проте Конвенція передбачає можливість включення їх у внутрішнє законодавство.

Основні принципи утримання тварин названі у ст. 3: *ніхто не має права завдавати тварині болю, страждання або шкоди, і ніхто не може кинути тварину*. Правила утримання тварин покладають на кожного, хто постійно або тимчасово доглядає за твариною, обов'язок забезпечувати її водою, їжею, фізичним навантаженням, вживати заходів щодо запобігання втечі. Селекціонери зобов'язані піклуватися про фізичне і психічне здоров'я потомства і батьків, а також не допускати передачі негативних поведінкових моделей (агресивність) або спадкових дефектів (наприклад, прогресивна атрофія сітківки, що призводить до сліпоты).

Однією з новацій Конвенції, оснований на численних дослідженнях джерел безпритульності, і, як наслідок, загибелі тварин, стала *заборона придбання домашніх тварин дітьми віком до 16 років* без згоди батьків або осіб, які здійснюють батьківські обов'язки, тому що це може призвести до відмови від тварини. Оскільки дресирування може бути джерелом стресу для тварин, Конвенція у ст. 7 накладає обмеження на методи, які мають на меті заподіяння тварині страждання, а також можуть завдати каліцтва (якщо тварина буде змушена перевищити свої природні здібності).

Конвенцією визнається, що деякі види діяльності (реклама, виставки, змагання) можуть призвести до заподіяння шкоди тваринам, але вони не забороняються, якщо дотримані умови, які забезпечують їх благополуччя, перераховані в п. 3 ст. 4 та у ст. 14. Крім того, п. 2 забороняє, серед іншого, застосування допінгу тварин для збільшення або зменшення їх активності.

Для обмеження хірургічних втручань, що здебільшого проводяться з естетичних міркувань або для особистої зручності власника чи селекціонера, була введена ст. 10. У ній йдеться про купірування хвоста, вух, оглушення, видалення нігтів і зубів. На думку авторів Конвенції, скрутка крил, як один з методів для

перешкоджання польотів, проводиться недостатньо часто для згадки в указаній статті. Також було вирішено не визнавати татуювання хірургічною процедурою. Таким чином, забороненими є всі хірургічні операції, за винятком тих, що перешкоджають розмноженню або проводяться за рекомендацією ветеринара чи в інтересах самої тварини (наприклад, видалення зайвих пальців). Операції повинні робитися ветеринаром під наркозом, якщо можуть заподіяти біль тварині, або уповноваженою особою відповідно до внутрішнього законодавства, якщо анестезія не потрібна.

Відповідно до принципу Конвенції про запобігання страждань тварини, її умертвіння повинно проводитися лікарем або ветеринаром, які мають спеціальні знання та навички. Виняток робиться для надзвичайних обставин, за яких внутрішнім законодавством дозволено вбивство однієї тварини іншою, а також, якщо вбивство тварини покликане припинити її страждання. У цьому документі перелічені методи умертвіння, які повинні бути заборонені (удушення, електричний струм). Ці нормативні приписи не поширюються на програми надзвичайної допомоги, ухвалені урядами для боротьби з такими зоонозними захворюваннями, як сказ.

Заходам захисту бездомних тварин присвячена глава III. У ній зазначено, що якщо влада вважає за необхідне скоротити популяцію бездомних тварин, вона повинна вжити законодавчих або адміністративних заходів для її скорочення з дотриманням принципу гуманності. Вбивство тварин не є обов'язком держави, але її право за умови дотримання основних принципів. У цій самій главі вказується на обов'язок держави заохочувати тих, хто бере безпритульних собак і кішок та вживає заходів щодо забезпечення їх утримання, влаштування до відповідальних власників.

Положення Європейської Конвенції про захист домашніх тварин 01.08.2014 року набрали чинності в Україні. Однак національне законодавство, зокрема ЗУ «Про жорстоке поводження з тваринами», досі не містить будь-яких суттєвих змін стандартів придбання та належного утримання домашніх улюбленців. Такий стан речей свідчить про свідоме небажання відповідних органів державної влади України приєднатись до міжнародного руху щодо унеможливлення жорстокого поводження з тваринами, який

утискає інтереси великих с.-г. корпорацій та іншого бізнесу, що має зиск з безвідповідального, а почасти й відверто жорстокого поводження з об'єктами тваринного світу. Серед поодиноких спроб втілення в Україні міжнародних вимог чільне місце посідає електронна ідентифікація тварин у декількох сотнях ветеринарних клінік Києва, Дніпропетровська, Львова, Миколаєва, Одеси, Хмельницького, Білої Церкви, Маріуполя, Харкова. Чіпування зоопаркових тварин уже другий рік поспіль проводить Київський зоопарк²⁰⁴.

Проте, незважаючи на деякі недоліки, імплементація указаної Конвенції виглядає суттєвим поступом, адже такі вагомні галузеві акти, як Європейська конвенція про захист хребетних тварин, які використовуються для експериментів або в інших наукових цілях, Європейська конвенція про захист тварин під час міжнародних перевезень, Європейська конвенція про захист тварин, що утримуються для сільськогосподарських цілей, Європейська конвенція про захист тварин, призначених на забій, та інші досі залишаються поза увагою вітчизняного законодавства.

Як відомо, міжнародні стандарти гуманного поводження з тваринами поступово отримують не лише широку громадську підтримку в світі, але й безпосереднє закріплення в конституціях, нормативно-правових і відомчих актах, що регулюють питання, пов'язані з охороною тваринного світу. Так, наприклад, ст. 20а Основного Закону ФРН у 2002 році було доповнено положенням, згідно з яким німецька держава відповідальна перед майбутніми поколіннями та зобов'язана захищати природні основи життя і тварин у рамках конституційного порядку за допомогою законодавства, виконавчої і судової влади. Конституція сусідньої Швейцарської Конфедерації пронизана духом поваги до навколишнього середовища в цілому та захисту тварин зокрема, встановлюючи виняткове право законодавчого регулювання охорони тварин і способи поводження з ними; проведення експериментів над тваринами і посягань на недоторканність живих тварин; використання тварин; імпорту тварин і продуктів тваринного походження;

²⁰⁴ Єдина база чіпованих тварин в Україні [Електронний ресурс]. – URL : <http://www.tracer.com.ua/index.php>

продажу і перевезення тварин; забою тварин. Сільське господарство, згідно з конституційними положеннями, має здійснюватися у тих формах господарювання, які узгоджені з вимогами природного середовища та не заважають існуванню навколишнього середовища і життю тваринного світу. Також, безумовно, прогресивними є норми щодо обов'язку держави піклуватися про охорону як людей, так і тварин від особливо небезпечних хвороб, а також зловживань генної інженерії²⁰⁵.

Нарешті, пам'ятаймо про те, що знущання з безпорадних створінь є безперечним свідченням того, що людина, сповнена такої агресії, здатна спрямувати це насильство на собі подібних. Статистика свідчить, що близько 90 % рецидивістів формували свої злочинні нахили на основі жорстокого поводження з тваринами²⁰⁶. Отже, реальне втілення в життя гарантій гуманного ставлення до тварин є запорукою розбудови соціальної, правової та демократичної держави, орієнтованої на захист особистої свободи та безпеки кожного з нас.

§ 2. Нормативно-правове регулювання захисту тварин від жорстокого поводження в Україні

У сучасному світі мірилом розвиненості, демократичності та гуманності суспільства є поширене в ньому ставлення до «іншого». З середини минулого століття таким «іншим» є представник іншого біологічного роду – тварина. Закони, що захищають права тварин, діють практично у всіх європейських країнах: у Великій Британії – з 1822 року, Німеччині – з 1840 року, Данії – 1875 року. У 2006 році правовий акт, що регулює відносини в цій сфері, – ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження» – прийнято і в Україні²⁰⁷.

²⁰⁵ Конституція Швейцарської Конфедерації від 18.04.1999 р. (зі змінами та доповненнями станом на 18.05.2014 р.) [Електронний ресурс]. – URL : <http://www.admin.ch/opc/fr/classified-compilation/19995395/index.html>

²⁰⁶ Барановська А. Проблема захисту прав безпритульних тварин в Україні [Електронний ресурс] / А. Барановська. – URL : <http://naub.oa.edu.ua/2012/problema-zahystu-prav-bezprytulnyh-tvaryn-v-ukrajini-2>

²⁰⁷ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження (нова редакція)» [Електронний ресурс] Народного

Парламентська Асамблея Ради Європи у рекомендаціях № 1885 від 2009 р.²⁰⁸ зазначає про зобов'язання держави забезпечити життя людині у здоровому навколишньому середовищі. Забезпечення цього полягає не лише у зменшенні забруднення атмосферного повітря, водних об'єктів, збереження лісів, а й толерантному ставленні суспільства до тварин, що не утримуються людиною, але перебувають в умовах, повністю або частково створених діяльністю людини²⁰⁹.

У зв'язку з цим Уповноважений з прав людини вважає за необхідне привернути особливу увагу до поширення такого явища в Україні, як жорстоке поводження з безпритульними тваринами. Небезпека цього явища, полягає в тому, що жорстокість, проявлена у ставленні до тварин, стає нормою поведінки, поширюється і на взаємини з людьми, відіграє негативну роль у формуванні духовного світогляду дитини. Відомо, що прояви жорстокості до тварин можуть обернутися садизмом у ставленні до людей.

Аналіз ситуації з безпритульними тваринами свідчить, що приватні особи, групи людей, громадські і благодійні організації не мають скоординованих дій, а держава не підтримує і не розвиває діяльність у цьому напрямі. У результаті занепадають моральні засади суспільства щодо ставлення до тварин. Недарма помірковані європейці прийняли як суспільну норму доброзичливе або хоча б толерантне ставлення до тварин. Отже, решта країн світу, і європейські зокрема, імплементувавши у своє законодавство вимоги,

депутата України Донія О. від 21.04.2011 р. за № 8423, Комітет з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, одержаний ВР України 21.04.2011 р. Восьма сесія VI скликання // Ліга : Закон. – 1 файл. – GF6HZ00A.LHT. – Назва з екрана.

²⁰⁸ Про розробку Додаткового протоколу до Європейської Конвенції по правах людини, присвяченого праву на здорове навколишнє природне середовище [Електронний ресурс] : Рекомендація ПАРС № 1885 (2009) від 30.09.2009 р. – URL : <http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta09/EREC1885.htm>

²⁰⁹ Щорічна доповідь уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні [Електронний ресурс] : Омбудсман України 2011 р. С. 178. – URL : http://risu.org.ua/php_uploads/files/articles/ArticleFiles_46828_plugin-Dopovid_8_1.pdf

зокрема і Європейської конвенції про захист тварин при міжнародних перевезеннях²¹⁰, додали й власні.

Так, у ФНР права тварин гарантовано Конституцією держави, зокрема статтею, якою державу зобов'язано поважати честь і гідність не лише людини, а й тварини. У Швейцарській Конфедерації з 2008 року діє закон про права тварин, який детально регламентує поведження з дикими і домашніми тваринами. Однією з причин прийняття такого закону стала зміна поглядів швейцарців на ставлення до безпритульних тварин, яке розглядається європейською спільнотою як глобальна екоетична проблема – проблема безправ'я природи. Ціль законів, прийнятих стосовно охорони довкілля, захисту тварин, – зменшити страждання живого²¹¹.

Ці закони мають на меті виховувати добре ставлення і співчуття до всього живого. У них живе постає не об'єктом регулювання, а цінністю тільки тому, що воно – живе.

Омбудсман з прикрістю констатує, що в Україні, за винятком деяких міст, зокрема Києва, єдиним засобом регулювання чисельності безпритульних тварин є жорстокі методи їх знищення. Тривають вилов, масові відстріли, отруєння, і це попри те, що ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поведження» всі ці способи заборонені. Відповідно до цього нормативного акта регулювання чисельності диких тварин і тварин, що не утримуються людиною, але перебувають в умовах, повністю або частково створюваних діяльністю людини, має здійснюватися методами біостерилізації²¹².

Омбудсман України переконаний, що право громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля, може бути забезпечене тільки в разі суворого дотримання національного законодавства у сфері екологічних прав та міжнародних документів, ратифікованих країною.

²¹⁰ Про захист тварин при міжнародних перевезеннях [Електронний ресурс] : Європейська конвенція від 13.12.1968 р., вступила в силу 20.02.1971 р. (в ред. Додаткового протоколу від 10.05.1979 р.). – URL : <http://conventions.coe.int/Treaty/rus/Treaties/Html/065.htm>

²¹¹ Щорічна доповідь уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні [Електронний ресурс] Омбудсман України 2011 р. С. 179. – URL : http://risu.org.ua/php_uploads/files/articles/ArticleFiles_46828_plugin-Dopovid_8_1.pdf

²¹² Там само. – С. 179.

Державне управління у галузі охорони довкілля та використання природних ресурсів має підпорядковуватися виключно державним інтересам, а не інтересам приватного капіталу.

Відповідно до преамбули ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження» спрямований на захист від страждань і загибелі тварин унаслідок жорстокого поводження з ними, захист їх природних прав та укріплення моральності й гуманності суспільства. Таким чином зазначений законодавчий акт є стрижневим у правовому забезпеченні захисту тварин від жорстокого поводження. Розділом VI у Прикінцевих положеннях передбачалося внесення відповідних змін до ст. 9 ЗУ «Про ліцензування певних видів господарської діяльності»²¹³, а саме доповнити зазначену статтю п. 76. Це передбачало обов'язковість ліцензування господарської діяльності щодо розведення домашніх тварин (собак, котів, екзотичних та декоративних тварин) у племінних розплідниках, дресирування собак та підготовка фахівців у цих сферах. Сьогодні цей вид ліцензування законодавством не передбачається.

До прийняття спеціального закону тварини були захищені від жорстокого поводження шляхом встановлення кримінальної та адміністративної відповідальності (ст. 299 КК України²¹⁴, ст. 89 КУпАП).

ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження» у ст. 1 містить терміни, які застосовуються у ньому. Ці терміни викладаються без урахування їх значень в інших нормативно-правових актах.

Зазначена стаття виділяє п'ять категорій тварин – біологічних об'єктів, що належать до фауни: дикі, домашні, с.-г., безпритульні та лабораторні (експериментальні). Однак у подальшому у тексті Закону з'являються ще дві категорії «тварини, що не утримуються людиною, але перебувають в умовах, повністю або частково створених діяльністю людини» (ст. 16) та «бродячі домашні

²¹³ Про ліцензування певних видів господарської діяльності : Закон України від 01.06.2000 р. за № 1775-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 36 (08.09.2000). – Ст. 299.

²¹⁴ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. за № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26 (29.06.2001). – Ст. 131.

тварини» (ст. 24). Чим останні відрізняються від безпритульних, Закон не уточнює, що дає можливість неоднозначного тлумачення його норм. Останнє уможливило ігнорування Закону на місцевому рівні, поширення фактів знищення тварин жорстокими методами, що наносить шкоду суспільній моралі, правовим основам державності, спричиняє моральні страждання громадян.

Поняття «тварин» дається у двох законах України і вони не співпадають між собою. ЗУ «Про ветеринарну медицину»²¹⁵ дає визначення тварин як: ссавці, свійська птиця, птахи, бджоли, комахи, риби, ракоподібні, молюски, жаби, амфібії та рептилії. Шляхом переліку законодавець наводить визначення «тварин» у Ветеринарно-санітарній конвенції між КМ України і Урядом Республіки Молдова²¹⁶, а саме до тварин віднесені: с.-г., домашні, зоопаркові, лабораторні, дикі, циркові тварини, хутрові звірі, домашня і дика птиця, бджоли, риба, жаби, молюски, раки, шовкопряди, інші представники фауни. Подібна градація для визначення тварин надається і в Положенні про функціональну підсистему захисту сільськогосподарських тварин і рослин єдиної державної системи запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру²¹⁷.

У наведеній Конвенції, Положенні та ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження» використовується поняття «фауни». Це вводить плутанину в еколого-правові терміни щодо законодавчого співвідношення понять «тварини» та «фауна».

Юристам, застосовуючи норми природоохоронного законодавства, необхідно чітко розрізняти природні ресурси або об'єкти, виділені чи закріплені законодавчо, і ті, які не мають відповідного

²¹⁵ Про ветеринарну медицину : Закон України від 25.06.1992 р. за № 2498-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 36 (08.09.92). – Ст. 531.

²¹⁶ Ветеринарно-санітарна конвенція між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Молдова від 16.05.2000 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 12 (09.04.2004) (частина 2). – Ст. 810.

²¹⁷ Про затвердження Положення про функціональну підсистему захисту сільськогосподарських тварин і рослин єдиної державної системи запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру : Наказ Міністерства агропромислового комплексу України від 25.05.1999 р. за № 214 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 24 (02.07.99). – Ст. 1136.

нормативного закріплення та розкриття їх змісту. Так, чинне природоохоронне законодавство оперує юридичними поняттями «рослинний» та «тваринний світ». У свою чергу, в національному та міжнародному природоохоронному законодавстві також вживаються терміни «флора»²¹⁸ і «фауна»²¹⁹. У деяких випадках до флори і фауни відносять конкретні види, що підлягають особливій охороні²²⁰, або ставляться вимоги щодо захисту рослин і тварин, серед яких збереження корисної флори і фауни²²¹. Верховний Суд України, кваліфікуючи тяжкі наслідки за ч. 3 ст. 204 КК України, пропонує розуміти під іншими тяжкими наслідками знищення чи пошкодження майна, тварин, флори, фауни, повітря, ґрунту, вод, чим заподіяно шкоду у великих чи особливо великих розмірах²²². Правознавці використовують доктринальні визначення, які дають природознавці, і їм потрібно розуміти під фауною: 1) еволюційно-історично сформовану сукупність усіх видів тварин, що живуть чи жили у геологічному минулому на цій території (акваторії); 2) список видів тварин, що мешкали на цій території (акваторії – для водних тварин)²²³.

Для того щоб зорієнтуватись чи належить цей об'єкт до тварини у певній галузі права наведено таблицю (додаток б) цього визначення відповідно до чинного законодавства. Наведені у таблиці переліки є подібними, але вони суттєво відрізняються від визначення об'єктів тваринного світу, яке дається у ст. 3 ЗУ «Про

²¹⁸ Флора – від лат. Flores – квіти – давньоримська богиня весни, молодості і квітів. Переносно Ф. – рослинність.

²¹⁹ Фауна – від лат. Fauna – богиня лісів та полів, покровителька тварин у давньоримській міфології.

²²⁰ Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі : [Електронний ресурс] від 19.09.1979 р. ETS № 104 // Ліга : Закон. – 1 файл. – MU79K01U.LHT. – Назва з екрана.

²²¹ Про захист рослин : Закон України від 14.10.1998 р. за № 180-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 50–51. – Ст. 310.

²²² Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25.04.2003 р. за № 3 // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – 05–06. – № 3.

²²³ Реймерс Н.Ф. Природопользование : словарь-справочник / Н.Ф. Реймерс. – М. : Мысль, 1990. – С. 548.

тваринний світ».

Об'єктами тваринного світу, на які поширюється дія спеціального Закону, є:

- дикі тварини – хордові, в тому числі хребетні (ссавці, птахи, плазуни, земноводні, риби та інші) і безхребетні (членистоногі, моллюски, голкошкірі та інші) в усьому їх видовому і популяційному різноманітті та на всіх стадіях розвитку (ембріони, яйця, лялечки тощо), які перебувають у стані природної волі, утримуються у напіввільних умовах чи в неволі;

- частини диких тварин (роги, шкіра тощо);

- продукти життєдіяльності диких тварин (мед, віск тощо).

Об'єкти тваринного світу, а також нори, хатки, лігва, мурашники, боброві загати та інше житло і споруди тварин, місця токування, линяння, гніздових колоній птахів, постійних чи тимчасових скупчень тварин, нерестовищ, інші території, що є середовищем їх існування та шляхами міграції, підлягають охороні.

Нормативно-правове регулювання у сфері поводження з тваринами здійснюється КУ²²⁴, законами України «Про захист тварин від жорстокого поводження», «Про тваринний світ», «Про охорону навколишнього природного середовища»²²⁵, «Про ветеринарну медицину», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»²²⁶, «Про захист населення від інфекційних хвороб»²²⁷, ЦК України²²⁸, КК України, КУПАП.

Якщо міжнародним договором України встановлені інші

²²⁴ Конституція України від 28.06.1996 р. за № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30 (23.07.96). – Ст. 141.

²²⁵ Про охорону навколишнього природного середовища : Закон УРСР від 25.06.1991 р. за № 1264-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 1 (08.10.91). – Ст. 546.

²²⁶ Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24.02.1994 р. за № 4004-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27 (05.07.94). – Ст. 218.

²²⁷ Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 06.04.2000 р. за № 1645-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 29 (21.07.2000). – Ст. 228.

²²⁸ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. за № 435-ІV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11 (28.03.2003). – Ст. 461.

правила щодо захисту тварин від жорстокого поводження, ніж ті, що передбачені ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження», то застосовуються правила міжнародного договору України. Це повною мірою стосується вимог таких Європейських конвенцій: Про захист тварин при міжнародних перевезеннях; Про захист тварин, що утримуються на фермах²²⁹; Про захист тварин, призначених на забій²³⁰; Про захист хребетних тварин, що використовуються для експериментів або в інших наукових цілях²³¹; Про захист домашніх тварин²³².

До нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері поводження з тваринами, потрібно також віднести Модельний закон СНД щодо поводження з тваринами.

Дія ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження» поширюється на відносини, що виникають у зв'язку з утриманням тварин і поводженням з ними фізичних та юридичних осіб. Разом з цим його норми не поширюються на установи МО України, МВС України, Національної гвардії України, СБУ, Держприкордонслужби України, Державної фіскальної служби України.

Так, наприклад організація охорони власності з використанням службових собак підрозділами Державної служби охорони при МВС України регламентується ЗУ «Про міліцію»²³³, Статутом патрульно-постової служби міліції України²³⁴ та Інструкцією «Про організацію

²²⁹ Про захист тварин, що утримуються на фермах [Електронний ресурс]: Європейська конвенція від 10.03.1976 р. – URL : <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/087.htm>

²³⁰ Про захист тварин, призначених на забій [Електронний ресурс]: Європейська конвенція від 10.05.1979 р. – URL : <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/102.htm>

²³¹ Про захист хребетних тварин, що використовуються для експериментів або в інших наукових цілях [Електронний ресурс]: Європейська конвенція від 18.03.1986 р. – URL : <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/123.htm>

²³² Про захист домашніх тварин : Європейська конвенція від 13.11.1987 р. // Офіційний вісник України. – 2014. – № 77 (03.10.2014). – Ст. 2217.

²³³ Про міліцію : Закон України від 20.12.1990 р. за № 565-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 4 (22.01.91). – Ст. 20.

²³⁴ Про затвердження Статуту патрульно-постової служби міліції України [Електронний ресурс]: Наказ МВС України від 28.07.1994 р. за № 404 // Ліга : Закон. – 1 файл. – REG423.LHT. – Назва з екрана.

службової діяльності міліції охорони Державної служби охорони при МВС України»²³⁵. Службові собаки розміщуються у племінних центрах службового собаківництва, розплідниках департаменту державної служби охорони при МВС України, спеціальних школах міліції та у спеціально обладнаних приміщеннях при підприємствах, що охороняються підрозділами охорони.

Службові собаки поділяються на:

- караульних – застосовуються для підвищення надійності охорони об'єктів і прилеглої території. При використанні караульних собак застосовуються блокпости, зони вільного караулу і пости глухої прив'язі;

- сторожових – призначені для своєчасного сповіщення про появу сторонніх осіб, для їх затримання, конвоювання, обшуку місцевості і приміщень, а також для розшуку людей. Сторожові собаки надаються на допомогу нарядам міліції, що несуть патрульну службу на постах та обхідних маршрутах;

- розшукових – застосовуються для розшуку людей, затримання і конвоювання затриманих. Вони використовуються для обшуку місцевості і приміщень з метою виявлення людей, речей, а також для проведення вибірки людей і речей. Собаки можуть використовуватися для охорони внутрішніх приміщень у нічний час за згодою з власником.

Порядок використання службових собак під час виконання службово-бойових завдань, правила утримання, збереження, ветеринарного, речового, продовольчого забезпечення, дресирування, тренування, списання (вибраковування) службових собак у Національній гвардії України регламентуються законами України: «Про Національну гвардію України»²³⁶, «Про захист тварин від жорстокого поводження», актами КМ України, наказами МВС України, Інструкцією з організації службової кінології в Національній гвардії

²³⁵ Про організацію службової діяльності міліції охорони Державної служби охорони при МВС України : Наказ МВС України від 25.11.2003 р. за № 1433 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 22 (18.06.2004). – Ст. 1520.

²³⁶ Про Національну гвардію України : Закон України від 13.03.2014 р. за № 876-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 17 (25.04.2014). – Ст. 594.

України²³⁷. Остання визначає основи організації службової кінології, а саме: склад та структуру кінологічної служби, порядок використання службових собак під час виконання службово-бойових завдань, правила утримання, ветеринарного, речового, продовольчого забезпечення, списання (вибраковування). У Національній гвардії України службові собаки поділяються на: розшукових, вартових, спеціальних, племінних та цуценят. З метою захисту собак від жорсткого поводження існують певні обмеження щодо використання вартових собак, які використовуються для посилення варт з метою підвищення надійності охорони особливо важливих державних та інших об'єктів. Так, у місцях застосування на об'єктах ємнісних або радіопроменевих датчиків вартові собаки не застосовуються.

З метою навчання службових собак визначено Порядок використання наркотичних засобів і психотропних речовин під час дресирування службових собак для розшуку таких засобів і речовин²³⁸. Цей Порядок визначає механізм передачі, перевезення, застосування, зберігання, відпуску, ведення обліку та знищення вилучених з незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, що є речовими доказами, які вироком чи ухвалою суду або постановою слідчого чи прокурора про закриття кримінального провадження вирішено передати органам, установам, закладам Держприкордонслужби, МВС, СБУ та Держмитслужби, що забезпечують дресирування службових собак для розшуку таких речовин.

Відповідно до ст. 324 МК України з метою скорочення часу проведення митного контролю, підвищення його ефективності органи доходів і зборів можуть використовувати технічні та спеціальні засоби, а також службових собак. Тому з метою підвищення ефективності діяльності митної системи України, а також рівня організації роботи зі спеціальної підготовки інспекторів-кінологів зі

²³⁷ Про затвердження Інструкції з організації службової кінології в Національній гвардії України : Наказ МВС України від 05.08.2014 р. за № 772 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 86 (04.11.2014). – Ст. 2443.

²³⁸ Про затвердження Порядку використання наркотичних засобів і психотропних речовин під час дресирування службових собак для розшуку таких засобів і речовин : Постанова КМ України від 29.07.2009 р. за № 831 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 60 (17.08.2009). – Ст. 2121.

службовими собаками для виявлення контрабанди наркотиків, вибухових речовин, зброї, боєприпасів та для використання службових собак в інших напрямках, вирощування й підготовки молодняку собак службових порід відповідно до МК України було створено Кінологічний центр Державної митної служби України²³⁹. Одним із основних завдань Кінологічного центру є спеціальна підготовка інспекторів-кінологів митних органів України зі службовими собаками.

Службових собак також використовують підрозділи МНС України²⁴⁰ з метою забезпечення організації і проведення пошуково-рятувальних робіт кінологічними підрозділами МНС відповідно до Методичних рекомендацій з порядку організації і проведення пошуково-рятувальних робіт кінологічними підрозділами МНС²⁴¹.

Норми ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження» поширюються на поводження з тваринами незалежно від форми власності та інших речових прав на них на такі види діяльності:

- скотарство, включаючи племінне скотарство;
- поводження з тваринами на території державних природних заповідників та на інших особливо охоронюваних природних територіях;
- мисливство, мисливське господарство²⁴², рибальство²⁴³;

²³⁹ Про створення Кінологічного центру Державної митної служби України : Наказ Державної митної служби України від 01.12.2000 р. за № 691 // Митна газета. – 2000. – 12. – № 24.

²⁴⁰ Про затвердження Положення про Кінологічну службу Державної служби України з надзвичайних ситуацій : Наказ Міноборони України від 20.01.2014 р. за № 40 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 16 (28.02.2014). – Ст. 501.

²⁴¹ Про затвердження Методичних рекомендацій з порядку організації і проведення пошуково-рятувальних робіт кінологічними підрозділами МНС [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства надзвичайних ситуацій України від 21.02.2011 р. за № 170 // Ліга : Закон. – 1 файл. – fin65221.LHT. – Назва з екрана.

²⁴² Про мисливське господарство та полювання : Закон України від 22.02.2000 р. за № 1478-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 18 (05.05.2000). – Ст. 132.

²⁴³ Про затвердження Правил любительського і спортивного рибальства та Інструкції про порядок обчислення та внесення платежів за спеціальне використання водних живих ресурсів при здійсненні любительського і спортивного рибальства : Наказ Державного комітету рибного господарства

- утримання домашніх тварин і племінна робота²⁴⁴ з ними;
- використання тварин у цирках, зоопарках, на виставках та інших видовищних заходах;
- використання тварин у спорті, у сфері відпочинку і розваг людей;
- використання тварин у науково-дослідних і навчальних цілях, у тестуванні;
- використання тварин у виробництві, у тому числі у виробництві біологічних препаратів;
- інші види діяльності, де здійснюється вплив на тварин.

Основні принципи захисту тварин від жорстокого поводження викладені у ст. 4 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження». Поводження з тваринами ґрунтується на таких принципах:

- ✓ жорстоке поводження з тваринами є несумісним з вимогами моральності та гуманності, спричиняє моральну шкоду людині;
- ✓ забезпечення умов життя тварин, які відповідають їх біологічним, видовим та індивідуальним особливостям;
- ✓ право власності та інші речові права на тварин у разі жорстокого поводження з ними можуть бути припинені відповідно до чинного законодавства;
- ✓ заборона жорстоких методів умертвіння тварин;
- ✓ відповідальність за жорстоке поводження з тваринами;
- ✓ утримання і поводження з домашніми тваринами без мети заподіяння шкоди як оточуючим, так і самій тварині.

Окрім загальних принципів, для всіх тварин, що містяться у спеціальному законі, існують принципи, викладені у підзаконних нормативних актах, наприклад у Методичних рекомендаціях з утримання хутрових тварин²⁴⁵. Необхідність цих Рекомендацій обумов-

Україні від 15.02.1999 р. за № 19 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 19 (28.05.99). – Ст. 847.

²⁴⁴ Про племінну справу у тваринництві : Закон України від 15.12.1993 р. за № 3691-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 2 (11.01.94). – Ст. 7.

²⁴⁵ Про затвердження Методичних рекомендацій з утримання хутрових тварин [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства аграрної політики України від

лена тим, що, на відміну від тварин, яких понад тисячу поколінь утримували як робочу худобу або для виробництва продукції, тварини, які утримуються для виробництва хутра, належать до видів, що порівняно недавно стали об'єктами кліткового розведення та менше адаптовані до таких умов, також, щоб розвиток галузі в питаннях вирощування та біотехнології не вплинув негативно на здоров'я та життєдіяльність хутрових тварин, зважаючи на застосування принципів захисту тварин від жорстокого поводження, встановлених у ст.ст. 4–7 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження». У рекомендаціях встановлюються основні положення щодо утримання хутрових тварин в інтенсивних, а також екстенсивних системах господарювання і передбачаються такі принципи саме для такого виду тварин:

- ✓ тварини, народжені у дикій природі, не повинні утримуватися в умовах хутрової ферми;
- ✓ жодні тварини не повинні утримуватися для виробництва хутрової сировини, якщо вони належать до видів, особини яких, незважаючи на те, що умови їх утримання задовольняються, не можуть призвичаїтися до неволі.

В Україні забороняється пропаганда жорстокого поводження з тваринами. Це прямо передбачено ст. 5 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження». Забороняються пропаганда жорстокого поводження з тваринами, заклики до жорстокого поводження з ними, а також пропаганда мисливства в системі дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної і вищої освіти. Закони України: «Про освіту»²⁴⁶; «Про загальну середню освіту»²⁴⁷; «Про професійно-технічну освіту»²⁴⁸; «Про мисливське господарство та полювання» не містять подібної норми. Серед прав дитини у сфері

20.06.2008 р. за № 379 // Ліга : Закон. – 1 файл. – fin41467.LHT. – Назва з екрана.

²⁴⁶ Про освіту : Закон УРСР від 23.05.1991 р. за № 1060-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 34 (20.08.91). – Ст. 451.

²⁴⁷ Про загальну середню освіту : Закон України від 13.05.1999 р. за № 651-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 28 (16.07.99). – Ст. 230.

²⁴⁸ Про професійно-технічну освіту : Закон України від 10.02.1998 р. за № 103/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 32. – Ст. 215.

дошкільної освіти у п. 3 ч. 2 ст. 28 ЗУ «Про дошкільну освіту»²⁴⁹ передбачено, що дитина має гарантоване державою право на захист від будь-якої інформації, пропаганди та агітації, що завдає шкоди її здоров'ю, моральному та духовному розвитку. ЗУ «Про позашкільну освіту»²⁵⁰ передбачається діяльність центрів, будинків, клубів еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді, станції юних натуралістів. Відповідно до п. 1.3 Положення про центр, будинок, клуб еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді, станцію юних натуралістів²⁵¹ головними завданнями центру, будинку, клубу еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді, станції юних натуралістів є створення умов для оволодіння вихованцями (учнями, слухачами) знаннями про навколишнє середовище та формування екологічної культури особистості, набуття навичок і досвіду розв'язання екологічних проблем.

Новітній ЗУ «Про вищу освіту»²⁵² у п. 4 ч. 1 ст. 26 серед основних завдань вищого навчального закладу проголошує формування особистості шляхом патріотичного, правового, *екологічного виховання, утвердження в учасників освітнього процесу моральних цінностей, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності, здорового способу життя, вміння вільно мислити та самоорганізовуватися в сучасних умовах.*

Чинним законодавством забороняється використання в розважальних або комерційних цілях матеріалів, що демонструють жорстоке поводження з тваринами. Забороняється пропагування у засобах масової інформації культу насильства і жорстокості, що зневажає людську гідність і завдає шкоди моральному благопо-

²⁴⁹ Про дошкільну освіту : Закон України від 11.07.2001 р. за № 2628-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 49 (07.12.2001). – Ст. 259.

²⁵⁰ Про позашкільну освіту : Закон України від 22.06.2000 р. за № 1841-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 46 (17.11.2000). – Ст. 393.

²⁵¹ Про затвердження Положення про центр, будинок, клуб еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді, станцію юних натуралістів : Наказ Міністерства освіти і науки України від 10.05.2002 р. за № 292 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 23 (21.06.2002). – Ст. 1139.

²⁵² Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. за № 1556-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 37–38 (19.09.2014). – Ст. 2004.

лучцю дитини²⁵³. Національна експертна комісія з питань захисту суспільної моралі, що є постійно діючим державним експертним і контролюючим органом, проводить експертизи продукції, що містить елементи або пропаганду культу насильства²⁵⁴. Виробництво та обіг у будь-якій формі продукції, що містить елементи насильства та жорстокості, дозволяються виключно за умови дотримання обмежень, встановлених законодавством²⁵⁵. Відповідно до ч. 7 ст. 4 ЗУ «Про телебачення і радіомовлення»²⁵⁶ держава всіма можливими законними засобами не допускає в інформаційних та інших телерадіопрограмах систематичного цілеспрямованого безпідставного загострення уваги на насильстві і жорстокості.

ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження» у ст. 6 вказує, що виховання гуманного ставлення до тварин є важливою складовою етичного, культурного та екологічного виховання громадян. Воно передбачає формування високого рівня еколого-етичної свідомості та культури громадян. Виховання гуманного ставлення до тварин забезпечується шляхом викладання курсів з екологічної етики та гуманного ставлення до тварин у дошкільних навчальних закладах, у системі загальної середньої, професійно-технічної і вищої освіти.

На виконання ст. 6 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження» і Постанови Окружного адміністративного суду м. Києва щодо впровадження у вищу та середню освіту України дисципліни «Екологічна етика» МОН України рекомендує включити до переліку вибіркової дисципліни навчальних планів вищих навчальних закладів дисципліну «Екологічна етика» в обсязі одного кредиту ECTS (36 год.)²⁵⁷.

²⁵³ Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. за № 2402-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30 (27.07.2001). – Ст. 142.

²⁵⁴ Про Національну експертну комісію України з питань захисту суспільної моралі : Постанова КМ України від 17.11.2004 р. за № 1550 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 46 (03.12.2004). – Ст. 3036.

²⁵⁵ Про захист суспільної моралі : Закон України від 20.11.2003 р. за № 1296-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 14 (02.04.2004). – Ст. 192.

²⁵⁶ Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21.12.1993 р. за № 3759-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 10 (09.03.94). – Ст. 43.

²⁵⁷ Щодо включення до переліку вибіркової дисципліни навчальних планів

§ 3. Нормативні правила утримання тварин, що виключають жорстокість

Аналізуючи правила утримання тварин, що виключають жорстокість, необхідно зазначити, що вони поділяються на загальні та спеціальні. Щодо загальних, то вони не диференціюються залежно від утримання, транспортування і т. ін. Загальні умови утримання тварин повинні:

- відповідати їх біологічним, видовим та індивідуальним особливостям;
- задовольняти їх природні потреби в їжі, воді, сні, рухах, контактах із собі подібними, у природній активності та інші потреби.

Кількість тварин, що утримуються, обмежується можливістю забезпечення їм умов утримання відповідно до вимог законодавства.

Місце утримання тварин повинно бути оснащено таким чином, щоб забезпечити необхідні простір, температурно-вологісний режим, природне освітлення, вентиляцію та можливість контакту тварин із природним для них середовищем.

Утримання тварин у дитячих закладах допускається за умови забезпечення постійного догляду за тваринами відповідно до вимог законодавства.

ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження» у ст. 8 визначено особливості утримання диких тварин у неволі:

- допускається, якщо створені умови, що відповідають їх біологічним, видовим та індивідуальним особливостям;
- без створення відповідних умов не допускається;
- допускається за наявності дозволу, виданого центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища;
- без дозволу допускається в разі тимчасового утримання врятованої постраждалої тварини.

У разі проведення перевірки Держекоінспекцією України складеться акт перевірки дотримання вимог природоохоронного законодавства щодо охорони, утримання зоологічних колекцій, у тому числі диких тварин у неволі, в якому одне з основних питань, яке висвітлюється, – це наявність Дозволу на утримання диких тварин у неволі²⁵⁸.

Не всі підприємці своєчасно оформляють такий дозвіл. Так, тимчасова контрольна комісія Київради при перевірці діяльності Київського зоологічного парку виявила, що підприємство протягом дев'яти років не отримувало дозволу на утримання та розведення диких тварин²⁵⁹, що є прямим порушенням ст. 8 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження». За недодержання європейських стандартів у поводженні з тваринами Київський зоологічний парк загальнодержавного значення у вересні 2007 року було виключено із престижної Європейської Асоціації Зоопарків та Акваріумів (ЄАЗА)²⁶⁰. Хоча він є парком загальнодержавного значення²⁶¹, який створений з метою організації екологічної освітньо-виховної роботи, формування експозицій рідкісних, екзотичних та місцевих видів тварин, збереження їх генофонду, вивчення дикої фауни і розробки наукових основ розведення її представників у неволі. Він входить до складу природно-заповідного фонду України. У своїй діяльності

²⁵⁸ Про затвердження уніфікованих форм актів перевірок дотримання вимог природоохоронного законодавства, що містять перелік питань для здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) : Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 02.10.2012 р. за № 483 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 81 (02.11.2012). – Ст. 3291.

²⁵⁹ Про продовження роботи тимчасової контрольної комісії Київради щодо перевірки діяльності Київського зоологічного парку : Рішення Київської міської ради від 31.03.2011 р. за № 74/5461 // Хрещатик. – 2012. – 06. – № 83.

²⁶⁰ Про звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування обставин порушення Конституції України та законів України, прийняття протиправних рішень посадовими особами Київської міської ради та її виконавчого органу [Електронний ресурс] : Проект постанови Верховної Ради України від 19.11.2009 р. за № 5363 // Ліга : Закон. – 1 файл. – DF44Z00C.LHT. – Назва з екрана.

²⁶¹ Про затвердження Положення про зоологічний парк загальнодержавного значення : Наказ Мінекобезпеки та Мінкультури України від 20.02.1998 р. за № 21/46 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 17 (14.05.98). – Ст. 641.

керується КУ, законами України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про природно-заповідний фонд України», «Про тваринний світ», «Про культуру»²⁶², іншими актами законодавства України, нормативними актами Мінприроди України, Міністерства культури України та Положенням про нього²⁶³.

В інших випадках органи державної влади безпідставно не видають такі дозволи. ТОВ лікувально-діагностичний центр «Назарет» звернулося до Окружного адміністративного суду АР Крим із адміністративним позовом про визнання протиправною бездіяльності Мінприроди України щодо невидачі дозвільного документа на утримання в умовах дельфінарію морських ссавців – трьох чорноморських афалін та зобов'язання надати дозвіл на утримання зазначених тварин з метою надання їм постійної медичної допомоги.

Позовні вимоги були мотивовані тим, що відповідач без законних підстав не видає позивачу дозволу на утримання в умовах дельфінарію морських ссавців – чорноморських афалін, що вилучені з природного середовища у 2005–2007 рр., з метою надання тваринам постійної медичної допомоги. Суд адміністративний позов задовольнив повністю і зобов'язав Мінприроди України видати ТОВ лікувально-діагностичному центру «Назарет» дозвіл на постійне утримання в умовах неволі трьох морських ссавців – чорноморських афалін, вилучених у 2005–2007 роках²⁶⁴.

Допускається утримання дрібних диких тварин, які традиційно утримуються людьми в неволі і можуть бути забезпечені умовами утримання відповідно до вимог законодавства.

Відповідно до абз. 1 ч. 1 ст. 4¹ ЗУ «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності»²⁶⁵ та ст. 38 ЗУ «Про ветеринарну

²⁶² Про культуру : Закон України від 14.12.2010 р. за № 2778-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 24 (17.06.2011). – Ст. 168.

²⁶³ Про затвердження Положення про Київський зоологічний парк загальнодержавного значення [Електронний ресурс] : Розпорядження Київської міської державної адміністрації від 19.02.2010 р. за № 92 // Ліга : Закон. – 1 файл. – ma100092.LHT. – Назва з екрана.

²⁶⁴ Адміністративна постанова [Електронний ресурс] : Окружного адміністративного суду АР Крим від 12.07.2010 р. за № 2а-3505/10/11/0170 // Ліга : Закон. – 1 файл. – V058599.LHT. – Назва з екрана.

²⁶⁵ Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності : Закон України від

медицину» КМ України затвердив Порядок видачі дозволу на проведення заходів із залученням тварин²⁶⁶. Цей Порядок визначає процедуру видачі (відмови у видачі), переоформлення, видачі дублікату чи анулювання дозволу на проведення заходів із залученням тварин, який видається за принципом організаційної єдності юридичним особам та фізичним особам – підприємцям, які проводять виставки, змагання тварин, ярмарки, аукціони, вистави з мандрівними тваринами, організують пересувні зоопарки тощо.

Для отримання дозволу, що видається на безоплатній основі, юридична особа або фізична особа – підприємець (заявник) подає в дозвільний центр заяву, до якої додається довідка про готовність до проведення заходу.

Довідка про готовність до проведення заходів, яка підписується заявником, повинна містити інформацію про:

- вид та найменування заходів;
- місце їх проведення, відповідність умов утримання тварин вимогам ст. 7 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження»;
- відповідність транспортного засобу вимогам ст. 11 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження», якщо заявник здійснює транспортування тварин;
- час початку та припинення проведення заходів із залученням тварин;
- матеріально-технічні засоби, що будуть використовуватися під час проведення заходів та утримання тварин у період між проведенням заходів.

Заява та довідка про готовність до проведення заходу, що додається до неї, подаються в одному примірнику особисто заявником (керівником юридичної особи, фізичною особою – підприємцем) або уповноваженою ним особою.

Зазначені заява та довідка можуть бути надіслані рекомендованим листом з описом вкладення, при цьому підпис заявника

06.09.2005 р. за № 2806-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 48 (02.12.2005). – Ст. 483.

²⁶⁶ Про затвердження Порядку видачі дозволу на проведення заходів із залученням тварин : Постанова КМ України від 22.12.2010 р. за № 1175 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 98 (30.12.2010). – Ст. 3492.

(фізичної особи – підприємця) та уповноваженої ним особи засвідчується нотаріально.

Заявник несе відповідальність за достовірність відомостей, зазначених у заяві та довідці про готовність до проведення заходу, що додається до неї.

Заява та довідка про готовність до проведення заходу, що додається до неї, передаються державним адміністратором до відповідного державного органу ветеринарної медицини.

На підставі поданих документів головний державний інспектор ветеринарної медицини протягом двох робочих днів призначає державних інспекторів ветеринарної медицини для проведення перевірки даних, зазначених в поданих документах, та стану здійснення ветеринарно-санітарних заходів.

За результатами перевірки оформляється відповідний акт, в якому зазначається стан здійснення ветеринарно-санітарних заходів, а в разі, коли заходи не здійснювалися, – детальний опис виявлених порушень з посиланням на відповідну вимогу законодавства. Зазначений акт подається головному державному інспекторові ветеринарної медицини відповідного територіального органу для прийняття рішення про видачу дозволу чи відмову в його видачі.

Дозвіл видається заявнику за умови здійснення ветеринарно-санітарних заходів протягом 30 днів з дати надходження заяви. У разі відмови у видачі дозволу заявнику в установлений законом строк надсилається письмове повідомлення з обґрунтуванням причини відмови.

Строк дії дозволу не може становити більш як 30 днів.

Заявникові може бути відмовлено у видачі дозволу або він може бути анульований з підстав, визначених у законах України «Про ветеринарну медицину» та «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності».

Відповідно до ст. 29 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження», законів України «Про тваринний світ», «Про Червону книгу України», «Про ветеринарну медицину», розпорядження КМ України «Про затвердження переліку нормативно-правових актів з питань захисту тварин від жорстокого поводження»²⁶⁷ та з метою

²⁶⁷ Про затвердження переліку нормативно-правових актів з питань захисту

утримання і розведення диких тварин, які перебувають у стані неволі або в напіввільних умовах, суб'єктами господарювання Мінприроди України затвердило Порядок утримання та розведення диких тварин, які перебувають у стані неволі або в напіввільних умовах²⁶⁸. Цей Порядок, встановлює механізм утримання, використання диких тварин, у тому числі занесених до Червоної Книги України або які є об'єктами регулювання Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни та флори, що знаходяться під загрозою зникнення (Конвенція CITES), у неволі або в напіввільних умовах, визначає права та обов'язки власників диких тварин, а також контроль у цій сфері. Для певних видів (груп видів диких тварин) може встановлюватися окремий порядок відповідно до чинного законодавства.

Порядок утримання та розведення диких тварин, які перебувають у стані неволі або в напіввільних умовах, поширюється на юридичних та фізичних осіб, які утримують диких тварин в умовах *неволі або в напіввільних умовах* на території України.

Утримання та розведення диких тварин у стані неволі або в напіввільних умовах базується на таких принципах:

- гуманного ставлення до тварин;
- участі органів місцевого самоврядування і органів виконавчої влади, громадських організацій у сфері захисту тварин від жорстокого поводження;
- обліку, регулювання чисельності диких тварин;
- обов'язкового виконання власниками диких тварин вимог чинного законодавства.

Утримання диких тварин у неволі допускається, якщо:

- ✓ створені умови, що відповідають їх біологічним, видовим та індивідуальним особливостям;

тварин від жорстокого поводження : Розпорядження КМ України від 28.07.2010 р. за № 1585-р // Урядовий кур'єр. – 2010. – 09. – 01.09.2010. – № 160.

²⁶⁸ Про затвердження Порядку утримання та розведення диких тварин, які перебувають у стані неволі або в напіввільних умовах : Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 30.09.2010 р. за № 429 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 2 (21.01.2011). – Ст. 128.

✓ дотримані вимоги, встановлені ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження»;

✓ наявні документи, що підтверджують законність набуття дикої тварини.

Утримання диких тварин у неволі без створення відповідних умов не допускається.

Утримання диких тварин у неволі дозволяється з метою:

- демонстрації та проведення екологічно-виховної роботи при організації дозвілля – в куточках живої природи, зоологічних парках, національних природних парках, регіональних ландшафтних парках;

- реабілітації – в центрах порятунку та реабілітації диких тварин;

- розведення та подальшої реінтродукції²⁶⁹ – в біосферних та природних заповідниках, національних природних парках, регіональних ландшафтних парках, центрах розведення диких тварин, зоологічних парках;

- проведення наукових досліджень (використання у наукових цілях) – у науково-дослідних установах та зоопарках;

- використання у видовищних заходах, при організації дозвілля – в цирках;

- розведення для підвищення продуктивності мисливських угідь – у мисливських господарствах;

- використання приватними особами в естетичних цілях, у тому числі об'єктів тваринного світу, занесених до Червоної книги України та CITES;

- тимчасової перетримки – в зоомагазинах та на виставках, у тому числі об'єктів тваринного світу, занесених до Червоної книги України та CITES.

²⁶⁹ Реінтродукція – це спеціальний випуск представників видів у природу або переселення представників видів з території, де вони вижили, на інші території колишнього ареалу. Такі дії можуть бути рятівними для видів, що перебувають під загрозою зникнення або вимерлих у природі. Однак переселення вимерлих у природі видів у дикі умови може бути доволі складним, навіть якщо умови їх колишнього проживання були відновлені. Це пов'язано з тим, що особини, які все життя утримувалися в неволі, не отримали навичок виживання від своїх батьків і ці навички могли бути втрачені.

Кількість тварин, що утримуються фізичною чи юридичною особою, обмежується можливістю забезпечення їм умов утримання відповідно до вимог Порядку утримання та розведення диких тварин, які перебувають у стані неволі або в напіввільних умовах. При цьому утримання тварин не повинно порушувати права та свободи осіб, які мешкають поряд.

Умови утримання диких тварин повинні забезпечувати їх біологічні, видові та індивідуальні потреби, а також запобігати виходу з місць їх утримання.

Дикі тварини повинні утримуватися у вольєрах, клітках або інших приміщеннях, норми площі яких не можуть бути менші, ніж мінімальні норми згідно з додатком до Порядку утримання та розведення диких тварин, які перебувають у стані неволі або в напіввільних умовах.

Місце утримання тварин має забезпечувати достатній простір для розміщення диких тварин, бути обладнаним необхідними пристосуваннями, що забезпечують їх життєдіяльність (нори, гнізда, укриття, ставки, басейни тощо).

Усе обладнання, в тому числі електроприлади, має встановлюватися таким чином, щоб воно не травмувало тварин та не було ними пошкоджене.

При вольєрному утриманні тваринам необхідно забезпечувати достатнє укриття від дощу, снігу та вітру або надмірного сонячного випромінювання, якщо це необхідно для їх комфорту та благополуччя. Для теплолюбивих тварин мають бути передбачені відповідні закриті приміщення, в тому числі для перетримки тварин у зимовий період.

У басейнах, резервуарах та акваріумах для водних тварин необхідно підтримувати належний рівень солоності, вмісту кисню та інші показники якості води та упереджувати потрапляння у воду сторонніх предметів.

Годівля тварин має здійснюватися за кормовим раціоном, що враховує потреби для конкретного виду та індивідуальні потреби кожної особини. При складанні раціону необхідно враховувати умови утримання, розміри, вік і активність кожної тварини і потреби в особливих обставинах (наприклад, фізіологічні потреби тварини,

утримання тварин у групі/стаді, зимовий сон тощо) та особливості раціону для певних тварин (наприклад, для тварин, що перебувають на ветеринарному лікуванні, для вагітних тварин, молодняка тощо).

При забезпеченні кормами та водою необхідно враховувати природну поведінку тварин. У тварин завжди має бути наявна в достатній кількості свіжа питна вода, до якої кожна тварина цілодобово має вільний доступ. Контейнери для кормів та води при використанні мають бути розміщені таким чином, щоб вони були завжди доступними для тварини. Після використання їх необхідно регулярно мити. Контейнери для кормів та води забороняється використовувати з іншою метою.

Методи годування повинні бути безпечними як для тварин, так і для їх власників чи осіб, які проводять годування тварин.

При утриманні диких тварин забороняється:

- розмішувати в розташованих поруч приміщеннях диких тварин, взаємна присутність яких приводить до стресу;
- допускати надмірне домінування одних особин диких тварин над іншими;
- утримувати в одному приміщенні диких тварин, спільне мешкання яких може призвести до загибелі одної з них.

При використанні тварин у видовищних заходах забороняється примушування тварин до виконання неприродних для них дій, що призводять до травмувань, а також використання тварин в умовах надмірних фізіологічних навантажень.

Власники диких тварин зобов'язані:

✓ дотримуватись вимог Порядку утримання та розведення диких тварин, які перебувають у стані неволі або в напіввільних умовах, ветеринарно-санітарних вимог та громадського порядку;

✓ утримувати диких тварин із забезпеченням умов природних (фізіологічних) потреб відповідно до їх біологічних особливостей, дотриманням санітарно-гігієнічних норм і правил, не допускати порушень прав і законних інтересів інших фізичних та юридичних осіб, не створювати загрози безпеки або незручності для людей та тварин;

✓ отримати передбачені законодавством відповідні ветеринарні документи на тварину;

- ✓ на вимогу посадових осіб установ ветеринарної медицини надавати тварин для огляду, діагностичних досліджень, профілактичних щеплень та обробок;
- ✓ у разі виникнення підозри на наявність у тварини захворювання негайно ізолювати таку тварину і звернутися до ветеринарного лікаря;
- ✓ передати тварину у власність іншої фізичної чи юридичної особи, якщо відсутня можливість її подальшого утримання;
- ✓ інформувати заклади охорони здоров'я про випадки укусу або травмування тварини. Дикі тварини, які покусали людей чи тварин, повинні бути негайно доставлені їх власниками в найближчу установу державної ветеринарної медицини для огляду;
- ✓ надавати для тимчасової ізоляції диких тварин у разі, якщо твариною було завдано тілесних ушкоджень людині або іншій тварині та за наявності відповідного рішення органів санітарно-епідеміологічної служби;
- ✓ регулювати приплід власних диких тварин;
- ✓ при перебуванні тварини за межами місця утримання забезпечити безпеку оточуючих людей та їх майна, інших тварин та самої тварини.

При транспортуванні тварин повинні задовольнятися їх потреби в їжі та воді, має бути забезпечений захист від шкідливого для них зовнішнього впливу.

Техніки відлову і перевезення тварин мають враховувати темперамент та особливості поведінки тварин з метою зменшення ризиків можливих поранень, ушкоджень, стресу.

Тварина, яка перевозиться за межі місця утримання, має супроводжуватися її власником або компетентними особами, які діють від імені власника.

У випадку загибелі тварини її власник повідомляє про факт її загибелі у заклад ветеринарної медицини, підприємство, організацію чи установу, що спеціалізується на утилізації (похованні) трупів тварин. Забороняється викидати трупи тварин в контейнери для збору сміття чи захоронювати їх у не відведених для цього місцях.

Відчуження диких тварин врегульовано законодавством. Так, продавець тварини зобов'язаний забезпечити покупця достовірною

інформацією про вид, підвид, стан здоров'я та інші якості тварини, а також про умови її утримання.

Якщо продається дика тварина з числа видів, що занесені до Червоної книги України або підлягають охороні відповідно до чинних міжнародних договорів України, інша дика тварина, продавець тварини зобов'язаний також надати покупцеві документ, що засвідчує законність набуття такої тварини у власність.

Дарування тварин допускається тільки після попереднього погодження з майбутнім власником.

Підзаконними актами регулюються питання щодо особливостей утримання у неволі деяких видів тварин. Мінприроди України²⁷⁰ затверджено Правила і норми утримання дельфінів в умовах неволі²⁷¹. Вони розроблені з метою виконання ст. 31 ЗУ «Про тваринний світ», ст. 19 ЗУ «Про Червону книгу України»²⁷², ст. 37 ЗУ «Про ветеринарну медицину», ст.ст. 7–8 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження», з урахуванням природоохоронного статусу китоподібних, визначеного Угодою про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та суміжної акваторії Атлантичного океану²⁷³, Конвенцією про збереження мігруючих видів диких тварин²⁷⁴ як об'єктів тваринного світу, що занесені до Червоної книги України.

Правила регламентують основні вимоги до умов утримання дельфінів в умовах неволі. Вони поширюються на дельфінарії

²⁷⁰ Про затвердження Положення про Міністерство охорони навколишнього природного середовища України : Постанова КМ України від 02.11.2006 р. за № 1524 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 44 (15.11.2006). – Ст. 2949.

²⁷¹ Про затвердження Правил і норм утримання дельфінів в умовах неволі : Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 06.12.2012 р. за № 622 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 16 (07.03.2013). – Ст. 575.

²⁷² Про Червону книгу України : Закон України від 07.02.2002 р. за № 3055-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 30 (26.07.2002). – Ст. 201.

²⁷³ Угода про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та суміжної акваторії Атлантичного океану : Багатостороння угода від 24.11.1996 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 3 (06.02.2004). – Ст. 156.

²⁷⁴ Про збереження мігруючих видів диких тварин [Електронний ресурс] : Конвенція ООН від 23.06.1979 р. // Ліга : Закон. – 1 файл. – MU79303.LHT. – Назва з екрана.

(океанаріуми), суб'єктів права власності на об'єкти тваринного світу та інших осіб, що утримують (тимчасово утримують) дельфінів в умовах неволі.

Басейни і вольєри мають бути міцними і підтримуватися в справному стані, щоб забезпечувати утримання морських ссавців, їх захист від ушкоджень і перешкоджати проникненню небажаних тварин інших видів ззовні. Залежно від кліматичних умов басейни і вольєри можуть бути відкритими або розміщуватися під постійною покрівлею чи покрівлею, що знімається, а їх конструкція повинна враховувати біологічні, видові та індивідуальні особливості тварин. У басейнах і вольєрах не повинно бути незакріплених предметів, гострих виступів та країв, які б могли травмувати тварин або заподіяти їм іншої шкоди.

З метою ізоляції, лікування, переміщення і тренування дельфінів мають бути забезпечені умови для тимчасового утримання тварин. У разі потреби для цього в дельфінарії (океанаріумі) облаштовуються окремі басейни-ізолятори (вольєри-ізолятори), резервуари (ванни) і пристосування для утримання тварин. Повинна бути передбачена можливість відокремленого утримання самок на останніх строках вагітності та самок з дитинчатами, що вигодовуються ними.

Басейн-ізолятор для проведення ветеринарно-санітарних заходів обладнується окремою системою водообміну та водопідготовки і розміщується на відстані, що виключає інфікування здорових тварин. За наявності двох і більше басейнів-ізоляторів їх водні системи повинні бути відокремленими.

Конструкція басейну має забезпечувати повне стікання води під час її заміни.

У разі проведення в дельфінарії (океанаріумі) культурно-масових заходів за участю морських ссавців обладнується демонстраційний басейн.

При використанні пальово-сіткових вольєрів китоподібні та ластоногі повинні бути розміщені на максимально можливій відстані в межах вольєрного комплексу.

Профіль дна басейну повинен мати нахил для збирання сміття, що потрапило у воду, стікання змивів донного осаду, а також не

мати ділянок, що не осушуються при повному зливанні води під час її заміни.

Для попередження можливого жорстокого поводження з дельфінами та спричинення занепокоєння з боку відвідувачів басейни облаштовуються фізичними бар'єрами у вигляді огорож, стін і прозорих екранів.

В Україні у зв'язку з метеорологічними умовами здебільшого побудовані дельфінарії (океанаріуми) критих конструкцій і тому вони повинні відповідати таким вимогам:

- робочий стан систем постачання повітря і води повинен постійно контролюватися; температурні режими повітря і води повинні регулюватися підігріванням або охолодженням залежно від погодних умов, щоб тварини не відчували несприятливих температурних впливів (жари або холоду); мають бути виключені різкі зміни температури повітря і води;
- споруди повинні вентилуватися за допомогою природних або штучних засобів, щоб забезпечити циркуляцію свіжого повітря і встановлення оптимального мікроклімату;
- повітря має бути чистим за показником присутності часток пилу і відповідати санітарно-бактеріологічним вимогам для закритих приміщень, а його температура не повинна перевищувати 28° С;
- температура води має бути в межах від 15 до 25° С;
- допустимо лише короткочасне коливання температур у межах від 8 до 28° С;
- природне, штучне або комбіноване освітлення має бути достатнім і відповідати потребам дельфінів за своєю якістю, розподілом і тривалістю, а також забезпечувати можливість зручного обслуговування тварин і гігієнічного контролю місць їх утримання;
- освітлення повинно попереджати зайве опромінення тварин;
- спектр джерел штучного освітлення має бути наближений до природного;
- у денний час має бути забезпечено часткове сонячне освітлення.

Законодавством закріплені мінімальні розміри басейну-ізолятора для утримання дельфінів. Вони повинні відповідати таким вимогам:

- глибина – мінімальна глибина басейнів, а також середня

глибина вольєрів у природній морській акваторії з природним схилом дна – 3,5 м;

- площа поверхні – мінімальна площа поверхні для групи з 1–5 дельфінів – 275 м²;
- мінімальна додаткова площа поверхні на кожного додаткового дельфіна – 75 м²;
- мінімальний горизонтальний розмір басейну (вольєра) – 7,3 м;
- об'єм води – мінімальний загальний об'єм води для групи з 1–5 дельфінів – 1000 м³;
- мінімальний додатковий об'єм води на кожного додаткового дельфіна – 200 м³.

При надходженні нових дельфінів ці тварини повинні бути ізольовані від дельфінів, уже адаптованих до місцевих умов, та утримуватися в басейні-ізоляторі для проведення профілактичного карантину з метою запобігання занесенню та поширенню хвороб. Карантин має тривати доти, доки спеціаліст у галузі ветеринарної медицини переконається, що нові особини – здорові і не становлять небезпеки як носії інфекції.

Рівень шуму в місцях утримання тварин не повинен перевищувати 60 дБ у діапазоні частот 0–60 кГц. Під час проведення культурно-масових заходів припустиме короткочасне підвищення гучності, але не довше 60 хвилин та не більше 100 дБ.

У місцях утримання тварин **заборонено застосування піротехнічних та світлотехнічних засобів (наприклад, світломузики, прожекторів та інших джерел освітлення, не наближеного до природного).**

Персонал дельфінарію (океанаріуму), поряд з фахівцями загального профілю і техніками з експлуатації устаткування та апаратури, повинен включати таких фахівців, які безпосередньо залучаються до утримання тварин:

- спеціаліст у галузі ветеринарної медицини;
- спеціаліст з водопідготовки;
- дресирувальник морських тварин. Він повинен мати навички рятування людей на воді та надання першої медичної допомоги.

У басейнах та у вольєрах дельфінарію (океанаріуму) може використовуватися як природна морська вода, так і штучно приготовлена вода, солоність якої повинна становити 12–36 грамів на літр. Допустимим вважається коливання рівня солоності води не більше 5 грамів на літр протягом доби. Сіль додається у воду басейну у вигляді концентрованого розчину. **Неприпустимо засипання солі безпосередньо в басейн.** Для реєстрації параметрів якості води та спуску її рівня ведеться відповідний журнал.

Нормативами закріплено особливості годування дельфінів у дельфінаріях. Так, їжа (корм) має бути корисною і привабливою для дельфінів, не містити хімічного та бактеріального забруднення, а її кількість і поживна цінність – достатніми для підтримання здорового фізіологічного стану тварин.

Кормові раціони повинні бути збалансовані за вмістом білка (містити всі незамінні амінокислоти) та жиру. Допускається використання фармацевтичних препаратів та харчових добавок у разі дефіциту вмісту вітамінів і мінеральних речовин. Ветеринарні препарати перед годівлею дельфінів вводяться в тушку риби шприцом, а пігулки і капсули закладаються за зябра або в черевну порожнину.

Продуктами годівлі дельфінів є морська риба та головоногі моллюски, що надходять у дельфінарії (океанаріум) у замороженому вигляді. **Годування тварин продуктами, що не пройшли стадію глибокої заморозки (-32°C), і прісноводною рибою не допускається.**

Неприпустимим є позбавлення годування тварин як прийом тренування або покарання.

Раціони і режими годівлі устанавлюються індивідуально спеціалістом у галузі ветеринарної медицини відповідно до калорійності компонентів корму, залежно від віку, вагогабаритних характеристик, фізичних навантажень і стану тварини (репродуктивний період, вагітність, молочне годування). Годівля має бути достатньою, щоб забезпечити здоровий стан усіх тварин.

В осінньо-зимовий період під час зниження температури води й повітря норми годівлі збільшуються на 15–20 %.

Розморожений корм після необхідної механічної обробки (видалення шипів і плавникових пластин, великих кісток тощо),

зважування та поділу на раціони необхідно зберігати в індивідуальних ємностях. Корм роздається дельфінам в індивідуальному порядку відповідальними працівниками, які мають забезпечити кожну тварину кормом у необхідній кількості. **Годування дельфінів з рук відвідувачів може бути дозволене лише в присутності відповідального працівника і тільки наданим ним кормом.**

При годівлі тварин в обов'язковому порядку необхідно дотримуватися таких правил:

- вилучати корм, що потрапив на дно басейну;
- знищувати залишки корму, що не були з'їденими та зберігалися більше 1,5 години без відповідного охолодження;
- не допускати повторного заморожування корму для подальшого годування дельфінів.

Транспортування дельфінів має здійснюватись відповідно до законів України «Про тваринний світ», «Про ветеринарну медицину», «Про захист тварин від жорстокого поводження» та постанови КМ України «Про затвердження Правил транспортування тварин»²⁷⁵, а у разі перетину державного кордону – також з урахуванням вимог, установлених Конвенцією про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою знищення²⁷⁶, та Митним кодексом України²⁷⁷.

Транспортування тварин з одного місця утримання в інше з будь-якою метою і на будь-який строк здійснюється за умови попереднього інформування Держветфітослужби України, Держекоінспекції України та Мінприроди України не пізніше ніж за 10 робочих днів до запланованої дати транспортування. В екстрених випадках (транспортування хворих і травмованих особин, виникнення форс-

²⁷⁵ Про затвердження Правил транспортування тварин : Постанова КМ України від 16.11.2011 р. за № 1402 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 8 (06.02.2012). – Ст. 294.

²⁷⁶ Про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що знаходяться під загрозою знищення [Електронний ресурс] : Конвенція ООН від 03.03.1973 р. // Ліга : Закон. – 1 файл. – MU73K07U.LHT. – Назва з екрана.

²⁷⁷ Митний кодекс України від 13.03.2012 р. за № 4495-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 32 (04.05.2012). – Ст. 1175.

мажорних обставин²⁷⁸ у дельфінарії (океанаріумі)) повідомлення до Держекоінспекції України та Мінприроди України надсилається протягом 24 годин. Заборонено перевозити тварин до місць утримання, які не відповідають вимогам Правил і норм утримання дельфінів в умовах неволі.

При транспортуванні тварин повинна бути передбачена можливість проведення заходів щодо забезпечення чистоти повітря, а також для *запобігання їх перегріванню, переохолодженню, обси- ханню та травмуванню.*

Розміри ванн, у яких здійснюється транспортування, повинні відповідати розмірам тварин. Для зниження ризику травмування дельфінів вживаються заходи для обмеження свободи їх руху.

Засоби, що використовуються для підтримання тіла дельфіна під час транспортування, повинні:

- забезпечувати доступ супроводжуючої особи до тварини;
- обладнуватися спеціальними м'якими прошарками для запобігання травмуванню тварин під тиском власної ваги тіла;
- утримувати тварину від зайвих активних рухів і виключати можливість самотравмування.

Транспортний засіб, у якому розміщуються ванни або носилки з дельфінами, повинен:

- бути в належному санітарно-технічному стані;
- мати укриття від прямих сонячних променів, а в холодну пору року – від холоду;
- забезпечувати безпеку і комфорт тварин;
- виключати можливість накопичення у ньому вихлопних газів і пилу;
- забезпечувати вільний доступ до повітря;
- забезпечувати можливість якнайшвидшого вивантаження тварин у разі виникнення форс-мажорних обставин.

Забороняється перевезення дельфінів разом з будь-якими матеріалами, речовинами або засобами, які можуть завдати їм

²⁷⁸ В українському законодавстві не визначено поняття форс-мажору, але разом з цим вживається поняття обставин непереборної сили та інших незалежних від громадянина чи юридичної особи обставин.

шкоди, та за температури повітря у транспортному засобі вище +28 °С або нижче +15 °С.

Супроводжуюча особа під час транспортування дельфінів зобов'язана:

- ✓ підтримувати шкіру тварин вологою або запобігати її висиханню іншими способами (наприклад, шляхом нанесення ланоліну);
- ✓ не допускати обмеження грудних плавників у свободі руху;
- ✓ періодично змінювати положення тварин у просторі, щоб уникнути травмування шкірних покривів у точках, що перебувають під тиском власної ваги тіла тварин;
- ✓ заспокоювати тварин для уникнення їх активності, яка може призвести до перегріву або травмування;
- ✓ контролювати фізіологічний стан тварин;
- ✓ надавати іншу необхідну допомогу особисто або із залученням спеціаліста у галузі ветеринарної медицини.

Дельфінів заздалегідь готують до транспортування за допомогою спеціальних тренувань і перед його початком проводять необхідний ветеринарний огляд. Дельфіни, що потребують надання ветеринарної допомоги, не підлягають транспортуванню, за винятком ситуації, коли його метою є отримання такої допомоги. Самок на пізніх строках вагітності і тих, що вигодовують дитинчат, а також самих дитинчат, які потребують материнського вигодовування, транспортувати забороняється.

Ветеринарно-санітарне забезпечення утримання тварин у дельфінарії (океанаріумі) здійснюється відповідно до вимог ЗУ «Про ветеринарну медицину», а також повинно включати:

- контроль за станом здоров'я тварин та їх годуванням, проведенням санітарно-гігієнічних заходів, якістю кормів, що зберігаються і згодовуються, станом водного середовища;
- проведення лікувально-профілактичних процедур;
- організацію розведення тварин;
- організацію патолого-анатомічного дослідження загиблих особин.

Дельфіни повинні утримуватися спільно (групами), за винятком ситуацій, коли вони тимчасово утримуються в ізоляції згідно з

ветеринарними показаннями (обстеження, хвороба, агресивна поведінка тощо).

Не допускається:

✓ розміщення дельфінів в одному басейні (вольєрі) з тваринами інших видів, які можуть завдати їм стресу або дискомфорту або якимось інакше негативно вплинути на їх здоров'я та умови утримання;

✓ *ізоляція тварини, не зумовлена станом її здоров'я (зокрема, як прийом тренування або засіб покарання);*

✓ постійне або довготривале перебування дельфінів в одному басейні (вольєрі) з ластоногими (тюленьями та моржами). Роздільні місця утримання дельфінів і ластоногих мають бути облаштовані таким чином, щоб забезпечити їх ізоляцію одне від одного.

Померлі тварини підлягають обов'язковому патолого-анатомічному обстеженню, за результатами якого складається звіт, який містить відомості про усі виявлені патологічні зміни з обґрунтованим висновком стосовно причини смерті. Ці звіти повинні зберігатися адміністрацією дельфінарію (океанаріуму) протягом трьох років. Утилізація трупа дельфіна проводиться згідно з ветеринарними і санітарно-епідеміологічними правилами з оформленням відповідної документації.

Особливості використання дельфінів. Будь-яка особа, що утримує дельфінів у неволі, може здійснювати просвітницькі і природоохоронні заходи шляхом:

- проведення видовищних вистав еколого-просвітницького характеру;
- організації науково-просвітницьких виставок, лекцій і конференцій;
- розміщення наочної інформації про біологію та охорону морських ссавців;
- проведення відкритих уроків для школярів;
- створення умов для проходження студентами наукової і педагогічної практики;
- підготовки, видання, поширення наукових та науково-популярних публікацій, аудіовізуальних та інтерактивних посібників тощо.

Дельфіни, що утримуються в неволі, мають бути доступними для проведення фундаментальних і прикладних наукових досліджень, а також повного виключення методів, які здатні заподіяти тваринам дискомфорт, стрес чи травму або спричинити їх захворювання чи загибель.

Перевага повинна надаватися дослідженням, які не можуть бути виконані в природних умовах, але є важливими для кращого розуміння життя дельфінів у морі та розробки методів збереження їх популяцій. Іншим важливим напрямом наукових досліджень є покращення умов утримання дельфінів у неволі і збереження їх здоров'я.

Дослідження мають проводитися під контролем науковця, що має досвід роботи з морськими ссавцями. Програма і детальний план досліджень повинні бути погоджені з керівником дельфінарію (океанаріуму), що персонально відповідає за умови утримання дельфінів у неволі, та зі спеціалістом у галузі ветеринарної медицини, який здійснює ветеринарний нагляд за тваринами.

Культурно-освітня та виховна функції є найважливішими еколого-просвітницькими напрямками діяльності дельфінарію (океанаріуму). Видовищні культурно-масові заходи повинні давати відвідувачам можливість отримати об'єктивну інформацію про дельфінів, середовище їх існування, нагальність збереження морських екосистем. Приміщення дельфінарію (океанаріуму) повинно містити доступну наочну інформацію про заходи з охорони дельфінів та їх біологію.

Методи дресирування, що використовуються для навчання тварин у процесі підготовки до проведення культурно-масових заходів, повинні ґрунтуватися на гуманних засадах, визначених ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження».

Загальна тривалість проведення культурно-масових заходів із залученням кожної окремої тварини не повинна перевищувати 90 хвилин на добу. Перерва між ними повинна тривати не менше двох годин. Один день на тиждень у програмі культурно-масових заходів визначається як вихідний для проведення санітарно-ветеринарних заходів та забезпечення відпочинку тварин.

Забороняється проведення культурно-масових заходів та сеансів плавання з дельфінами з 23.00 години до 10.00 години.

Під час проведення культурно-масових заходів забороняється використовувати звукові (більше 100 дБ) та інтенсивні світлові ефекти, що можуть спричинити стрес у тварин.

Не допускається використання під час проведення культурно-масових заходів хворих дельфінів, вагітних самок і дитинчат, що перебувають на молочному вигодовуванні.

Персонал дельфінарію (океанаріуму) зобов'язаний не допускати самовільного підходу відвідувачів до тварин і стежити, щоб відвідувачі не торкалися та самовільно не годували тварин, не кидали сторонні предмети в басейн (вольєр).

Безпосередній контакт відвідувачів з дельфінами обмежується короточасним сеансом під наглядом дресирувальника морських тварин, який повинен забезпечувати безпеку відвідувачів і тварин та у разі потреби надавати необхідну допомогу (зокрема у воді).

Відвідувачі, яким дозволяється контакт з дельфінами, мають бути докладно проінструктовані щодо правильного поводження з тваринами і попереджені про можливі обопільні негативні наслідки контакту, включаючи стрес, травми та інфікування.

Сеанси плавання з дельфінами здійснюються відповідно до затвердженого керівником дельфінарію (океанаріуму) графіка та повинні проводитися лише в індивідуальному порядку і в спеціально обладнаному басейні (вольєрі) за наявності рятувальних засобів. У цьому графіку має бути визначено максимальну кількість сеансів плавання з дельфінами протягом дня. Одночасне перебування двох або більше відвідувачів у воді разом з дельфіном не допускається (крім осіб, які супроводжують неповнолітніх дітей, та осіб з обмеженими фізичними можливостями). Вода повинна відповідати санітарно-гігієнічним нормам для плавання людини.

Плавання з дельфіном може бути дозволено тільки після обов'язкової співбесіди з відвідувачем стосовно його самопочуття та за умови прийняття ним душі безпосередньо перед сеансом плавання з дельфінами. Відвідувач до купання з дельфіном не допускається за наявності ознак сп'яніння, інфекційних захворюю-

вань або інших очевидних змін стану здоров'я, які можуть завдати шкоди дельфіну або самому відвідувачу при контакті з дельфіном.

У дельфінаріях (океанаріумах), де утримуються дельфіни в неволі, має бути забезпечено облік тварин для оперативної ідентифікації кожної особини.

Факт народження життєздатної особини дельфіна встановлюється комісією фахівців дельфінарію (океанаріуму), включаючи відповідального за утримання тварин і спеціаліста у галузі ветеринарної медицини, зі складанням відповідного акта та оформленням ветеринарної документації згідно із законодавством.

Про надходження дельфіна до дельфінарію (океанаріуму), у тому числі про народження дельфіна, протягом 24 годин письмово повідомляють Держжекоінспекцію України із зазначенням таких відомостей:

- прізвисько (кличка);
- біологічний вид;
- стать;
- дата народження або орієнтовний вік;
- місце народження і місце придбання тварини;
- морфометричні показники, зокрема довжина і маса тіла;
- дані електронного чіпування і (або) генетичної ідентифікації (за наявності);
- інші ознаки, що дають змогу ідентифікувати тварину, зокрема зроблені з двох боків фотографії всього тіла, спинного і хвостового плавників, окремі фото та опис особливих прикмет, до яких можуть відноситися, наприклад, шрами та ділянки з аномальною пігментацією шкіри;
- відомості про травми, перенесені хвороби, діагностичні дослідження, імунізацію, вагітність і пологи.

Збереження усіх ідентифікаційних даних і матеріалів забезпечується Держжекоінспекцією України. Вона або її відповідний територіальний орган проводить щорічну інвентаризацію індивідуального складу дельфінів у дельфінаріях (океанаріумах).

У разі загибелі або втечі дельфіна дельфінарії (океанаріум) повинен протягом 24 годин повідомити про це Держжекоінспекцію України або її відповідний територіальний орган, забезпечити

проведення патолого-анатомічного обстеження (у разі загибелі) та складання відповідного акта, який передається до Держекоінспекції України або її відповідного територіального органу в якомога коротший строк, але не пізніше як протягом трьох діб з часу загибелі або втечі морського ссавця.

Особливості утримання домашніх тварин регламентуються ст. 9 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження». Особа, яка утримує домашню тварину, зобов'язана:

- забезпечити домашній тварині необхідні умови, що відповідають її біологічним, видовим та індивідуальним особливостям, відповідно до вимог законодавства;
- дотримуватися санітарно-гігієнічних норм експлуатації жилого приміщення, де утримується домашня тварина (місце постійного утримання), та норм співжиття.

Правила утримання домашніх тварин устанавлюються органами місцевого самоврядування^{279,280}. Тобто кожний орган місцевого самоврядування затверджує правила утримання домашніх тварин у конкретному населеному пункті^{281,282,283}.

²⁷⁹ Про розгляд звернення [щодо виконання Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження»] [Електронний ресурс] : Лист МВС України від 13.08.2010 р. за № 10/5-5427 // Ліга : Закон. – 1 файл. – mvs155.LHT. – Назва з екрана.

²⁸⁰ Про розгляд звернення [щодо застосування нормативно-правових актів у сфері захисту тварин] [Електронний ресурс] : Лист Міністерства з питань житлово-комунального господарства України від 07.06.2007 р. за № 19/3-366 // Ліга : Закон. – 1 файл. – fin29905.LHT. – Назва з екрана.

²⁸¹ Про затвердження Правил утримання тварин у місті Луцьку [Електронний ресурс] : Рішення Волинської міської ради від 24.11.2008 р. за № 32/35 // Ліга : Закон. – 1 файл. – VO080364.LHT. – Назва з екрана.

²⁸² Про затвердження Правил утримання домашніх тварин в м. Чернівцях та визнання такими, що втратили чинність, окремих рішень з цього питання [Електронний ресурс] : Рішення Чернівецької міської ради від 29.05.2014 р. за № 1216 5427 // Ліга : Закон. – 1 файл. – hv140050.LHT. – Назва з екрана.

²⁸³ Про затвердження Програми охорони тваринного світу та регулювання чисельності безпритульних тварин у м. Одесі на 2007–2015 роки [Електронний ресурс] : Рішення Міської ради від 04.07.2007 р. за № 1388-V // Ліга : Закон. – 1 файл. – od070419.LHT. – Назва з екрана.

Так, наприклад Правила утримання домашніх тварин в м. Чернівцях затверджено рішенням Чернівецької міської ради²⁸⁴. Правила утримання домашніх тварин встановлюють порядок тримання та поведження з тваринами, визначають права та обов'язки юридичних і фізичних осіб – власників домашніх тварин, а також контроль у цій сфері і розробляються відповідно до вимог законів України «Про благоустрій населених пунктів»²⁸⁵, «Про захист тварин від жорстокого поводження», «Про тваринний світ», «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про ветеринарну медицину», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про захист населення від інфекційних хвороб», з метою врегулювання відносин у сфері поводження з домашніми тваринами, забезпечення відповідного санітарного, екологічного та епізоотичного стану на відповідній території населеного пункту.

Дія Правил поширюється на відносини, що виникають у зв'язку з утриманням тварин і поводження з ними фізичних та юридичних осіб.

Поводження з домашніми тваринами ґрунтується на принципах:

- гуманного ставлення до тварин;
- захисту тварин від жорстокого поводження;
- відповідальності за жорстоке поводження з тваринами.

Кількість тварин, яких може тримати фізична чи юридична особа, обмежується можливістю забезпечення їм умов тримання відповідно до вимог ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження».

Умови тримання тварин повинні задовольняти їхні природні потреби в їжі, воді, сні, рухах, контактах із собі подібними, у природній активності та інші потреби. Місце тримання тварин

²⁸⁴ Про затвердження Правил утримання домашніх тварин в м. Чернівцях та визнання такими, що втратили чинність, окремих рішень з цього питання [Електронний ресурс] : Рішення Чернівецької міської ради від 29.05.2014 р. за № 1216 // Ліга : Закон. – 1 файл. – hv140050.LHT. – Назва з екрана.

²⁸⁵ Про благоустрій населених пунктів : Закон України від 06.09.2005 р. за № 2807-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 49 (09.12.2005). – Ст. 517.

повинно бути оснащено таким чином, щоб забезпечити необхідні простір, температуру повітря, режим вологості і вентиляції, природне освітлення та можливість контакту тварин із природним для них середовищем.

Місце тримання тварин повинно забезпечити неможливість заподіяння шкоди третім особам внаслідок агресивної або непередбачуваної дії тварин.

Особи, які утримують домашніх тварин, зобов'язані:

- дотримуватись чинних вимог, правил громадського порядку²⁸⁶, норм співіснування, ветеринарних норм, не допускати порушень прав і законних інтересів інших фізичних та юридичних осіб, не створювати загрози безпеці людей;

- реєструвати (перереєструвати) домашніх тварин віком від двох місяців і старше. При первинній реєстрації тварин їхнім власникам видаються реєстраційні посвідчення і правила тримання, а на собак, крім того, і номерні знаки. Номерний знак собаки прикріплюється до його нашійника;

- незалежно від реєстрації породних собак та котів у кінологічних і фелінологічних²⁸⁷ спілках, які мають міжнародний статус (сертифікат), зареєструвати тварин у загальній електронній базі даних домашніх тварин м. Чернівців;

- новопридбаних домашніх тварин зареєструвати впродовж одного місяця від дати придбання;

- тримати сторожових собак на прив'язі і спускати їх з прив'язі лише в закритих дворах з висотою огорожі, що виключає можливість втечі; про наявність таких собак застерігати написом при вході та по периметру об'єкта або території;

- виводити собак на сходи, у двори, інші місця загального користування лише на повідку з прикріпленим до нашійника особистим номерним знаком, а потенційно небезпечних собак та

²⁸⁶ Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України : Наказ МВС від 11.11.2010 р. за № 550 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 95 (20.12.2010). – Ст. 3386.

²⁸⁷ Фелінологія – наука про котів. Термін має латино-грецьке походження від латин. *felinus* (котячий) і грец. *logos* (наука). Фелінологія вивчає анатомію, генетику, фізіологію і розведення свійських котів.

собак, що визнані небезпечними (відповідно до додатка Правил), обов'язково на короткому повідку (не більше 1,2 м) і в наморднику, крім собак дрібних порід, на яких у реєстраційних посвідченнях зроблено відповідну відмітку;

- не допускати забруднення екскрементами тварин приміщень, сходових кліток та інших місць загального користування в будинках, дворах і на вулицях;

- прибирати екскременти за своїми тваринами в під'їздах багатоквартирних будинків, ліфтах, на сходах та інших місцях загального користування. Ця вимога не поширюється на власників собак-поводирів;

- у разі неможливості подальшого тримання тварини передати її у власність іншої особи або здати до підприємства, уповноваженого у сфері поводження з домашніми тваринами в м. Чернівцях, або притулків для тварин;

- у випадках падежу тварини негайно повідомляти державну ветеринарну установу за місцем проживання, здавати трупи тварин до підприємства, уповноваженого у сфері поводження з домашніми тваринами в м. Чернівцях, реєстраційні посвідчення, а на собак і номерні знаки до установи, яка їх видала;

- негайно повідомляти заклади охорони здоров'я і ветеринарної служби про випадки укусу або травмування твариною людини або іншої тварини, а також доставляти у ветеринарну установу тварин, які покусали людей чи інших тварин або заподіяли їм травми, для огляду і карантинування впродовж 10 днів, а покусаних тварин – для огляду і лікування;

- у разі, коли неможливо доставити вказаних тварин, що покусали, повідомити про них підприємство, уповноважене у сфері поводження з домашніми тваринами в м. Чернівцях, з метою вилову і доставки їх до установи ветеринарної медицини;

- надавати тварин для проведення щорічного щеплення проти сказу, огляду, діагностичних досліджень, профілактичних щеплень та обробок, на вимогу посадових осіб державних органів ветеринарної медицини та житлово-комунальних організацій незалежно від форм власності та підпорядкування;

- забезпечувати своєчасне щеплення проти сказу собак, котів та інших тварин;
- негайно ізолювати тварину і звернутися до ветеринарної установи у разі виникнення підозри на наявність у тварини захворювання;
- у разі смерті тварини письмово повідомити організацію, яка видала реєстраційне посвідчення та номерний знак, для внесення змін до загальної електронної бази даних домашніх непродуктивних тварин;
- надавати тварин для тимчасової ізоляції у разі, коли на те є відповідне рішення органів санітарно-епідеміологічної служби чи установи державної ветеринарної медицини, а також тих, що завдали тілесних ушкоджень людині або іншій тварині. Тимчасова ізоляція тварин може проводитись у встановленому порядку, якщо ця тварина є небезпечною для оточуючих;
- здійснювати перевезення домашніх тварин усіма видами громадського транспорту з дотриманням правил, чинних на даному виді транспорту, при обов'язковому забезпеченні безпеки людей;
- регулювати приплід власних тварин, у тому числі шляхом стерилізації.

Власники домашніх тварин мають право:

1) утримувати домашніх тварин:

а) у квартирах, де проживає кілька сімей, лише за письмовою згодою всіх мешканців квартири. Не дозволяється утримувати собак, котів та інших тварин у місцях загального користування;

б) кількість тварин, що утримується, залежить від розміру та стану житлової площі помешкання відповідно до ветеринарно-зоогігієнічних вимог;

в) у «зоокутках» дитячих, освітніх, наукових, санаторно-курортних і оздоровчих закладів – з дозволу відповідного органу за погодженням з органами державної санітарно-епідеміологічної служби та ветеринарної медицини, за умов забезпечення постійного догляду за тваринами відповідно до вимог ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження»;

г) на території присадибної земельної ділянки, за умови якщо огорожа цієї ділянки забезпечує ізоляцію тварини на цій території;

д) собак без повідків і намордників під час оперативного використання правоохоронними органами, собак спеціального призначення, а також собак під час муштри, на полюванні, на навчально-дресирувальних майданчиках;

е) собак з метою охорони об'єктів будівництва, територій підприємств, установ, організацій, за умов наявності обладнаних приміщень або на прив'язі;

є) за умови наявності погодження з державною службою ветеринарної медицини та наявності відмітки про щорічне щеплення проти сказу для охорони – в обладнаних приміщеннях або прив'язі, для дослідної мети – у вольєрах, біологічних клініках (віваріях) або в розплідниках (для юридичних осіб);

2) навчати собак без повідків і намордників на майданчиках для дресирування за визнаними навчальними програмами;

3) вигулювати собак на пустирях, у місцях та зонах для вигулу у разі їхнього створення (у додатках визначаються переліки місць та зон вигулу собак на території міста).

У випадку порушення ветеринарно-санітарних вимог відповідними службами складається акт про порушення, на підставі якого обмежується кількість тварин, тримання яких дозволено згідно з вимогами законодавства України.

Особа, яка супроводжує домашню тварину, зобов'язана забезпечити безпеку:

- оточуючих людей і тварин, а також майна від заподіяння шкоди супроводжуваною твариною;
- супроводжуваної домашньої тварини;
- дорожнього руху шляхом безпосереднього контролю за її поведінкою.

При супроводженні домашніх тварин не допускається залишати їх без нагляду.

Власникам домашніх тварин забороняється:

- ✓ утримувати домашніх тварин незареєстрованими;
- ✓ продавати тварин у не визначених спеціально для цього місцях; у стані алкогольного сп'яніння вигулювати тварин;
- ✓ вигулювати собак без повідка і намордника у не визначених спеціально для цього місцях;

✓ приводити тварин (крім тварин супроводу – собак-поводирів) у приміщення магазинів і кафе (крім спеціалізованих магазинів для тварин), об'єктів громадського харчування, освіти та культури, на територію дитячих майданчиків, інші місця загального користування тощо;

✓ доручати вигул собак особам, яким не виповнилося 14 років, психічно хворим, визнаним недієздатними або фізично неспроможними керувати твариною;

✓ купувати, продавати або дарувати тварин, транспортувати їх, брати участь в виставках, спортивних змаганнях та інших заходах тощо без відповідного ветеринарного документа встановленого зразка;

✓ розводити тварин з уродженими патологіями, генетично та фізіологічно несумісних тварин;

✓ жорстоко поводитись з тваринами, залишати бездоглядними або знищувати їх;

✓ наносити тваринам побої, травми з метою примушування тварин до виконання будь-яких вимог;

✓ проводити собачі бої та інші заходи, які допускають жорстокість по відношенню до тварини;

✓ виروضувати собак та котів з метою отримання з них м'яса і шкірок;

✓ викидати трупи собак та котів в контейнери для збору сміття, захоронювати їх у не відведених для цього місцях;

✓ навчати собак атакувати людину в життєво важливі органи;

✓ утримувати домашніх тварин в приміщеннях спільного користування житлових комплексів (під'їзди, горища, підвали та інше).

Реєстрація домашніх тварин здійснюється у загальній електронній базі даних домашніх тварин м. Чернівців.

Породні собаки, які належать фізичній або юридичній особі – члену кінологічної організації, підлягають обов'язковій реєстрації у загальній електронній базі даних домашніх тварин м. Чернівців незалежно від реєстрації в організації.

Реєстрація котів здійснюється за бажанням власника з видачею реєстраційного посвідчення встановленого зразка.

Підприємство, уповноважене у сфері поводження з домашніми тваринами в м. Чернівцях, повинно у десятиденний термін зареєст-

рувати тварину та видати власнику реєстраційне посвідчення, особистий номерний знак (жетон), а також ознайомити власника тварини з ветеринарно-санітарними вимогами щодо її тримання.

Для проведення реєстрації/перереєстрації власник тварини повинен надати власне посвідчення особи та ветеринарний паспорт на тварину, виданий у встановленому порядку державною службою ветеринарної медицини.

Перереєстрація тварини проводиться у разі зміни місця проживання чи реєстрації власника або зміни власника. Тварини, власники яких не здійснили перереєстрацію, вважаються зареєстрованими неналежним чином. Для проведення перереєстрації власнику тварини необхідно надати паспорт, відповідний документ і реєстраційне посвідчення на тварину встановленого зразка. При перереєстрації видається нове посвідчення про реєстрацію без зміни реєстраційного номера, крім випадків, коли реєстрація була проведена в іншому населеному пункті.

Собаки, незалежно від породи, належності і призначення, в тому числі і ті, що мають нашійники з номерними знаками і намордники, які знаходяться без власника у громадських місцях, вважаються бездоглядними і підлягають вилову. Виловлені тварини доставляються до комунального підприємства, уповноваженого у сфері поводження з домашніми тваринами в м. Чернівцях.

Домашні тварини підлягають тимчасовій ізоляції у разі, якщо на це є відповідне рішення органів санітарно-епідеміологічної служби, ветеринарної медицини, а також ті, що завдали тілесних ушкоджень людині або іншій домашній тварині.

Тимчасова ізоляція домашніх тварин проводиться у примусовому порядку, якщо тварина є небезпечною для оточуючих.

Вилів безпритульних та бездоглядних тварин окремими фізичними і юридичними особами забороняється, крім випадків, коли ці тварини проявляють явну агресію, яка загрожує здоров'ю людей.

Вилів таких тварин проводиться у відсутності сторонніх осіб, особливо дітей, з 05.00 години до 07.00 години та після 20.00 години (влітку – після 22 години). Він здійснюється підприємством, уповноваженим у сфері поводження з домашніми тваринами в м. Чернівцях.

При поводженні з безпритульними тваринами необхідно керуватися вимогами та правилами гуманного ставлення, передбаченими законодавством України.

Дозволяється продаж та придбання домашніх тварин:

- на території власника тварини;
- в розплідниках племінних тварин, які зареєстровані у кінологічних, фелінологічних та інших організаціях;
- у притулках;
- під час проведення спеціалізованих заходів (виставки, аукціони тощо), за наявності передбаченого чинним законодавством положення;
- на спеціалізованих ринках, які обладнані відповідним чином згідно з ветеринарно-санітарними правилами для ринків.

Дозволяється відчуження цуценят віком не менше двох місяців, кошенят – трьох місяців.

Продаж, придбання та дарування домашніх тварин повинен здійснюватися при наявності ветеринарного паспорта на тварину, виданого у встановленому порядку державною службою ветеринарної медицини та шляхом укладання угоди відповідно до чинного законодавства і на підставі акта приймання-передавання.

Відповідальність осіб, що тримають домашніх тварин, полягає в тому, що фізичні та юридичні особи, що утримують домашніх тварин, зобов'язані суворо дотримуватись вимог чинного законодавства України. Не допускати порушень прав і законних інтересів інших фізичних і юридичних осіб, не створювати загрози безпеці людей, а також тварин, в тому числі через жорстоке поводження з ними або їх жорстоке умертвіння.

Фізичні та юридичні особи, які тримають домашніх тварин, несуть відповідальність згідно з діючим законодавством України, зокрема, за:

- жорстоке поводження з тваринами, їх мордування або вчинення дій, що призвели до їх мучення, каліцтва чи загибелі;
- порушення правил щодо карантину тварин та інших ветеринарно-санітарних вимог;

- порушення правил благоустрою та забезпечення чистоти і порядку в м. Чернівцях;
- знищення або пошкодження зелених насаджень або інших об'єктів озеленення на території міста;
- за порушення вимог цих Правил.

Органи внутрішніх справ (патрульно-постова служба та дільничні інспектори міліції) здійснюють нагляд за дотриманням порядку виходу домашніх тварин (собак) у громадських місцях і вживають відповідні заходи у разі порушення законодавства про порядок поводження та утримання домашніх тварин, у тому числі за жорстоке поводження з ними.

Контроль за додержанням цих Правил на території м. Чернівців здійснюється посадовими особами місцевого самоврядування, виконавчими органами районних в місті Чернівцях рад, житловими організаціями незалежно від форм власності та підпорядкування прибудинкових територій, посадовими особами органів МВС, громадськими організаціями, статутною метою яких є захист тварин, і Держветслужбою та Держсанепідслужбою Чернівців.

Виконавчі органи районних в місті Чернівцях рад:

а) координують діяльність, у разі наявності, підпорядкованих підприємств, установ, організацій щодо дотримання вимог цих Правил та інших нормативно-правових актів тримання собак, котів та інших тварин;

б) здійснюють контроль за додержанням вимог цих Правил та інших нормативно-правових актів у сфері тримання собак, котів та інших тварин юридичними та фізичними особами згідно з чинним законодавством;

в) у разі створення сприяють забезпеченню облаштування місць та зон для виходу собак на своїх адміністративних територіях;

г) визначають підприємства та організації, які повинні здійснювати обслуговування і забезпечення відповідного технічного та санітарно-епідемічного стану місць і зон для виходу, майданчиків для дресування собак.

Житлові організації незалежно від форм власності та підпорядкування:

а) слідкують за своєчасною реєстрацією (перереєстрацією) власниками тварин та додержання ними цих Правил;

б) у межах своїх повноважень здійснюють контроль виконання цих Правил, складають протоколи про порушення відповідно до ст. 154 КУпАП;

в) забезпечують тримання підвалів, горищ та інших технічних приміщень у будинках закритими або відповідно обладнаними для запобігання проникненню до них тварин;

г) забезпечують інформування мешканців будинків щодо проведення планової вакцинації від сказу та інших протиепідемічних заходів, реєстрації (перереєстрації) тварин;

д) сприяють працівникам ветеринарної медицини в проведенні протиепізоотичних заходів, безоплатно надають приміщення для проведення профілактичних щеплень проти сказу;

е) надають відповідну інформацію за запитом щодо осіб, на яких складено протоколи про адміністративне правопорушення за порушення вимог цих Правил;

є) сприяють виконанню своїх посадових (службових) обов'язків щодо дотримання вимог цих Правил працівникам служби вилову тварин;

ж) забезпечують встановлення біля входів на дитячі майданчики, які за ними закріплені, таблички з написом «Вигул собак заборонено» (розмір таблички 350 × 700 мм, висота літер 65 мм).

Службові особи підприємств, установ, організацій всіх форм власності:

а) слідкують за своєчасною реєстрацією тварин, які постійно знаходяться на підвідомчій території, та додержанням цих Правил;

б) повідомляють працівників комунального підприємства з поводження з тваринами в м. Чернівцях про наявність безпритульних тварин та сприяють виконанню ними своїх обов'язків.

Контроль у сфері захисту тварин від жорстокого поводження може здійснюватися громадськими організаціями, статутною метою яких є захист тварин від жорстокого поводження.

Громадські організації у сфері захисту тварин від жорстокого поводження:

а) беруть участь у проведенні державними органами управ-

ління у сфері захисту тварин від жорстокого поводження перевірок виконання підприємствами, установами та організаціями планів і заходів, пов'язаних із захистом тварин від жорстокого поводження;

б) ставлять перед відповідними органами державної влади питання про конфіскацію тварин та відповідальність осіб, які їх утримують, згідно з вимогами чинного законодавства у разі виявлення фактів жорстокого поводження з тваринами;

в) подають до суду позови про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про захист тварин від жорстокого поводження, в тому числі здоров'ю громадян і майну громадських організацій;

г) сприяють організації та проведенню інформаційно-просвітницьких заходів, тематичних лекцій, семінарів, конференцій, виставок з метою забезпечення виховної роботи із питань тримання тварин.

Діяльність громадських організацій у сфері захисту тварин від жорстокого поводження здійснюється відповідно до законодавства України на основі їх статутів.

Для утримання безпритульних тварин створюються притулки для тварин. На території міста Чернівці притулки для тварин можуть створюватися Чернівецькою міською радою, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, громадськими і благодійними організаціями та фізичними особами. Притулки для тварин проводять свою діяльність за рахунок коштів їх власників, а також будь-яких інших не заборонених законом джерел.

Приватні притулки підлягають обов'язковій реєстрації та повинні діяти на підставі Положення про них, затвердженого управління ветеринарної медицини у м. Чернівці. Реєстрація й облік тварин, які надійшли до приватного притулку, є обов'язковими.

Окрім правового регулювання утримання домашніх тварин в населених пунктах, міськрадами приймаються й інші нормативні документи щодо поводження з тваринами. Так, рішенням Київської міської ради було ухвалено програми регулювання чисельності безпритульних тварин гуманними методами на 2008–2011 роки²⁸⁸,

²⁸⁸ Про Київську міську програму регулювання чисельності безпритульних тварин гуманними методами : Рішення Київської міської ради від 25.10.2007 р. за № 1080/3913 // Хрещатик. – 2008. – 06. – № 98.

контролю за утриманням домашніх тварин та регулювання чисельності безпритульних тварин гуманними методами на 2012–2016 роки²⁸⁹ та нові Правила утримання собак і котів у Києві²⁹⁰. Програми передбачали вилов і масову стерилізацію безпритульних тварин з подальшим їх поверненням на місця попереднього перебування за методом ВСП – «відлов – стерилізація – повернення». У свою чергу, Правилами було передбачено відповідальне ставлення власників до здійснення контролю за розведенням домашніх тварин. Таким чином, сукупно Програми й Правила були спрямовані на «перекриття» обох джерел поповнення кількості безпритульних тварин – і їхнє природне розмноження, і поповнення за рахунок неконтрольованого розмноження власницьких тварин.

Особи, які утримують домашніх тварин, мають право з'являтися з ними поза місцями їх постійного утримання (супроводжувати їх).

Супроводжувати домашню тварину може особа, яка досягла 14-річного віку. Особа, яка супроводжує тварину, зобов'язана забезпечити безпеку:

- ✓ оточуючих людей і тварин, а також майна від заподіяння шкоди супроводжуваною домашньою твариною;
- ✓ супроводжуваної домашньої тварини;
- ✓ дорожнього руху при проходженні з домашньою твариною біля транспортних шляхів і при їх переході шляхом безпосереднього контролю за її поведінкою.

При супроводженні домашніх тварин не допускається залишати їх без нагляду.

Дозволяється утримувати домашніх тварин:

- у квартирах, де проживає кілька сімей, – лише за письмовою згодою всіх мешканців квартири. При цьому не дозволяється утримувати домашніх тварин у місцях загального користування;

²⁸⁹ Про затвердження Київської міської програми контролю за утриманням домашніх тварин та регулювання чисельності безпритульних тварин гуманними методами на 2012–2016 роки : Рішення Київської міської ради від 05.04.2012 р. за № 382/7719 // Хрещатик. – 2012. – 11. – № 161; 163–164.

²⁹⁰ Про врегулювання питань утримання та поводження з собаками і котами в м. Києві : Рішення Київської міської ради від 25.10.2007 р. за № 1079/3912 // Хрещатик. – 2008. – 06. – № 97.

- у «зоокутках» дитячих, освітніх, наукових, санаторно-курортних і оздоровчих закладів – з дозволу відповідного органу за погодженням з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення, та центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері ветеринарної медицини;

- у вільному вигулі на ізольованій, добре огороженій території (в ізольованому приміщенні) на прив'язі або без неї;

- юридичними особами: для охорони – в обладнаних приміщеннях або на прив'язі; для дослідної мети – у вольєрах, біологічних клініках (віваріях) або в розплідниках.

Також дозволяється утримувати собак без повідків і намордників під час оперативного використання правоохоронними органами, собак спеціального призначення, а також собак під час муштри, на полюванні, на навчально-дресирувальних майданчиках.

Фізичні та юридичні особи, які утримують домашніх тварин, зобов'язані дотримуватися вимог нормативно-правових актів, зазначених у ст. 2 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження», санітарно-гігієнічних і ветеринарних норм та правил, а також не допускати порушень прав і законних інтересів інших фізичних і юридичних осіб та не створювати загрози безпеці людей, а також інших тварин.

На практиці, на жаль, доволі часто виникає питання про притягнення до відповідальності власників собак, які кусають громадян. У разі, якщо це зробила службова собака або собака бійцівських порід, то власника притягують до відповідальності за ст. 1187 ЦК України, оскільки утримання таких собак визначено законодавцем як джерело підвищеної небезпеки, порядок їх утримання визначено законами.

Під час розгляду справ такої категорії необхідно звертати увагу на те, що відповідальність за порушення правил тримання собак і котів встановлена ст. 154 КУпАП, а правила утримання домашніх тварин відповідно до вимог ст. 9 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження» від 30.12.2009 р. встановлюються органами місцевого самоврядування.

У разі виникнення сумнівів щодо питання, чи є собака службовим або його порода бійцівською, у випадках, коли ці обставини мають значення для правильного вирішення справи і є складовою предмета доказування, потрібно звертатися за відповідним роз'ясненням до фахівців у порядку, визначеному процесуальними нормами. Отже, задоволення на підставі ст. 1187 ЦК України вимог про відшкодування шкоди, завданої внаслідок нападу собаки, що не є службовим і порода якого не є бійцівською, буде помилковим. Необхідно врахувати, що інші домашні тварини не визнаються такими, що створюють підвищену небезпеку.

Ветеринарне обслуговування тварин регламентоване ст. 10 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження». Так, особа, яка утримує тварину, зобов'язана забезпечити своєчасне надання їй ветеринарної допомоги.

У разі виникнення підозри на наявність у тварини захворювання особа, яка її утримує, зобов'язана негайно ізолювати таку тварину і звернутися до ветеринарного лікаря.

Ветеринарні процедури щодо тварин можуть здійснювати тільки особи, які мають відповідну фахову освіту.

Ветеринарне обслуговування повинно включати послуги з евтаназії тварин або новонародженого приплоду тварин.

Питання транспортування тварин розкривається у ст. 11 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження». При транспортуванні тварин повинні задовольнятися їх потреби в їжі та воді, а також має бути забезпечений захист від шкідливого для них зовнішнього впливу.

Транспортний засіб, призначений для перевезення тварин, повинен бути спеціально оснащений для того, щоб виключати травмування або загибель тварин. При завантаженні і розвантаженні тварин мають використовуватися пристрої і прийоми, що виключають травмування і загибель тварин.

Транспортування тварин різних видів проводиться роздільно, за винятком таких їх видів, які природно контактують один з одним або є нейтральними один до одного.

Загиблі тварини і ті, що не підлягають подальшому транспортуванню, повинні бути відокремлені від інших на першій же стоянці.

Перевезення тварин у транспорті загального користування здійснюється відповідно до правил перевезення тварин у транспорті загального користування.

Правила транспортування тварин встановлюють вимоги до перевезення тварин авіаційним, автомобільним, залізничним, морським та річковим транспортом²⁹¹.

Перевезення тварин через державний кордон здійснюється з урахуванням вимог, установлених ЗУ «Про ветеринарну медицину», МК України та відповідно до постанови КМ України «Про затвердження Порядку видачі дозволів на імпорт та експорт зразків видів дикої фауни і флори, сертифікатів на пересувні виставки, реекспорт та інтродукцію з моря зазначених зразків, які є об'єктами регулювання Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення»²⁹².

Екологічний контроль у пунктах пропуску через державний кордон та в зоні діяльності регіональних митниць і митниць здійснюється відповідно до Положення про екологічний контроль у пунктах пропуску через державний кордон та в зоні діяльності регіональних митниць і митниць²⁹³, яке розроблено з метою встановлення загальних вимог здійснення екологічного контролю:

- транспортних засобів, у тому числі автомобілів, літаків, суден, військових кораблів, паромів та інших плавучих засобів;
- вантажів, що містять промислову сировину, відходи виробництва, хімічні сполуки, токсичні хімічні, радіоактивні та інші

²⁹¹ Про затвердження Правил транспортування тварин : Постанова КМ України від 16.11.2011 р. за № 1402 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 8 (06.02.2012). – Ст. 294.

²⁹² Про затвердження Порядку видачі дозволів на імпорт та експорт зразків видів дикої фауни і флори, сертифікатів на пересувні виставки, реекспорт та інтродукцію з моря зазначених зразків, які є об'єктами регулювання Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення : Постанова КМ України від 25.07.2007 р. за № 953 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 55 (06.08.2007). – Ст. 2211.

²⁹³ Про затвердження Положення про екологічний контроль у пунктах пропуску через державний кордон та в зоні діяльності регіональних митниць і митниць : Наказ Мінекобезпеки України від 08.09.1999 р. за № 204 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 47 (10.12.99). – Ст. 2320.

небезпечні для навколишнього природного середовища і здоров'я людей речовини;

- засобів захисту рослин, стимуляторів їх росту, добрив;
- усіх видів диких тварин, водних живих ресурсів і рослин, зоологічних, ботанічних, мінералогічних колекцій, мисливських трофеїв.

Окрім екологічного контролю, здійснюється також митний контроль за переміщенням товарів та природних об'єктів, що впливають на стан дотримання екологічного правопорядку, є першим реальним бар'єром попередження їх незаконного надходження чи несанкціонованого вивозу з нашої країни. Важливо забезпечити належний методичний супровід такого контролю з огляду на те, що митне законодавство динамічно розвивається.

Характерна риса сучасних екологічних правовідносин – інтенсивне використання природних ресурсів. У деяких випадках воно стає хижацьким та протиправним. Трапляються непоодинокі незаконні спроби вивозу природних об'єктів з нашої країни, ввезення на її територію небезпечних відходів. Таким порушенням під час переміщення товарів та природних об'єктів через митний кордон має протистояти, в першу чергу, потужна законодавча база.

Митний контроль являє собою сукупність заходів, що здійснюються митними органами в межах своїх повноважень з метою забезпечення додержання норм МК України, законів та інших нормативно-правових актів з питань державної митної справи, міжнародних договорів України, укладених в установленому законом порядку.

У наведеному визначенні основних термінів і понять у п. 13) ч. 1 ст. 4 МК України розкривається поняття заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Ці заходи не пов'язані із застосуванням мита до товарів, що переміщуються через митний кордон України, і встановлені відповідно до закону заборони та/або обмеження, спрямовані на захист внутрішнього ринку, громадського порядку та безпеки, суспільної моралі, на охорону здоров'я та життя людей і тварин, охорону навколишнього природного середовища, захист прав споживачів товарів, що ввозяться в Україну, а також на охорону національної культурної та історичної

спадщини. Таким чином держава охороняє навколишнє природне середовище, встановлюючи на законодавчому рівні заборони та/або обмеження щодо переміщення певних товарів через державний кордон.

Відповідно до п. 42 ч. 1 вказаної статті при переміщенні через кордон митними органами проводиться попередній документальний контроль. Це – контрольні заходи, які полягають у перевірці документів та відомостей, необхідних для здійснення державних санітарно-епідеміологічного, ветеринарно-санітарного, фітосанітарного, екологічного контролю та виконуються митними органами в пунктах пропуску через державний кордон України щодо товарів, у тому числі продуктів та сировини тваринного походження.

У п. н) ч. 1 ст. 20 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачається, що до компетенції спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів і його органів на місцях належить здійснення екологічного та радіологічного контролю товарів і транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України. У пунктах пропуску через державний кордон України екологічний контроль окремих товарів, що ввозяться на митну територію України (у тому числі з метою транзиту), здійснюється митними органами у формі попереднього документального контролю.

Перелік цих товарів та порядок здійснення попереднього документального контролю затверджено відповідною постановою КМ України²⁹⁴. Для виконання попереднього документального контролю товарів перевізник або експедитор, чи уповноважена особа подає посадовій особі митного органу документи, необхідні для здійснення відповідного виду державного контролю.

Відповідно до другого розділу МК України визначається країна походження товару. Так, відповідно до ч. 1 ст. 38 товарами, повністю виробленими у цій країні, вважаються:

²⁹⁴ Деякі питання здійснення попереднього документального контролю в пунктах пропуску через державний кордон України : Постанова КМ України від 05.10.2011 р. за № 1030 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 78 (17.10.2011). – Ст. 2882.

- 1) корисні копалини, добуті з надр цієї країни, в її територіальних водах або на її морському дні;
- 2) продукція рослинного походження, вирощена або зібрана в цій країні;
- 3) живі тварини, що народилися та вирощені в цій країні;
- 4) продукція, одержана від живих тварин у цій країні;
- 5) продукція, одержана в результаті мисливського або рибальського промислу в цій країні;
- 6) продукція морського рибальського промислу та інша продукція морського промислу, одержана судном цієї країни або судном, що орендоване (зафрахтоване) цією країною;
- 7) продукція, одержана на борту переробного судна цієї країни виключно з продукції, зазначеної у п. 6 цієї статті.

Таким чином, аналізуючи цю статтю, можна дійти висновку, що МК України оперує такими екологічними дефініціями: живі тварини; мисливство та рибальство. Вказані терміни не знайшли сталого використання у тексті кодексу. Адже ст. 44, яка визначає порядок підтвердження країни походження товару, у п. 6) ч. 4 вказує на таке: через митний кордон України переміщуються зразки флори, фауни, ґрунтів, каміння тощо для наукових досліджень, відібрані на об'єктах України, які розташовані в полярних регіонах або на островах у нейтральних водах Світового океану, що знаходяться у сфері наукових інтересів України.

Відповідно у цих двох статтях застосовуються різні терміни, які мають вказувати на тотожні природні об'єкти. Маються на увазі тварини та рослини і фауна та флора. Цю неузгодженість із термінами до новітнього МК України було привнесено з екологічного законодавства. Так, законодавець, визначаючи термін «довкілля», тобто оточення, у якому функціонує об'єкт (повітря, вода, земля, флора, фауна тощо), пробував застосовувати терміни «флора» та «фауна». Це визначення деякий час діяло в першій редакції Наказу МНС «Про затвердження Положення про паспортизацію потенційно небезпечних об'єктів».

У ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження» розрізняють терміни «тварини» та «дикі тварини». Вживання терміна «тварини» у такому значенні означає, що тварини – біологічні

об'єкти, що належать до фауни: сільськогосподарські, домашні, дикі, у тому числі домашня і дика птиця, хутрові, лабораторні, зоопаркові, циркові. До диких тварин відносяться тварини, природним середовищем існування яких є дика природа, у тому числі ті, які перебувають у неволі чи напіввільних умовах. Тобто до фауни відносяться і сільськогосподарські та домашні тварини.

Регламентуючи у ст. 122 МК України умови поміщення товарів у митний режим митного складу, законодавець передбачає, що у митний режим митного складу можуть поміщатися будь-які товари, за винятком живих тварин. Подібна вимога міститься і у ст. 141 МК України щодо заборони поміщення у митний режим безмитної торгівлі живих тварин. У разі переміщення через митний кордон України живих тварин митний контроль таких товарів здійснюється першочергово, що прямо передбачено ст. 360 МК України.

Відповідно до ч. 1 ст. 375 МК України домашні тварини, що ввозяться громадянами на митну територію України, підлягають письмовому декларуванню та застосуванню до них заходів контролю, визначених законом. Згідно з ч. 5 ст. 379 МК України дозволяється тимчасове ввезення на митну територію України домашніх тварин у кількості не більше трьох ссавців, шести птахів, 20 акваріумних риб без застосування до них заходів гарантування, передбачених кодексом, та з поданням митним органам документів, які видаються державними органами для здійснення митного контролю та митного оформлення товарів, що переміщуються громадянами через митний кордон України. Однак у разі порушення цих правил і вилучення в особи надлишкових тварин їх утримання не регламентовано МК України. Нагальним є розроблення Правил реалізації конфіскованих на митниці тварин. Таким чином у кодексі необхідно передбачити механізми утримання чи реалізації конфіскованих тварин із урахуванням вимог ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження».

Відповідно до Постанови КМ України «Про здійснення екологічного контролю в пунктах пропуску через державний кордон» Мінприроди України забезпечує виконання екологічного контролю одночасно (у разі потреби) з радіологічним контролем у пунктах пропуску через державний кордон (крім випадків здійснення

екологічного контролю посадовими особами митних органів у формі попереднього документального контролю): всіх видів риб, диких тварин і рослин, зоологічних, ботанічних, мінералогічних колекцій, мисливських трофеїв.

Підсумовуючи викладене, можна дійти висновку, що в МК України немає єдиної правової позиції щодо визначення дефініцій деяких природних об'єктів. У ньому чітко не розмежовані поняття флори та фауни і тваринного та рослинного світу, що призводить до певної неузгодженості між екологічним та митним законодавством. Проаналізувавши еколого-правові дефініції, що наведені у МК України, можна констатувати відсутність диференціації поняття тварини як природного об'єкта та товарно-матеріальної цінності.

Необхідно на відомчому рівні передбачити розроблення Правил реалізації конфіскованих на митниці тварин. Одним зі способів підвищення ефективності боротьби з контрабандою тварин має стати взаємодія та чіткіша координація роботи митних органів, Мінприроди України, прикордонників та підрозділів МВС, акти-візація їх співпраці з громадськими природоохоронними організаціями, пов'язаної з протидією контрабанді об'єктів тваринного та рослинного світу, відстеження тенденцій розвитку цього явища.

Перевезення тварин може здійснюватися із залученням супроводжуючої особи або без неї. Без супроводжуючої особи перевезення здійснюється у разі, коли:

- тварини перебувають у закритих контейнерах, які належним чином провітрюються, містять корм і воду в дозаторах в обсязі, достатньому для перевезення тривалістю вдвічі більше, ніж заплановано;
- перевізник виконує функції супроводжуючої особи;
- відправником призначено особу, що здійснює догляд за тваринами у пунктах зупинки.

Перед початком транспортування тварин привчають до транспортного засобу, яким вони перевозяться. У разі коли завантаження або вивантаження тварин триває більш як чотири години, відправник (одержувач) здійснює їх годування і напування та залучає спеціаліста у галузі ветеринарної медицини. При цьому застосовують вантажно-розвантажувальні пристрої (платформи, трапи,

східці, містки, підмостки тощо), конструкція яких дає змогу їх прибирати та дезінфікувати, унеможливує травмування, мінімізує збудження тварин та унеможливує їх втечу.

Під час завантаження, перевезення і вивантаження тварин забороняється:

- завдавати ударів тваринам;
- натискати на особливу чутливі місця на тілі тварин, що може завдати їм болю або страждань;
- підвішувати тварин за допомогою механічних засобів;
- піднімати або тягнути тварин за голову, вуха, роги, лапи, хвіст або шкіру;
- використовувати голки, шипи або інші колючі засоби;
- перешкоджати пересуванню тварин, яких ведуть до місця завантаження, здійснення ветеринарного оброблення тощо.

Засоби з функцією електричного шоку використовуються лише для дорослої великої рогатої худоби, а також дорослих свиней у разі, коли вони не рухаються, і виключно за наявності вільного простору попереду них. Дія цих засобів спрямовується лише у м'язи задньої частини тіла і не повинна тривати довше однієї секунди. Застосування таких засобів припиняється, якщо тварина не реагує на подразник.

До тварин, що підлягають перевезенню, не застосовуються знеболюючі засоби, за винятком випадків, коли це необхідно для забезпечення їх нормального стану. Такі засоби можуть бути застосовані виключно спеціалістом у галузі ветеринарної медицини.

Тварини перевозяться окремо, якщо:

- ✓ належать до різних видів або види ворожі один одному;
- ✓ значно відрізняються за розмірами та віком (крім випадків перевезення приплоду разом з матір'ю);
- ✓ серед них є дорослі кнури чи жеребці або статевозрілі самці та самки, особини з рогами і безрогі, особини, яких необхідно прив'язувати на час перевезення, та такі, що не потребують прив'язування.

Тварини, яких планується перевезти, перед завантаженням до спеціального транспортного засобу підлягають огляду спеціалістом

у галузі ветеринарної медицини з метою підтвердження їх придатності до перевезення.

Не придатними для перевезення є:

- тварини, які під час руху відчують біль або не можуть самостійно рухатися;
- поросята віком до 21 дня (у разі перевезення на відстань понад 100 км);
- ягнята віком до семи днів (у разі перевезення на відстань понад 100 км);
- телята віком до десяти днів (у разі перевезення на відстань понад 100 км);
- цуценята та кошенята віком до 56 днів, крім випадків, коли вони перевозяться разом з матір'ю;
- самки під час останнього періоду вагітності (остання десята частина загального строку вагітності);
- новонароджені тварини з незагоєним пуповинням;
- тварини, що мають тяжке відкрите поранення або випадіння органів;
- тварини, що мають роги, у період, коли шкіра, яка покриває зародки рогів м'яка, – якщо не вжито спеціальних заходів для їх збереження.

Засоби перевезення тварин повинні відповідати таким вимогам:

- забезпечувати захист тварин від несприятливих погодних умов;
- забезпечувати належну вентиляцію та обсяг вільного простору з урахуванням особливостей окремих видів тварин;
- містити маркування, що означає наявність живих тварин, і знак, що вказує на їх вертикальне розміщення;
- перебувати у належному стані та легко очищуватися, бути сухими, не містити сторонніх запахів, а в окремих випадках, які визначаються спеціалістом у галузі ветеринарної медицини, бути продезінфікованими;
- забезпечувати безпеку тварин;
- передбачати можливість здійснення догляду за ними та проведення огляду;
- виключати можливість втечі тварин.

Ссавців і птахів необхідно годувати кожні 24 години і напувати кожні 12 годин. Корм і вода повинні бути високої якості.

Перевезення тварин авіаційним, автомобільним, залізничним, морським і річковим транспортом здійснюється відповідно до правил, що затверджуються Мінінфраструктури України.

Щодо особливостей транспортування домашніх тварин, то собаки, коти та інші дрібні тварини перевозяться у відповідних засобах перевезення із суцільним щільним дном, що можуть розташовуватися у кілька ярусів.

Собак і котів, що перевозяться, необхідно годувати і напувати з інтервалами, що не перевищують відповідно 24 і 8 годин.

У разі перевезення домашніх тварин залізничним транспортом собаки великих порід перевозяться у тамбурі вагона поїзда (не більше одного собаки в тамбурі) у намордниках на міцному повідку під наглядом супроводжуючої особи, а собаки малих порід перевозяться на руках або під сидінням власника.

Інші тварини (не більше двох) перевозяться в засобах перевезення і розташовуються у місцях, відведених для ручної поклажі.

У разі перевезення домашніх тварин авіаційним транспортом у пасажирському салоні повітряного судна дозволяється перевозити:

- службових собак у супроводі кінолога;
- собак-поводирів, що супроводжують сліпих або глухих пасажирів. При цьому службові собаки (собаки-поводирі) повинні мати ошейник та намордник і бути прив'язані до крісла біля ніг кінолога (власника);
- дрібних тварин, вага яких разом із засобом перевезення не перевищує восьми кілограмів.

Клітки птахів повинні бути покриті щільною темною матерією, через яку не проникає сонячне світло.

Тварини, вага яких разом із засобом перевезення перевищує вісім кілограмів, перевозяться у багажно-вантажних відсіках повітряного судна. Перевезення зазначених тварин міжнародними рейсами здійснюється за наявності міжнародного ветеринарного сертифіката і дозволу на ввезення та/або вивезення.

У разі перевезення домашніх тварин автомобільним транспортом у салоні транспортного засобу допускається перевозити дрібних

тварин у кошиках, сумках із суцільним дном, птахів у клітках, собак у намордниках за наявності повідка, за умови, що тварини не забруднюють салон та речі пасажирів і розташовуються на підлозі, а за наявності підстилки – на сидінні (під час перевезення в таксі).

Законодавством визначено особливості транспортування с.-г. та диких тварин, а також риби та інших гідробіонтів. Також визначається мінімальна площа спеціальних транспортних засобів та контейнерів, що використовуються для перевезення с.-г. тварин; мінімальна денна норма корму та води для с.-г. тварин, що підлягають перевезенню на морських або річкових суднах; розрахункові норми споживання рибою кисню під час перевезення; норми завантаження однорічок коропа; нормативи перевезення риби у рибницьких господарствах.

ЗУ «Про бджільництво»²⁹⁵ у ст. 16 регламентує перевезення (кочівлю) пасік до медоносних угідь, яке здійснюється відповідно до ветеринарно-санітарних правил за погодженням з власниками або користувачами земельних ділянок.

Особливості права власності та інших речових прав на тварин врегульовані ст. 12 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження». Право власності або інші речові права особи, яка утримує тварину, обмежені обов'язком дотримання норм і вимог зазначеного Закону.

Відповідно до ст. 180 ЦК України тварини є особливим об'єктом цивільних прав. На них поширюється правовий режим речі, крім випадків, встановлених законом. Правила поводження з тваринами встановлюються законом, а ті, що занесені до Червоної книги України, можуть бути предметом цивільного обороту лише у випадках та порядку, встановлених законом.

У ЦК України вказано, що тварини є особливим об'єктом цивільних прав, однак за загальним правилом на них поширюється правовий режим речі. Необхідно враховувати, що поняття «тварини» є надзвичайно широким і фактично охоплює всі біологічні об'єкти, що не охоплюються поняттям «рослина», під яким потрібно розуміти речі, та «людина» – фізична особа. Таке широке

²⁹⁵ Про бджільництво : Закон України від 22.02.2000 р. за № 1492-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 21 (26.05.2000) – Ст. 157.

поняття «тварина» наводиться в ЗУ «Про ветеринарну медицину» і означає ссавців, свійську птицю, птахів, бджіл, комах, рибу, ракоподібних, молюсків, жаб, амфібій та рептилій²⁹⁶.

Правила поводження з тваринами встановлюються в нормативно-правових актах, які мають юридичну силу закону. До них передусім належать такі норми ЦК України:

– у ст. 12 ЦК України вказано, що відмова від права власності на тварину здійснюється в порядку, встановленому актами цивільного законодавства;

– відносини щодо права власності на бездоглядну домашню тварину регулюються ст.ст. 340–342 ЦК України;

– утримання деяких тварин (дикі звірі, службові собаки та собаки бійцівських порід) віднесено до джерела підвищеної небезпеки (ст. 1187 ЦК України) і покладає на їх власників додаткові обов'язки.

Право власності та інші речові права на тварин у разі жорстокого поводження з ними можуть бути припинені за рішенням суду шляхом їх оплатного вилучення або конфіскації.

У разі такої конфіскації, як правило, тварина направляється у спеціалізований притулок або місце тимчасового утримання з обов'язковим переданням її новому господарю чи направленням у притулок чи переданням зооохоронній організації. Умертвіння конфіскованої тварини забороняється, окрім випадків передбачених законодавством.

Угоди, укладені особою, яка не досягла 18 років, з набуття або передачі права власності чи іншого речового права на тварину можуть бути визнані недійсними за рішенням суду, якщо такі угоди укладені без згоди батьків цієї особи або осіб, що їх замінюють.

Шкода, заподіяна особі або майну фізичної особи, а також шкода, заподіяна майну юридичної особи твариною, підлягає відшкодуванню в повному обсязі особою, яка її утримує.

Умови угод, предметом яких є тварини, передбачено ст. 13 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження». Так, продаж з

²⁹⁶ Науково-практичний коментар до статті 180 Цивільного кодексу України [Електронний ресурс] : станом на 15.11.2007 р. // Ліга : Закон. – 1 файл. – КК001366.ЛНТ. – Назва з екрана.

попереднім виставленням пропонованих тварин для показу покупцям допускається в разі дотримання вимог вище зазначеного Закону.

Тварини як предмет купівлі-продажу. Продавець тварини зобов'язаний забезпечити покупця достовірною інформацією про вид, породу, стан здоров'я та інші якості тварини, а також про умови її утримання.

Якщо продається дика тварина з числа видів, що занесені до Червоної книги України або підлягають охороні відповідно до чинних міжнародних договорів України, інша дика тварина, продавець тварини зобов'язаний також надати покупцеві документ, що засвідчує законність набуття такої тварини у власність.

Тварини як предмет дарування. Дарування тварин допускається після попереднього погодження з майбутнім власником. Виникає питання, у якій формі має бути це попереднє погодження і які юридичні наслідки воно буде мати. Адже за змістом цієї статті важливо, щоб майбутній власник дав саме попередню згоду на одержання тварини, щоб дарування не спричинило будь-яких незручностей в її утриманні.

Встановлення у заповіті обов'язку спадкоємців утримувати та доглядати тварин заповідача. ЦК України у ст. 203 передбачає, що зміст правочину не може суперечити актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам. Останнє дуже важливе, адже утримання та догляд за твариною є проявом суспільної гідності спадкоємця. Тим більше, що, керуючись ч. 2 ст. 1240 ЦК України, заповідач може зобов'язати спадкоємця до вчинення певних дій, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети. Зазначеною нормою не встановлено ні права вимоги виконання обов'язку, ні суб'єктів, які вправі контролювати його виконання. Тому доцільно це положення регламентувати у заповіті шляхом конкретизації зацікавлених осіб. За відсутності конкретного положення у заповіті правом вимагати виконання обов'язків для суспільно корисної мети володітиме як виконавець заповіту, так і кожна із зацікавлених у виконанні осіб, які мають майновий або немайновий інтерес, діють відповідно до наявних у них повноважень щодо захисту суспільних інтересів²⁹⁷.

²⁹⁷ Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2-х т. / за

Такими, наприклад, можуть бути громадські об'єднання чи зоозахисні організації, що ставлять ціллю у своїх статутних завданнях захист та піклування про тварин, інші спадкоємці. Можливість інших спадкоємців вимагати виконання заповідального покладання пояснюється, по-перше, немайновим інтересом, якщо вони були більш близькими заповідачеві, а тому виконання його останньої волі найбільше відповідає їх інтересам. По-друге, якщо вони мають у цьому і власне майновий інтерес, оскільки, якби обтяжений заповідальним покладанням спадкоємець відмовився від своєї частки спадщини, то вона перейшла б до інших спадкоємців. Таким чином, приймаючи спадщину і погоджуючись з умовами заповідального покладання, обтяжений ним спадкоємець добровільно зобов'язується перед іншими спадкоємцями його виконати²⁹⁸.

Однак необхідно наголосити, що національне законодавство, на відміну, наприклад, від російського (абз. 2 ч. 2 ст. 1139 ЦК Російської Федерації²⁹⁹), безпосередньо не передбачає у заповідальному покладанні права заповідача покласти на одного або декількох спадкоємців обов'язок утримувати належних заповідачеві домашніх тварин, а також здійснювати необхідний нагляд і догляд за ними. Подібне заповідальне покладання також прямо передбачене в абз. 2 ч. 2 ст. 1055 ЦК Республіки Білорусь³⁰⁰.

Згідно з чинним законодавством України тварина є особливим об'єктом цивільного права, тому на неї не може поширюватися правова конструкція заповідального відказу (легати), передбаченого ст.ст. 1237–1238 ЦК України.

Для утримання безпритульних тварин створюються притулки для тварин. Вони можуть створюватися органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами,

ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнєцової, В.В. Луця. – 5-те вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – Т. II. – С. 1033.

²⁹⁸ Белицкая Н.А. Институт особых завещательных распоряжений в наследственном праве Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2008. – С. 110.

²⁹⁹ Гражданский кодекс Российской Федерации. Часть третья : Федеральный закон от 01.11.2001 г. за № 146-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации. – 2001. – № 49. – Ст. 4552 (Ч. 3).

³⁰⁰ Гражданский кодекс Республики Беларусь от 07.12.1998 г. за № 218-3 // Ведомости Национального собрания Республики Беларусь. – 1999. – № 7–9. – Ст. 101.

організаціями незалежно від форм власності, громадськими і благодійними організаціями та фізичними особами.

Притулки для тварин проводять свою діяльність за рахунок коштів їх власників, а також будь-яких інших не заборонених законом джерел. Місцеві бюджети можуть передбачати кошти на створення притулків для тварин та відшкодування витрат притулкам для утримання тварин незалежно від форм власності.

Положення про притулок для тварин встановлює (визначає) загальні вимоги та механізми проведення організації робіт з утримання домашніх тварин у притулках³⁰¹. Відповідні положення про притулки на певній адміністративній території можуть затверджуватись місцевими органами самоврядування та узгоджуватись з місцевими органами виконавчої влади, місцевою санітарно-епідеміологічною та ветеринарною службами.

У таких закладах мають дотримуватись ветеринарно-санітарних вимог до утримання тварин у притулках³⁰². Зазначені вимоги регламентують: умови утримання тварин; вимоги до приміщень; ветеринарне обслуговування; поховання або утилізація трупів. Вони не поширюються на:

- установи, що утримують диких, лабораторних, зоопаркових, циркових чи екзотичних тварин;
- спеціалізовані розплідники для службових тварин, зоогазани, куточки живої природи;
- утримання тварин в домашніх умовах.

Положення про відповідний притулок відображає організаційні, кваліфікаційні та інші спеціальні вимоги щодо його роботи, обумовлює її режим, рівень забезпечення матеріально-технічної бази, максимальну кількість тварин для одночасного перебування.

³⁰¹ Про затвердження Положення про притулок для тварин : Наказ Державного комітету ветеринарної медицини України від 15.10.2010 р. за № 439 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 85 (15.11.2010). – Ст. 3013.

³⁰² Про затвердження Ветеринарно-санітарних вимог до утримання тварин у притулках : Наказ Державного комітету ветеринарної медицини України від 15.10.2010 р. за № 438 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 85 (15.11.2010). – Ст. 3012.

Притулок розташовують від житлових будинків та будівель іншого призначення на відстані не менше ніж 300 м. Його територія має бути огорожена.

Діяльність притулку повинна бути спрямована на створення відповідних умов утримання безпритульних тварин, взаємодію із засобами масової інформації, громадськими організаціями з метою проведення просвітницької і виховної роботи з питань утримання та поводження з тваринами, забезпечення виконання заходів та місцевих програм з регулювання чисельності безпритульних тварин гуманними методами і пошуку тваринам нових власників.

Утримання тварин у притулку при виконанні місцевих програм регулювання чисельності безпритульних тварин гуманними методами повинно мати на меті покращення епізоотичної і епідемічної ситуації відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

У разі залучення притулку до виконання місцевих програм регулювання чисельності безпритульних тварин відшкодування витрат на утримання тварин притулкам незалежно від форм власності може здійснюватись за рахунок місцевого бюджету, а також за рахунок інших, не заборонених законом джерел.

У притулку утримуються виловлені безпритульні тварини, тварини, вилучені у власників за рішенням суду, а також тварини, від яких власники відмовились у зв'язку з неможливістю їх утримання.

Здійснення вилову та надходження тварин до притулків на адміністративній території здійснюється службами/підприємствами відповідно до вимог законодавства.

Тваринам, що перебувають у притулку, повинна надаватись ветеринарна допомога.

Притулок повинен обов'язково мати облаштовані приміщення (відділення): приймальне відділення; карантинне відділення; ізолятор; відділення з утримання тварин.

Надходження тварин до притулку фіксується в Журналі реєстрації надходження тварин. На кожну тварину заводиться картка обліку тварини.

Після реєстрації всі тварини, за винятком тих, які надійшли з ветеринарних установ та мають ветеринарні документи, розміщуються на 14 діб до карантинного відділення.

Під час карантинування тварина обов'язково повинна бути оглянута спеціалістом ветеринарної медицини, проведені лабораторно-діагностичні дослідження та профілактичні обробки.

Проведення евтаназії здійснюється у разі виявлення у тварин особливо небезпечних інфекційних хвороб, тяжких травм та каліцтв, не сумісних з життям, невиліковних хвороб або наявності інших підстав для її проведення. Право проводити евтаназію має лише лікар ветеринарної медицини, як виняток, інша компетентна особа – при надзвичайних або екстремальних випадках, передбачених законодавством ситуаціях, коли необхідно покласти край стражданню тварини.

При утриманні тварин у притулку повинні бути забезпечені:

- належні умови утримання, у тому числі зоотехнічні, зоогігієнічні норми та ветеринарно-санітарні вимоги;
- дотримання вимог законодавства з питань поводження з тваринами;
- заходи з недопущення розмноження тварин, що перебувають у відділеннях утримання;
- належні умови щодо своєчасного надання ветеринарної допомоги.

У притулку повинні щоденно проводитись: огляд тварин, вольєрів, годування тварин, миття посуду для тварин, миття і дезінфекція вольєрів, місць для вигулу і підсобних приміщень, а також вигул тварин, які потребують соціалізації та психологічної реабілітації. Раціон годівлі тварин встановлюється залежно від віку, маси тіла, стану здоров'я, виду корму. Дієтична чи індивідуальна годівля хворих тварин встановлюється за призначенням лікаря ветеринарної медицини.

Без проведення карантинування до притулку приймаються домашні тварини на час відсутності (від'їзду) їх власника або неможливості певний період утримувати тварину в домашніх умовах за наявності ветеринарних документів.

Утримання домашніх тварин у притулках здійснюється на

договірних засадах. На час перебування домашньої тварини у притулку останній відповідає за життя й здоров'я тварини перед власником цієї тварини відповідно до договору.

У разі надходження до притулку бездоглядної тварини вживаються заходи щодо пошуку її власника, а ця тварина карантинується. У випадку повернення бездоглядної тварини власнику притулок має право на відшкодування власником тварини витрат на утримання відповідно до цивільного законодавства.

Домашні тварини, від яких відмовилися їх власники, після проходження карантинного періоду переводяться до відділень утримання тварин для подальшого пошуку нових власників.

Громадяни або фізичні чи юридичні особи, що виявили бажання взяти тварину з притулку додому або на підприємство для утримання та догляду, повинні скласти договір про передачу прав на тварину або інший документ про утримання тварини.

Безпритульні тварини, які відповідно до місцевих програм регулювання чисельності тварин підлягають поверненню до ареалу перебування, повинні обов'язково пройти комплекс ветеринарних лікувально-профілактичних заходів, а також після проходження карантинного періоду направляються на кастрацію. Кастровані тварини піддаються післяопераційній перетримці тривалістю не менше семи діб.

Передача тварин новим власникам або до ареалу їх перебування здійснюється лише за умов проведення ідентифікації тварини і відсутності інфекційних та інвазійних захворювань, що засвідчується відповідними ветеринарними документами.

У разі потреби допускається у притулку додаткове закріплення за тваринами добровільних помічників – волонтерів, які мають навички поводження з тваринами.

Утилізація, кремація чи поховання трупів тварин повинна проводитись у місцях, спеціально відведених для цього. Визначення місця поховання трупів тварин віднесено до повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських рад.

За 3У «Про захист тварин від жорстокого поводження» регулювання чисельності диких тварин і тварин, що не утримуються людиною, але перебувають в умовах, повністю або частково ство-

рюваних діяльністю людини, здійснюється методами біостерилізації або біологічно обґрунтованими методами, а в разі неможливості їх застосування – методами евтаназії.

Умертвіння тварин допускається:

- для одержання господарсько корисної продукції;
- для припинення страждань тварин, якщо вони не можуть бути припинені в інший спосіб;
- за необхідності умертвіння новонародженого приплоду тварин;
- при регулюванні чисельності диких тварин і тварин, що не утримуються людиною, але перебувають в умовах, повністю або частково створюваних діяльністю людини;
- за необхідності умертвіння окремих тварин, які хворі на сказ чи на інше особливо небезпечне захворювання або є носіями особливо небезпечного захворювання;
- за необхідності оборони від нападу тварини, якщо життя або здоров'я людей знаходиться в небезпеці.

Щодо умертвіння тварини із ціллю самозахисту, то необхідно наголосити, що ця вимога є виключним переліком і тому таке умертвіння допускається у випадку необхідності оборони від нападів тварини, але тільки якщо життя або здоров'я людей знаходиться у небезпеці. Про можливість умертвіння тварини з метою охорони власності, наприклад на с.-г. посіви в указаній нормі не сказано, що дає підґрунтя трактувати її як заборону на умертвіння з такою метою.

При умертвінні тварин мають дотримуватися такі вимоги:

- ✓ умертвіння проводиться методами, що виключають передсмертні страждання тварин;
- ✓ приміщення, де проводиться умертвіння, повинно бути відокремлене від приміщення, де утримуються інші тварини;
- ✓ забороняється застосовувати негуманні методи умертвіння тварин, що призводять до загибелі від задушення, електричного струму, больових ін'єкцій, отруєння, курареподібних препаратів, перегріву, та інші больові методи;
- ✓ переробка тварин дозволяється тільки після їх умертвіння;

✓ умертвіння тварин, що страждають, проводиться негайно, якщо їх страждання неможливо припинити іншим чином.

Методичні рекомендації щодо проведення евтаназії тварин³⁰³ обумовлюють механізм організаційних робіт з умертвіння тварин не с.-г. призначення гуманними методами. Методичні рекомендації враховують вимоги законів України «Про захист тварин від жорстокого поводження», «Про ветеринарну медицину», «Про охорону навколишнього природного середовища», Рекомендації Всесвітнього товариства захисту тварин (WSPA)³⁰⁴ про цивілізоване регулювання чисельності бездоглядних тварин: вилов, транспортування, утримання в притулках і присипання³⁰⁵.

Евтаназія може бути рекомендована з метою припинення страждань тварини, якщо вони не можуть бути припинені в інший спосіб, або наявності характерних підстав, віднесених до критеріїв її проведення, викладених у додатку 7.

З відчуття професійної етики і поваги до пацієнта з метою виключення передсмертних страждань тварин при евтаназії необхідно попередньо проводити премедикацію тварин або використовувати комбінації лікарських засобів з анестетиками.

Тварини повинні утримуватись в умовах, які задовольняють їх природні потреби в їжі, воді, сні до самого моменту умертвіння.

Право проводити евтаназію має лише лікар ветеринарної медицини, як виняток інша компетентна особа – при надзвичайних або екстремальних випадках, передбачених законодавством ситуаціях, коли необхідно покласти край стражданням тварини.

Лікар ветеринарної медицини повинен кваліфіковано та обґрунтовано провести роз'яснення власнику (утримувачу) тварини про можливі наслідки перебігу захворювання, ймовірний ступінь

³⁰³ Про затвердження Методичних рекомендацій щодо проведення евтаназії тварин [Електронний ресурс] : Наказ Державного комітету ветеринарної медицини України від 07.09.2010 р. за № 365 // Ліга : Закон. – 1 файл. – fin59308.LHT. – Назва з екрана.

³⁰⁴ Всесвітнє товариство захисту тварин [Електронний ресурс] : Офіційний сайт. – URL : <http://www.worldanimalprotection.org/>

³⁰⁵ Про регулювання чисельності собак [Електронний ресурс] : Рекомендації Всесвітнього товариства захисту тварин та Всесвітньої організації охорони здоров'я від 25.05.1990 р. – URL : <http://whqlibdoc.who.int/hq/1990/31595.pdf>

страждань тварини та запропонувати як етичний та неминучий захід провести евтаназію.

Лише власник тварини має право прийняття рішення про умертвіння тварини. Таке рішення повинно бути викладено у письмовій формі.

У разі виникнення підстав для проведення соціального виду евтаназії, особливо в рамках виконання місцевих програм регулювання чисельності безпритульних тварин, рішення щодо умертвіння тварин повинно прийматися колегіально.

Евтаназія повинна проводитися із спричиненням мінімальних фізичних і моральних страждань для тварини. Вибраний метод евтаназії повинен викликати втрату свідомості (глибокий наркоз) та смерть, викликану зупинкою роботи серця чи центру дихання.

Законодавством заборонено застосовувати негуманні методи умертвіння тварин, що призводять до загибелі від асфіксії, електричного струму, больових ін'єкцій, отруєння, курареподібних препаратів, перегріву та інші больові методи.

Приміщення, де проводиться умертвіння, повинно бути відокремлене від приміщення, де утримуються інші тварини.

Зобов'язувати лікаря ветеринарної медицини проводити евтаназію всупереч його морально-етичним принципам неприпустимо.

Особа, яка провела евтаназію, повинна переконатися і констатувати смерть тварини та в разі необхідності оформити відповідний документ про проведену евтаназію (акт про умертвіння).

Порядок проведення заходів, необхідних для скорочення чисельності тварин, які становлять небезпеку³⁰⁶, встановлює вимоги до проведення заходів, спрямованих на регулювання чисельності тварин, що не утримуються людиною, але перебувають в умовах, повністю або частково створених діяльністю людини.

З метою запобігання виникненню та поширенню зооантропонозних захворювань людей місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування відповідно до ст. 16 ЗУ «Про

³⁰⁶ Про затвердження Порядку проведення заходів, необхідних для скорочення чисельності тварин, які становлять небезпеку : Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 28.09.2010 р. за № 425 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 97 (27.12.2010). – Ст. 3461.

захист населення від інфекційних хвороб» затверджують правила утримання тварин у домашніх умовах, виділяють, облаштовують на територіях населених пунктів місця для їх вигулювання, забезпечують відлов, тимчасове утримання та регулювання чисельності бродячих тварин.

Регулюванню чисельності підлягають безпритульні тварини, які:

- заподіюють шкоду компонентам природного середовища, життю, здоров'ю та майну громадян, майну юридичних осіб;
- заподіюють шкоду сільському, лісовому, мисливському і (або) рибному господарству;
- завдають клопоту мешканцям населених пунктів;
- створюють загрозу чи перешкоджають транспортному руху, функціонуванню ліній електромережі, промислових і військових об'єктів;
- народилися з відхиленнями у фізичному розвитку, хворі або є носіями збудників хвороб, небезпечних для життя і здоров'я інших тварин чи людей;
- чисельність яких загрожує санітарно-епідеміологічному благополуччю населення;
- створюють загрозу виникнення епізоотій.

Регулювання чисельності безпритульних тварин здійснюється відповідно до вимог, визначених законами України «Про ветеринарну медицину», «Про захист населення від інфекційних хвороб», «Про мисливське господарство та полювання» та «Про захист тварин від жорстокого поводження».

Безпритульні тварини підлягають вилову³⁰⁷. Подальше обстеження виловлених безпритульних тварин, проведення процедур з ними і вирішення питання власності на них здійснюються відповідно до вимог ст. 24 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження».

Відповідно до ст. 30 ЗУ «Про місцеве самоврядування в

³⁰⁷ Про створення робочої групи щодо визначення та розв'язання проблем безпритульних тварин в м. Житомирі [Електронний ресурс] : Рішення виконкому Житомирської міської ради від 03.07.2013 р. за № 302 // Ліга : Закон. – 1 файл. – зі130258.LHT. – Назва з екрана.

Україні»³⁰⁸ вирішення питань збирання, транспортування, утилізації та знешкодження побутових відходів, знешкодження та захоронення трупів тварин належить до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад.

§ 4. Правила поводження з тваринами, що виключають жорстокість

Загальні правила поводження з тваринами, що виключають жорстокість, викладені у ст. 18 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження». Стаття 180 ЦК України також визначає особливість тварин і зазначає, що правила поводження з тваринами встановлюються законом. При поводженні з тваринами не допускається:

- використання оснащень, інвентарю, що травмують тварин;
- примушування тварин до виконання неприродних для них дій, що призводять до травмувань;
- нанесення побоїв, травм з метою примушування тварин до виконання будь-яких вимог;
- використання тварин в умовах надмірних фізіологічних навантажень тощо.

При проведенні больових процедур обов'язкове застосування знеболюючих препаратів.

Забороняється:

- розведення тварин з виявленими генетичними змінами, що спричиняють їм страждання;
- розведення тварин зі спадково закріпленою агресивністю;
- примушування до нападу одних тварин на інших, крім випадків використання собак мисливських порід, інших ловчих звірів та птахів для полювання;
- проведення генетичних змін на тваринах;
- застосування до тварин фармакологічних та механічних засобів допінгу;

³⁰⁸ Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. за № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

- інші дії чи бездіяльність, що суперечать принципам захисту тварин від жорстокого поводження.

Правила поводження з дикими тваринами, що перебувають у стані природної волі, визначаються законодавством про тваринний світ і ст. 20 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження». Так, при видачі дозволу на добування мисливських тварин визначається спосіб добування і його відповідність вимогам зазначеного Закону.

Технічні засоби, що використовуються при полюванні на диких тварин, повинні передбачати їх швидку смерть, що виключає страждання.

При полюванні на мисливських тварин забороняється застосовувати:

- технічні засоби, які не передбачають їх швидку смерть і не виключають страждання;
- транспортні та інші технічні засоби і обладнання, отрути, вибухові речовини, застосування яких призводить до масової загибелі тварин.

Забороняються полювання, вилов та інші форми добування мисливських тварин:

- що мають дитинчат, не здатних до самостійного існування;
- у період розмноження, виховання потомства, а у випадку з мігруючими видами – під час їх повернення до місць розмноження;
- вагітних самок;
- дитинчат, не здатних до самостійного існування;
- при переправі наземних тварин через водоймища;
- у заповідниках, національних природних парках та регіональних ландшафтних парках для наукових, екопросвітницьких цілей без відповідних етичних експертиз.

Забороняється полювання у формі видовищних заходів, що передбачають переслідування, умертвіння, передсмертні агонії тварин, використання при цьому інших тварин для умертвіння диких тварин. Також забороняється використання тварин із заподіянням їм страждань як живої приманки при полюванні, вилові та інших формах добування диких тварин.

Органи державної влади не завжди дотримуються зазначених вимог, коли мова йде про так званих «хижих та шкідливих тварин». Господарський суд міста Києва розглядав позовні вимоги Громадської еколого-правової організації «ЕкоПраво-Київ» та Благодійного фонду Дніпровського району м. Києва «Київський еколого-культурний центр» до Держкомлісгоспу України про визнання протиправним та скасування окремих положень наказу «Про заходи щодо відстрілу і відлову хижих та шкідливих тварин»³⁰⁹, а саме: у п. 2 Положення «(незалежно від статі і віку)» та п. 3³¹⁰.

Заявлений позов позивачі обґрунтовували таким. Неправомірним у п. 2 наказу є положення «(незалежно від статі і віку)», оскільки у ч. 4 ст. 20 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження» встановлено обмеження за віком та статтю (за певних умов) на добування вовка шляхом визначення випадків, коли таке добування забороняється, а саме: обмеження за статтю (за певних умов): забороняється добування вовка «у період розмноження, виховання потомства, а у випадках з мігруючими видами – під час їх повернення до місць розмноження; вагітних самок»; обмеження за віком: забороняється добування «дитинчат, не здатних до самостійного існування».

Щодо п. 3 наказу, то він повністю неправомірний, оскільки дозволяє отримувати винагороду за добутого вовка незалежно від статі чи віку, а також того, добутий цей вовк правомірно чи ні, бо умовами отримання винагороди за добутого вовка є лише пред'явлення мисливцем в державний орган лісового господарства відповідних документів заготівельної організації про здачу шкіри хижака та довідки-підтвердження мисливствознавця в районі, або ж здача шкіри вовка в державний орган лісового господарства чи

³⁰⁹ Про заходи щодо відстрілу і відлову хижих та шкідливих тварин : Наказ Держкомлісгоспу України від 16.12.1997 р. за № 121 // Офіційний вісник України. – 1997. – № 52 (10.02.98). – С. 461.

³¹⁰ Про визнання протиправним та скасування пункту 2 наказу Державного комітету лісового господарства України № 121 від 16.12.97 р. «Про заходи щодо відстрілу і відлову хижих та шкідливих тварин» : Постанова Господарського суду міста Києва від 22.05.2007 р. за № 38/178-А // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2010. – № 3.

мисливствознавцю в районі. Цей пункт діє в той час, коли в ч. 5 ст. 42 ЗУ «Про мисливське господарство та полювання» закріплено, що збут незаконно добутої продукції полювання є порушенням законодавства у галузі мисливського господарства та полювання, за яке винні особи несуть юридичну відповідальність, а згідно з ч. 5 ст. 42 Закону, незаконно добуті тварини, тобто і вовк, чи виготовлена з них продукція, а також знаряддя правопорушень підлягають конфіскації в установленому законодавством порядку, тобто вилученню без відшкодування.

Таким чином, спірні пункти наказу відповідача не відповідають вказаним нормам законів України, які мають вищу юридичну силу.

Держкомлісгосп України заперечив проти задоволення позову позивача з огляду на таке. Як випливає зі ст. 33 ЗУ «Про мисливське господарство та полювання», вовк є хижою шкідливою твариною, добування вовків дозволяється проводити протягом року. У ст. 19 цього Закону встановлено строки полювання на той чи інший вид мисливських тварин. Стосовно вовка такі строки не встановлено. Отже, Закон не розглядає добування вовків, як полювання на нього. Ці дії є регулюванням чисельності хижих та шкідливих тварин.

Стаття 16 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження» допускає проводити регулювання чисельності диких тварин методами евтаназії. Вказаний Закон не робить застережень щодо статі, віку та термінів при проведенні заходів з регулювання чисельності диких тварин. Отже, на здійснення заходів з регулювання чисельності диких тварин не поширюються вимоги ч. 4 ст. 20 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження».

Відповідно до п. 3 зазначеного наказу умовою виплати винагороди за знищеного вовка є пред'явлення мисливцем у державний орган лісового господарства відповідних документів заготівельної організації про здачу шкіри хижака та довідки-підтвердження мисливознавця в районі або ж здача шкіри вовка в державний орган лісового господарства чи мисливознавцю в районі.

Господарський суд міста Києва у своїй постанові, зокрема, зазначив, що відповідно до преамбули ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження» цей Закон спрямований на захист від

страждань і загибелі тварин унаслідок жорстокого поводження з ними, захист їх природних прав та укріплення моральності й гуманності суспільства. Згідно з п. 3 Прикінцевих положень ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження» КМ України має протягом трьох місяців з дня набрання чинності цим Законом забезпечити приведення міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади їх нормативно-правових актів у відповідність із цим Законом.

Відповідно до ст. 3 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження» дія цього Закону поширюється, в тому числі на мисливство, мисливське господарство, рибальство, а ст. 20 забороняє полювання, вилов та інші форми добування мисливських тварин: що мають дитинчат, не здатних до самостійного існування; у період розмноження, виховання потомства...

Вказаними нормами передбачена заборона на добування, в тому числі полювання, мисливських тварин, що мають дитинчат, не здатних до самостійного існування, вагітних самок, дитинчат, не здатних до самостійного існування. Отже, вказаною нормою встановлені обмеження на добування, в тому числі полювання, мисливських тварин за статтю та віком.

Як було встановлено судом, 16.12.1997 р. Держкомлісгоспом України був прийнятий відповідний наказ, п. 2 якого була встановлена винагорода за знищення вовка незалежно від його статі та віку в розмірі 100 грн за голову. Потім наступним наказом у п. 2 спірного наказу слово «знищення» було замінено словом «добування».

Таким чином, п. 2 спірного наказу Держкомлісгоспу України в частині слів «незалежно від віку та статі» суперечить ст. 20 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження». Отже, вказана норма забороняє не лише полювання, а взагалі добування мисливських тварин, в тому числі вовка, які за статтю та віком належать до вказаних категорій тварин.

Отже, спірний наказ передбачає саме добування вовка, а не регулювання його чисельності, а тому на спірні правовідносини поширюється норма ч. 4 ст. 20 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження».

Керуючись статтями Кодексу адміністративного судочинства України³¹¹, господарський суд міста Києва постановив визнати протиправним та скасував п. 2 наказу Держкомлігоспу України «Про заходи щодо відстрілу і відлову хижих та шкідливих тварин» в частині слів «(незалежно від статі і віку)».

Обов'язковість дотримання правил поведження з тваринами в с.-г., скотарстві, у рибному господарстві, при отриманні продукції тваринного походження передбачено ст. 21 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поведження». Вимоги до порядку використання тварин у с.-г. відповідно до вимог Закону встановлюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері ветеринарної медицини³¹².

У технології отримання від тварини продукції (доїння, стрижка, відгодівля тощо) не допускається застосування больових і травмуючих прийомів.

При розведенні тварин із застосуванням біотехнологічних і генно-інженерних методів не допускається зміна породи і зовнішнього вигляду тварин, якщо така зміна може призвести до страждань тварин.

Фізичні та юридичні особи, які утримують та використовують тварин у с.-г., зобов'язані дотримуватися вимог законів України: «Про захист тварин від жорстокого поведження», «Про тваринний світ», «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про ветеринарну медицину», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про захист населення від інфекційних хвороб» та інших нормативно-правових актів України, санітарно-гігієнічних, ветеринарних правил і норм, а також не допускати порушень прав і законних інтересів інших фізичних і юридичних осіб та не створювати загрози безпеці людей, а також тварин, у тому числі через жорстоке поведження з ними.

³¹¹ Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. за № 2747-IV // Офіційний вісник України. – 2005. – № 32 (26.08.2005). – Ст. 1918.

³¹² Про затвердження Порядку використання тварин у сільському господарстві: Наказ Мінагропрому України від 25.10.2012 р. за № 652 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 91 (07.12.2012). – Ст. 3703.

Порядок використання тварин у с.-г. поширюється на власників тварин, які утримуються та розводяться для отримання продуктів і сировини тваринного походження.

Використання тварин у с.-г. ґрунтується на таких принципах:

- жорстоке поводження з тваринами є несумісним з вимогами моральності та гуманності, спричиняє моральну шкоду людині;
- забезпечення умов життя тварин, які відповідають їх біологічним, видовим та індивідуальним особливостям;
- право власності та інші речові права на тварин у разі жорстокого поводження з ними можуть бути припинені за рішенням суду шляхом їх оплатного вилучення або конфіскації;
- заборона жорстоких методів умертвіння тварин, у тому числі отруєння тварин;
- відповідальність за жорстоке поводження з тваринами;
- забезпечення безпеки життя та здоров'я людей при використанні тварин у с.-г.

Умови використання тварин у с.-г. повинні відповідати їх фізіологічним, видовим та індивідуальним особливостям, а також задовольняти їх природні потреби в кормах, воді, сні, рухах, у природній активності та інші потреби.

Умови в приміщеннях для утримання тварин або на вигульних майданчиках, зокрема освітлення, температура, вологість, циркуляція повітря, вентиляція, концентрація газів і рівень шуму тощо, мають відповідати їхнім фізіологічним і видовим потребам, чинним нормативно-правовим актам із зазначених питань.

При утриманні тварин забороняється:

- ✓ спричиняти тваринам біль і страждання, крім випадків, коли життю і здоров'ю людей і тварин загрожує небезпека;
- ✓ використання обладнання, інвентарю, які травмують тварин;
- ✓ нанесення побоїв, травм з метою примушення тварин до виконання будь-яких вимог.

Спосіб та умови використання тварин для роботи не можуть створювати необґрунтованої загрози для їх життя і здоров'я або спричиняти їм страждання, зокрема забороняються:

- надмірні навантаження тварин, що перевищують їх фізіологічні можливості;
- використання для роботи хворих або недогодованих тварин;
- використання при роботі з тваринами спорядження та інших засобів, які можуть призвести до травмування, каліцтва або загибелі тварини.

Транспортування тварин здійснюється відповідно до Правил транспортування тварин, затверджених постановою КМ України.

При проведенні таврування³¹³, біркування³¹⁴, знеороження та кастрації тварин за необхідності застосовуються методи знеболювання.

У технології отримання продукції тваринного походження (крім забою тварин) не допускається застосування больових і травмувальних пристроїв, а також використання технічних засобів, що травмують, спричиняють страждання або загибель тварин.

Власники тварин повинні здійснювати забій тварин згідно з Правилами передзабійного ветеринарного огляду тварин і ветеринарно-санітарної експертизи м'яса та м'ясних продуктів³¹⁵.

Забій тварин проводиться після втрати ними свідомості за умови, що методи позбавлення свідомості не спричинятимуть тварині додаткових страждань.

Приміщення (загони) на бойні, де утримуються тварини, повинно бути ізольоване і відокремлене від приміщень, які використовуються для позбавлення тварин свідомості, забою, знекровлення та інших дій післязабійної обробки, а також відокремлене від приміщень (загонів), де знаходяться тварини інших видів.

³¹³ Інструкція з ведення племінного обліку в конярстві : Наказ Мінагропрому України від 15.10.2003 р. за № 364 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 46 (28.11.2003). – Ст. 2416.

³¹⁴ Про запровадження ідентифікації та реєстрації свиней : Наказ Мінагропрому України від 31.12.2004 р. за № 497 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 4 (11.02.2005). – Ст. 262.

³¹⁵ Про затвердження Правил передзабійного ветеринарного огляду тварин і ветеринарно-санітарної експертизи м'яса та м'ясних продуктів : Наказ Державного департаменту ветеринарної медицини від 07.06.2002 р. за № 28 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 27 (19.07.2002). – Ст. 1304.

Перед забоєм тварини повинні витримуватись декілька годин у приміщеннях (загонах) передзабійного утримання для зняття стресу.

Забороняється патрання, опалювання, зняття шкіри, копчення і відокремлення частин у тварин до припинення у них серцебиття.

Фізичні та юридичні особи, які утримують та використовують тварин у с.-г., зобов'язані:

1) забезпечувати, щоб тварини, яких вони вирощують, утримують та/або здійснюють їх обіг, не мали хвороб, що підлягають повідомленню;

2) охороняти здоров'я та благополуччя тварин шляхом:

а) забезпечення виконання ветеринарно-санітарних заходів, включаючи зоогігієнічні вимоги та умови, що мають забезпечуватися на потужностях для утримання тварин;

б) забезпечення тварин якісними та безпечними кормами і водою;

в) застосування профілактичних ветеринарно-санітарних заходів щодо здоров'я тварин;

г) своєчасного звернення за послугами до лікаря ветеринарної медицини щодо встановлення діагнозу та лікування хворих тварин;

г) використання ветеринарних препаратів згідно з вказівками лікаря ветеринарної медицини;

д) недопущення жорстокого поводження з тваринами;

е) забезпечення належних транспортних засобів для переміщення тварин;

3) виконувати вимоги щодо ідентифікації тварин, що їм належать;

4) вести облік кожної продуктивної тварини стосовно придбання та застосування ветеринарних лікарських засобів, ветеринарних імунобіологічних засобів і лікувальних кормів та зберігати ці записи не менше трьох років.

Правила поводження з домашніми тваринами, що виключають жорстокість, передбачені ст. 22 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження». При поводженні з домашньою твариною особа, яка її утримує, зобов'язана:

- дбати про домашню тварину, забезпечити їй достатню кількість їжі та постійний доступ до води;
- надавати можливість домашній тварині здійснювати необхідні рухи, контактувати з собі подібними;
- забезпечити наявність намордника, повідка, що необхідні для здійснення виходу домашньої тварини поза місцем її постійного утримання;
- забезпечити наявність на домашній тварині нашійника з ідентифікуючими позначками³¹⁶;
- забезпечувати своєчасне надання домашній тварині ветеринарних послуг (обстеження, лікування, щеплення тощо);
- негайно повідомляти медичну або ветеринарну установу про випадки заподіяння домашньою твариною ушкоджень здоров'ю людини або іншим тваринам;
- негайно доставляти домашню тварину, яка вчинила дії, передбачені абз. 7 ст. 22 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження», у ветеринарну установу для огляду;
- запобігати неконтрольованому розмноженню домашніх тварин.

Регулювання чисельності тварин, що не утримуються людиною, але перебувають в умовах, повністю або частково створюваних діяльністю людини, проводиться відповідно до вимог ст. 23 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження». Так, вилов безпритульних (загублених, покинутих, залишених без опіки і бродячих) тварин проводиться з метою:

- ✓ повернення їх володільцям;
- ✓ регулювання їх чисельності відповідно до вимог ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження».

Забороняється використовувати методи вилову, технічні пристрої і препарати, що травмують тварин або небезпечні для їх життя і здоров'я.

³¹⁶ Про розгляд звернення [щодо застосування нормативно-правових актів у сфері захисту тварин] [Електронний ресурс] : Лист Міністерства з питань житлово-комунального господарства України від 07.06.2007 р. за № 19/3-366 // Ліга : Закон. – 1 файл. – fin29905.LHT. – Назва з екрана.

У разі виникнення або загрози виникнення епізоотій і в інших небезпечних ситуаціях заходи, необхідні для скорочення чисельності тварин, які становлять небезпеку, регулюються в порядку, що встановлюється Міністерствам України.

ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження» у ст. 24 передбачає вилов та тимчасову ізоляцію домашніх тварин. Собаки, незалежно від породи, належності та призначення, у тому числі й ті, що мають нашійники з номерними знаками і намордники, але знаходяться без власника на вулицях, площах, ринках, у скверах, садах, на бульварах, пляжах, у громадському транспорті, дворах та інших громадських місцях, вважаються безпритульними і підлягають вилону.

Тимчасовій ізоляції підлягають собаки, коти та інші домашні тварини в разі, якщо на це є відповідне рішення центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення, та центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері ветеринарної медицини, а також ті, що завдали тілесних ушкоджень людині або іншій домашній тварині.

Тимчасова ізоляція домашніх тварин може проводитись у примусовому порядку, якщо домашня тварина є небезпечною для оточуючих. Тимчасово ізольовані домашні тварини протягом семи днів з дня їх вилону повинні бути обстежені і після висновків державної установи ветеринарної медицини про стан здоров'я тварин повертаються власникам (після сплати витрат на обстеження та утримання), а в разі виявлення обставин, що можуть загрожувати життю та здоров'ю оточуючих, передаються спеціалізованим організаціям для подальшого лікування чи умиртвіння.

Для забезпечення вилону, тимчасової ізоляції собак, котів та інших домашніх тварин органами місцевого самоврядування можуть створюватися комунальні служби або підприємства з питань утримання та поводження з тваринами в населених пунктах відповідно до місцевих програм регулювання чисельності тварин у населених пунктах.

Вилон собак, котів та інших домашніх тварин окремими громадянами забороняється, крім випадків, коли ці тварини є небезпеч-

ними для оточуючих і проявляють агресивність, створюючи загрозу безпеці людей.

Вилів собак, котів та інших домашніх тварин, як правило, проводиться за відсутності сторонніх осіб із 5-ї до 7-ї години або після 20-ї години (влітку – після 22-ї години).

Вилівлені безпритульні домашні тварини протягом семи днів з дня їх виліву обов'язково утримуються на карантинних майданчиках служби або підприємства, що здійснює вилів, і можуть бути повернуті власникам із дозволу ветеринарної установи після пред'явлення реєстраційного посвідчення та оплати вартості витрат на вилів та утримання.

Вилівлені бродячі домашні тварини протягом п'яти днів з дня їх виліву утримуються на карантинних майданчиках служби або підприємства, що здійснює вилів, і можуть бути передані спеціалізованим організаціям за їх бажанням для передачі їх у спеціалізовані притулки.

Якщо протягом двох місяців з моменту заявлення про затримання безпритульної тварини не буде виявлено її власника або він не заявить про своє право на неї, право власності на цю тварину переходить до особи, у якої вона була на утриманні та в користуванні.

У разі відмови особи, у якої безпритульна тварина була на утриманні та в користуванні, від набуття права власності на неї, ця тварина переходить у власність територіальної громади, на території якої її було виявлено.

Повернені власникам тварини підлягають щепленню проти сказу. Власники зобов'язані протягом тридцяти днів утримувати таких тварин в ізольованому приміщенні і за вказівкою ветеринарної установи доставляти їх для огляду.

Відповідно до ст. 25 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження», що регламентує правила поводження з тваринами, які використовуються у видовищних заходах, у спорті, при організації дозвілля, демонстрація тварин на виставках, у зоопарках допускається за умови дотримання зоогігієнічних, ветеринарно-санітарних норм і правил, установлених для утримання тварин.

При поводженні з тваринами під час проведення спортивних, видовищних заходів, відео- та фотозйомок не допускається заподіяння їм травмувань, болю, знівечення, їх загибель.

Забороняється створення пересувних звіринців.

При дресируванні тварин не допускається:

- нанесення тваринам побоїв, залякування, видалення кліків, кігтів тощо;

- примушування тварин до виконання дій, що їх травмують.

Забороняється використання у видовищних заходах, у спорті, при організації дозвілля тварин, які важко переносять неволю, закритий простір, дресирування.

Особа, яка утримує тварину, використання якої в циркових, спортивних та інших видовищних заходах є неможливим, зобов'язана забезпечити вказаній тварині умови утримання відповідно до вимог законодавства.

Забороняється проведення боїв тварин, спортивних, видовищних заходів, що передбачають переслідування, умертвіння, спостереження передсмертної агонії тварин, використання для умертвіння тварин інших тварин.

Мінагропром України затвердив Правила використання тварин у видовищних заходах³¹⁷. Вони спрямовані на забезпечення безпеки життя та здоров'я людей, укріплення моральності та гуманності суспільства, захист від страждань і загибелі тварин унаслідок жорстокого поводження з ними, захист їх природних прав.

Правила поширюються на відносини, що виникають у зв'язку з використанням тварин у видовищних заходах і поводженням із ними фізичних та юридичних осіб. Особи, які використовують тварин у видовищних заходах, зобов'язані дотримуватися вимог чинного законодавства з питань захисту тварин від жорстокого поводження, а також не допускати порушень прав і законних інтересів інших фізичних та юридичних осіб, не створювати загрози безпеці людей, а також тварин, у тому числі через жорстоке поводження з ними.

³¹⁷ Про затвердження Правил використання тварин у видовищних заходах : Наказ Мінагропрому України від 13.10.2010 р. за № 643 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 100 (04.01.2011). – Ст. 3579.

Утримання та поводження з тваринами ґрунтується на таких принципах:

- жорстоке поводження з тваринами є несумісним з вимогами моральності та гуманності, спричиняє моральну шкоду людині;
- забезпечення умов життя тварин, які відповідають їх біологічним, видовим та індивідуальним особливостям;
- право власності та інші речові права на тварин у разі жорстокого поводження з ними можуть бути припинені відповідно до ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження»;
- заборона жорстоких методів умертвіння тварин, у тому числі отруєння тварин;
- відповідальність за жорстоке поводження з тваринами;
- утримання і поводження з тваринами без мети заподіяння шкоди як оточуючим, так і самій тварині;
- забезпечення безпеки життя та здоров'я людей при використанні тварин у видовищних заходах.

При утриманні тварин забороняється:

- ✓ спричиняти тваринам біль і страждання, крім випадків, коли життя і здоров'ю людей і тварин загрожує небезпека;
- ✓ організація, проведення і пропаганда заходів, які допускають жорстокість у ставленні до тварин;
- ✓ використання обладнання, інвентарю, які травмують тварин;
- ✓ нанесення побоїв, травм з метою примушення тварин до виконання будь-яких вимог.

Умови утримання тварин повинні відповідати їх біологічним, видовим та індивідуальним особливостям, а також задовольняти їх природні потреби в їжі, воді, сні, рухах, контактах із собі подібними, у природній активності та інші потреби.

Місце утримання тварин повинно бути оснащено таким чином, щоб забезпечити необхідні простір, температурно-вологісний режим, природне освітлення, вентиляцію та можливість контакту тварин із природним для них середовищем.

Особа, яка проводить видовищний захід із залученням тварини, зобов'язана забезпечити своєчасне надання їй ветеринарної допомоги. У разі виникнення підозри на наявність у тварини

захворювання особа, яка її утримує, зобов'язана негайно ізолювати таку тварину і звернутися до ветеринарного лікаря. Ветеринарні процедури щодо тварин можуть здійснювати тільки особи, які мають відповідну фахову освіту.

Забороняються пропаганда жорстокого поводження з тваринами, заклики до жорстокого поводження з ними. Забороняється використання в розважальних або комерційних цілях матеріалів, які демонструють жорстоке поводження з тваринами.

При транспортуванні тварин повинні задовольнятися їх потреби в їжі та воді, а також має бути забезпечений захист від шкідливого для них зовнішнього впливу. Транспортний засіб, призначений для перевезення тварин, повинен бути спеціально оснащений для того, щоб виключати травмування або загибель тварин. При завантаженні і розвантаженні тварин мають використовуватися пристрої і прийоми, що виключають травмування і загибель тварин. Транспортування тварин різних видів проводиться окремо, за винятком таких їх видів, які природно контактують один з одним або є нейтральними один до одного.

Особа, яка використовує тварин у видовищних заходах, зобов'язана:

- забезпечити тварині необхідні умови, що відповідають її біологічним, видовим та індивідуальним особливостям, відповідно до вимог ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження», дбати про тварину, людяно поводитися з твариною, не залишати її без догляду, забезпечити їй достатню кількість їжі та постійний доступ до води;
- дотримуватися санітарно-гігієнічних норм експлуатації приміщення, де утримується тварина (місце постійного утримання), та норм співжиття;
- прибирати за нею екскременти;
- забезпечувати своєчасне надання тварині ветеринарних послуг (обстеження, лікування, щеплення тощо);
- мати на тварину ветеринарні документи;
- про захворювання тварин негайно повідомляти ветеринарну установу;
- відшкодувати матеріальні та моральні збитки, що нанесені

тваринами громадянам, у встановленому чинним законодавством України порядку.

Утримання крупних диких тварин допускається лише в спеціалізованих закладах (зоопарк, цирк тощо). Утримання диких тварин у неволі допускається за наявності дозволу, що видається центральним органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища. Утримання диких тварин у неволі без дозволу допускається в разі тимчасового утримання врятованої постраждалої тварини. Допускається утримання дрібних диких тварин, які традиційно утримуються людьми в неволі і можуть бути забезпечені умовами утримання відповідно до вимог законодавства України.

Юридичні та фізичні особи, діяльність яких пов'язана з утриманням та обігом тварин, зобов'язані виконувати законні вимоги державних інспекторів ветеринарної медицини та уповноважених лікарів ветеринарної медицини щодо здійснення протиепізоотичних заходів та/або заходів карантину тварин, включаючи обмеження на переміщення тварин та/або осіб, що мали контакт з хворими тваринами або з тваринами, щодо яких є підозра на захворювання на хворобу, що підлягає повідомленню, та інших ветеринарно-санітарних заходів.

Забороняється створення пересувних звіринців, проведення боїв тварин, спортивних, видовищних заходів, що передбачають переслідування, умертвіння, спостереження передсмертної агонії тварин, використання для умертвіння тварин інших тварин.

Контроль у сфері захисту тварин від жорстокого поводження може здійснюватися громадськими організаціями, статутною метою яких є захист тварин від жорстокого поводження. Громадські організації у сфері захисту тварин від жорстокого поводження мають право:

- ✓ ставити перед відповідними органами державної влади питання про конфіскацію тварин та відповідальність осіб, які їх утримують, згідно з нормами чинного законодавства у разі виявлення фактів жорстокого поводження з тваринами;

- ✓ подавати до суду позови про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про захист тварин

від жорстокого поводження, в тому числі здоров'ю громадян і майну громадських організацій;

✓ одержувати від органів державної влади та органів місцевого самоврядування інформацію, необхідну для реалізації ними своїх статутних цілей і завдань.

Законодавство дозволяє використання тварин у наукових експериментах, біологічному тестуванні, навчальному процесі і допускається це лише в разі, якщо відсутня можливість заміни їх іншими альтернативними методами та об'єктами.

Перелік альтернативних методів та об'єктів для використання замість експериментальних тварин розробляється і затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти і науки.

Робота з експериментальними тваринами може проводитися за наявності дозволу на проведення такого виду діяльності, що видається центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері наукової діяльності.

До роботи з експериментальними тваринами допускаються особи, які мають вищу медичну, ветеринарну, зоотехнічну, біологічну або фармацевтичну освіту, здобуту у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації.

Процедури на експериментальних тваринах незалежно від їх цілей, за яких можлива небезпека травмування тварин або заподіяння їм гострих чи тривалих больових подразнень, проводяться в умовах знеболювання.

Експериментальна тварина, яка вже використовувалася у процедурі, може використовуватися в наступній процедурі лише після відновлення її стану здоров'я до нормального та за умови, якщо:

- під час нової процедури до тварини застосовується загальна анестезія;

- наступна процедура передбачає лише незначні втручання.

Забороняється використання в наукових експериментах, тестуванні, навчальному процесі тварин, які важко переносять неволю, закритий простір, дресирування. **Безпритульні свійські тварини при проведенні наукових робіт, біологічного тестування або наукових експериментів не використовуються.**

Забороняється застосування:

✓ девокалізації тварин (позбавлення хірургічним шляхом можливості тварини видавати звуки);

✓ травмуючих методів при відбиранні з тварин клітин.

Забороняється проведення на тваринах демонстрацій у навчальних цілях, якщо явища, що демонструються, можуть бути показані на неживих об'єктах, у тому числі демонстрація рефлекторної діяльності організму.

Під час проведення практичних робіт у навчальному процесі забороняється вимагати від студентів виконання процедур, що призводять до смерті або травмування тварин, якщо це суперечить їхнім моральним або релігійним принципам. У цих випадках такі форми практичної роботи повинні бути замінені іншим завданням.

Експерименти на тваринах, що пов'язані з хірургічним та іншим ушкоджуючим впливом, не можуть проводитися за участю або в присутності осіб шкільного віку.

Тваринам, що використовувалися в наукових експериментах, тестуванні, навчальному процесі, надається кваліфікований догляд.

Нежиттєздатна експериментальна тварина умертвляється методами евтаназії до настання у тварини страждань. Методом евтаназії для експериментальних тварин є передозування анестетиків.

Прибирання трупа можливе лише тоді, коли смерть буде констатована особою, відповідальною за роботу з твариною.

Затверджено відповідний Порядок проведення науковими установами дослідів, експериментів на тваринах³¹⁸. Ним визначено процедуру та вимоги до використання живих тварин у наукових експериментах, біологічному тестуванні та навчальному процесі, що здійснюється науковими установами, вищими навчальними закладами III–IV рівнів акредитації незалежно від форми власності.

Дослідний центр для проведення наукових експериментів, біологічного тестування та навчального процесу із використанням тварин повинен мати:

³¹⁸ Про затвердження Порядку проведення науковими установами дослідів, експериментів на тваринах : Наказ Міністерства освіти і науки; молоді та спорту України від 01.03.2012 р. за № 249 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 24 (06.04.2012). – Ст. 924.

- віварій (експериментально-біологічна клініка);
- штат співробітників, що забезпечують догляд за тваринами і виконують вимоги гуманного ставлення до них.

При плануванні навчальної роботи, наукових експериментів або біологічного тестування має бути обґрунтовано вид тварини, що використовуватиметься, та мінімальна їх кількість, необхідна для отримання достовірних результатів. Дослідні центри складають та передають до адміністрації наукових установ, а також в локальний комітет з біоетики, який створюється при дослідному центрі, перелік видів, кількість, з якими вони проводять наукові експерименти.

Комітет з питань етики (біоетики) здійснює моніторинг дотримання гуманних, етичних та морально-правових принципів стосовно експериментальних тварин при проведенні наукових експериментів, роботи з експериментальними тваринами шляхом отримання звітів від локальних комітетів з біоетики, які підготовлені відповідно до розроблених рекомендацій Комітету з питань етики (біоетики).

Моніторинг дотримання гуманних, етичних та морально-правових принципів стосовно експериментальних тварин при проведенні наукових експериментів, роботи з експериментальними тваринами на місцях проводять локальні комітети з питань біоетики.

Щороку до 20 січня або на вимогу локальний комітет з біоетики надає Комітету з питань етики (біоетики) письмові звіти дослідного центру та свої висновки про результати перевірок дотримання умов, визначених цим Порядком. У письмових звітах детально відображаються всі смертельні випадки, травмування, шкідливі та тяжкі ефекти.

При виявленні фактів порушень вимог гуманного ставлення до експериментальних тварин та інших положень цього Порядку Комітет з питань етики (біоетики) надає дослідному центру рекомендації щодо можливих шляхів їх усунення.

Комітет з питань етики (біоетики) відповідно до Положення³¹⁹, яким регламентується його діяльність, є постійно діючим коорди-

³¹⁹ Про деякі питання діяльності Комітету з питань етики (біоетики) [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства освіти і науки; молоді та спорту України від 19.11.2012 р. за № 1287 // Ліга : Закон. – 1 файл. – MUS19313.LHT. – Назва з екрана.

наційно-дорадчим науково-експертним органом при Міністерстві освіти і науки України і забезпечує виконання вимог ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження». Комітет взаємодіє з Міністерством охорони здоров'я, Державною ветеринарною та фітосанітарною службою, Національною академією наук, Національною академією медичних наук, а також з іншими заінтересованими центральними органами виконавчої влади, науковими установами.

У своїй діяльності Комітет керується Конституцією України та законами України, актами Президента України, КМ України та Міністерства освіти і науки України, а також рекомендаціями ЮНЕСКО, Всесвітньої організації охорони здоров'я, інших організацій системи ООН і Ради Європи, Положенням про Міністерство освіти і науки України³²⁰ та Положенням про Комітет з питань етики (біоетики).

Основними завдання Комітету є:

- моніторинг дотримання гуманних, етичних та морально-правових принципів стосовно експериментальних тварин при проведенні наукових експериментів, роботи з експериментальними тваринами;
- розробка для локальних комітетів з біоетики методичних рекомендацій щодо форм звітів, висновків про результати перевірок дотримання умов, визначених Порядком проведення науковими установами дослідів, експериментів на тваринах;
- підготовка рекомендацій науковим установам, вищим навчальним закладам III–IV рівнів акредитації незалежно від форм власності щодо шляхів усунення порушень вимог гуманного ставлення до експериментальних тварин, виявлених локальними комітетами з біоетики.

Комітет відповідно до покладених на нього завдань здійснює підготовку пропозиції МОН України щодо:

- ✓ переліку наукових установ, які мають право проводити досліді на тваринах;

³²⁰ Питання Міністерства освіти і науки України : Указ Президента України від 25.04.2013 р. за № 240/2013 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 34 (10.05.2013). – Ст. 1206.

- ✓ проектів нормативно-правових актів з питань захисту тварин від жорстокого поводження;
- ✓ здійснює інші повноваження у сфері захисту тварин від жорстокого поводження відповідно до своєї компетенції.

Рішення Комітету мають рекомендаційний характер та можуть надсилатися для розгляду центральним і місцевим органам виконавчої влади.

Повертаючись до історії створення Комітету з питань етики (біоетики), необхідно зазначити, що за ініціативи ЮНЕСКО у 1998 році засновується Міжнародний комітет з біоетики, і в багатьох країнах світу починають створюватися відповідні національні комітети. У зв'язку з цим до НАН України звертається Національна комісія України у справах ЮНЕСКО з пропозицією створити в межах академії Комітет з біоетики. Президія НАН України визнала за доцільне приєднатися до руху світової наукової громадськості щодо дотримання біоетичних правил і норм при проведенні біологічних та медичних досліджень, і в тому ж році було створено **Комітет з питань біоетики при Президії НАН України** на громадських засадах (Постанова Президії НАН України від 13.07.98 р. № 278). Функції базової організації Комітету було покладено на Національний науковий центр з медико-біотехнічних проблем при Президії НАН України, в той час як Комітет здійснює функції наукової ради Центру³²¹.

§ 5. Державне регулювання та громадський контроль у сфері захисту тварин від жорстокого поводження

Відповідно до ст. 27 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження» державна політика у сфері захисту тварин від жорстокого поводження проводиться в таких основних напрямках:

- контроль за дотриманням законодавства про захист тварин від жорстокого поводження;

³²¹ Передумови створення і завдання Комітету з питань біоетики при Президії НАН України [Електронний ресурс] : Офіційний сайт Національної академії наук України. Національний науковий центр з медико-біотехнічних проблем // URL : biomed.nas.gov.ua/index/bioethics-comitee (дата звернення 11.12.2014 р.).

- установлення єдиних норм у сфері захисту тварин від жорстокого поводження;
- пропаганда гуманного поводження з тваринами, розробка та впровадження освітніх програм з охорони та захисту тварин від жорстокого поводження;
- установлення відповідальності за порушення законодавства про захист тварин від жорстокого поводження.

КМ України через систему органів виконавчої влади забезпечує реалізацію державної політики у сфері захисту тварин від жорстокого поводження.

Управління у сфері захисту тварин від жорстокого поводження в межах своєї компетенції здійснюють:

- центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища;
- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища;
- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів;
- центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері ветеринарної медицини;
- центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти і науки;
- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері освіти і науки;
- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері ветеринарної медицини;
- інші центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування.

Повноваження органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері захисту тварин від жорстокого поводження визначаються законодавством України.

Відповідно до ст. 29 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження» до повноважень центрального органу виконавчої

влади, що реалізує державну політику у галузі охорони навколишнього природного середовища, у сфері захисту тварин від жорстокого поводження належать:

- ✓ координація інших органів виконавчої влади у сфері захисту тварин від жорстокого поводження;
- ✓ реалізація державної політики у сфері захисту диких, домашніх, безпритульних тварин від жорстокого поводження;
- ✓ сприяння роботі громадських організацій з контролю у сфері захисту тварин від жорстокого поводження;
- ✓ здійснення інших повноважень у сфері захисту тварин від жорстокого поводження відповідно до своєї компетенції.

До повноважень центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, у галузі захисту тварин від жорстокого поводження належить затвердження порядку утримання та розведення диких тварин, які перебувають у стані неволі або в напіввільних умовах.

До повноважень центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у галузі охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, у сфері захисту тварин від жорстокого поводження належить:

- контроль за утриманням та розведенням диких тварин, які перебувають у стані неволі або в напіввільних умовах;
- контроль за наявністю у юридичних чи фізичних осіб документів, що підтверджують законність набуття диких тварин, у тому числі занесених до Червоної книги України;
- контроль за наявністю дозвільних документів на утримання та розведення диких тварин;
- здійснення інших повноважень у сфері захисту тварин від жорстокого поводження відповідно до своєї компетенції.

Відповідно до ст. 30 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження» до повноважень центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері ветеринарної медицини, у сфері захисту тварин від жорстокого поводження належать:

✓ забезпечення формування державної політики у сфері захисту с.-г. тварин від жорстокого поводження;

✓ розробка та затвердження ветеринарно-санітарних вимог до утримання тварин у притулках, до утримання та розведення с.-г., диких тварин та під час їх транспортування;

✓ розробка та затвердження правил використання тварин у видовищних заходах;

✓ здійснення інших повноважень у сфері захисту тварин від жорстокого поводження відповідно до своєї компетенції.

До повноважень центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері ветеринарної медицини, у сфері захисту тварин від жорстокого поводження належить:

- забезпечення реалізації державної політики у сфері захисту с.-г. тварин від жорстокого поводження;

- здійснення контролю за розведенням та утриманням с.-г. тварин, що виключає жорстоке поводження з ними;

- видача дозволу на проведення заходів із залученням тварин;

- здійснення інших повноважень у сфері захисту тварин від жорстокого поводження відповідно до своєї компетенції.

Статтею 31 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження» визначено повноваження центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері освіти і науки, у сфері захисту тварин від жорстокого поводження. До його повноважень у цій сфері належать:

- ✓ контроль за дотриманням вимог цього Закону під час проведення наукових експериментів;

- ✓ затвердження переліку наукових установ, які мають право проводити дослідження на тваринах;

- ✓ видача дозволів на проведення наукових експериментів над тваринами;

- ✓ здійснення інших повноважень у сфері захисту тварин від жорстокого поводження відповідно до своєї компетенції.

До повноважень центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти і науки, у сфері захисту тварин від жорстокого поводження належить:

- установлення порядку проведення наукових дослідів, експериментів на тваринах;
- затвердження альтернативних методів та об'єктів для отримання наукових даних;
- здійснення інших повноважень у сфері захисту тварин від жорстокого поводження відповідно до своєї компетенції.

Окремо ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження» у ст. 32 виокремлюється нагляд органів внутрішніх справ за дотриманням законодавства щодо захисту тварин від жорстокого поводження.

Органи внутрішніх справ (підрозділи міліції громадської безпеки) здійснюють нагляд за дотриманням порядку виходу домашніх тварин (собак) у громадських місцях та вживають відповідних заходів у разі порушення законодавства про порядок поводження й утримання домашніх тварин. Серед основних обов'язків міліції, відповідно до п. 26 ч. 1 ст. 10 ЗУ «Про міліцію», є і такі, як забезпечення в межах своїх повноважень додержання вимог закону, виконання та контроль за рішеннями сільських, селищних, міських рад з питань охорони громадського порядку, торгівлі, утримання тварин у домашніх умовах, додержання тиші в громадських місцях тощо, а також контроль за утриманням в належній чистоті вулиць, прибудинкових територій і дворів у містах та інших населених пунктах. Як приклад за 7 місяців 2010 року органами внутрішніх справ України було складено 3,8 тис. адміністративних протоколів³²² за ст. 154 (Порушення правил тримання собак і котів) КУпАП.

Міліція в порядку, встановленому ЗУ «Про міліцію», має право на застосування вогнепальної зброї до домашньої тварини в разі, якщо її поведінка створює загрозу для здоров'я людини. Застосування вогнепальної зброї у таких випадках регламентується ч. 4 ст. 15 ЗУ «Про міліцію». Працівники міліції мають право використовувати зброю для подання сигналу тривоги або виклику

³²² Про розгляд звернення [щодо виконання Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження»] [Електронний ресурс] : Лист МВС України від 13.08.2010 р. за № 10/5-5427 // Ліга : Закон. – 1 файл. – mvs155.LHT. – Назва з екрана.

допомоги, для знешкодження тварини, яка загрожує життю і здоров'ю громадян або працівника міліції.

Громадський контроль у сфері захисту тварин від жорстокого поводження здійснюється громадськими інспекторами з охорони довкілля відповідно до ст. 33 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження».

Громадські інспектори з охорони довкілля мають право складати протоколи за фактами жорстокого поводження з тваринами³²³. Ці протоколи розглядаються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у галузі охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів.

Громадські інспектори з охорони довкілля у сфері захисту тварин від жорстокого поводження:

- беруть участь у проведенні спільно з працівниками державних установ ветеринарної медицини рейдів та перевірок додержання підприємствами, установами, організаціями та громадянами законодавства про захист тварин від жорстокого поводження;
- надають допомогу органам державного контролю у сфері захисту тварин від жорстокого поводження в діяльності щодо запобігання правопорушенням у сфері захисту тварин від жорстокого поводження.

Детальніше права громадських інспекторів викладені у Положенні про громадських інспекторів з охорони довкілля³²⁴. Громадські інспектори мають право:

- спільно з працівниками органів Держекоінспекції, інших

³²³ Про розгляд звернення [щодо застосування нормативно-правових актів у сфері захисту тварин] [Електронний ресурс] : Лист Міністерства з питань житлово-комунального господарства України від 07.06.2007 р. за № 19/3-366 // Ліга : Закон. – 1 файл. – fin29905.LHT. – Назва з екрана.

³²⁴ Про затвердження Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля : Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 27.02.2002 р. за № 88 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 13 (12.04.2002). – уточнення; Офіційний вісник України. – 2002. – № 12 (05.04.2002). – Ст. 631.

державних органів, які здійснюють контроль за охороною, раціональним використанням та відтворенням природних ресурсів, органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування, брати участь у проведенні перевірок додержання підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності та громадянами вимог природоохоронного законодавства, норм екологічної безпеки, охорони, раціонального використання та відтворення природних ресурсів;

- за направленням органу Держекоінспекції, який призначив громадського інспектора, проводити рейди та перевірки і складати акти перевірок;

- складати протоколи про адміністративні правопорушення при виявленні порушень природоохоронного законодавства, відповідальність за які передбачена КУпАП, і подавати їх відповідному органу Держекоінспекції для притягнення винних до відповідальності;

- доставляти осіб, які вчинили порушення природоохоронного законодавства, до органів місцевого самоврядування, органів внутрішніх справ та штабів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону, якщо особу порушника не може бути встановлено на місці порушення;

- перевіряти документи на право використання об'єктів тваринного світу, зупиняти транспортні (у тому числі плавучі) засоби та проводити огляд речей, транспортних (у тому числі плавучих) засобів, знарядь полювання і рибальства, добутої продукції та інших предметів;

- проводити у випадках, установлених законом, фотографування, звукозапис, кіно- і відеозйомку як допоміжний засіб для попередження і розкриття порушень законодавства в галузі охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів;

- брати участь у підготовці для передачі до судових органів матеріалів про відшкодування збитків, заподіяних унаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, та виступати в ролі свідків;

- роз'яснювати громадянам вимоги природоохоронного законодавства та їх екологічні права;
- брати участь у проведенні громадської екологічної експертизи відповідно до ЗУ «Про екологічну експертизу»³²⁵;
- одержувати в установленому порядку інформацію про стан навколишнього природного середовища, джерела негативного впливу на нього та заходи, що вживаються для поліпшення екологічної ситуації.

Відповідно до ст. 34 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження» контроль у сфері захисту тварин від жорстокого поводження може здійснюватися громадськими організаціями, статутною метою яких є захист тварин від жорстокого поводження.

Громадські організації у сфері захисту тварин від жорстокого поводження:

- ✓ беруть участь у проведенні державними органами управління у сфері захисту тварин від жорстокого поводження перевірок виконання підприємствами, установами та організаціями планів і заходів, пов'язаних із захистом тварин від жорстокого поводження;
- ✓ ставлять перед відповідними органами державної влади питання про конфіскацію тварин та відповідальність осіб, які їх утримують, відповідно до чинного законодавства, у разі виявлення фактів жорстокого поводження з тваринами;
- ✓ подають до суду позови про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про захист тварин від жорстокого поводження, в тому числі здоров'ю громадян і майну громадських організацій.

Громадські організації, статутною метою яких є захист тварин від жорстокого поводження, мають право одержувати від органів державної влади та органів місцевого самоврядування інформацію, необхідну для реалізації ними своїх статутних цілей і завдань.

Діяльність громадських організацій у сфері захисту тварин від жорстокого поводження здійснюється відповідно до законодавства України на основі їх статутів.

³²⁵ Про екологічну експертизу : Закон України від 09.02.1995 р. за № 45/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 8 (21.02.95). – Ст. 54.

Спеціальним нормативно-правовим актом є ЗУ «Про громадські об'єднання»³²⁶. Громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів. За організаційно-правовою формою воно утворюється як громадська організація або громадська спілка.

Громадська організація – це громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи.

Громадська спілка – це громадське об'єднання, засновниками якого є юридичні особи приватного права, а членами (учасниками) можуть бути юридичні особи приватного права та фізичні особи.

Громадське об'єднання може здійснювати діяльність зі статусом юридичної особи або без такого статусу. Громадське об'єднання зі статусом юридичної особи є непідприємницьким товариством, основною метою якого не є одержання прибутку.

Найбільш повно повноваження громадських організацій у галузі охорони навколишнього природного середовища викладено у ст. 21 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища». Громадські природоохоронні організації мають право:

а) брати участь у розробці планів, програм, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, розробляти і пропагувати свої екологічні програми;

б) утворювати громадські фонди охорони природи; за погодженням з місцевими радами за рахунок власних коштів і добровільної трудової участі членів громадських організацій виконувати роботи з охорони та відтворення природних ресурсів, збереження та поліпшення стану навколишнього природного середовища;

в) брати участь у проведенні центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у галузі охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, перевірок виконання підприємствами, установами та організаціями природоохоронних планів і заходів;

³²⁶ Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 р. за № 4572-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 1 (04.01.2013). – Ст. 1.

г) проводити громадську екологічну експертизу, обнародувати її результати і передавати їх органам, уповноваженим приймати рішення;

д) вільного доступу до екологічної інформації;

е) виступати з ініціативою проведення всеукраїнського і місцевих референдумів з питань, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, використанням природних ресурсів та забезпеченням екологічної безпеки;

є) вносити до відповідних органів пропозиції про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду;

ж) подавати до суду позови про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, в тому числі здоров'ю громадян і майну громадських організацій;

з) брати участь у заходах міжнародних неурядових організацій з питань охорони навколишнього природного середовища;

и) брати участь у підготовці проектів нормативно-правових актів з екологічних питань;

і) оскаржувати в установленому законом порядку рішення про відмову чи несвоєчасне надання за запитом екологічної інформації або неправомірне відхилення запиту та його неповне задоволення.

Прикладом діяльності громадських організацій у сфері захисту тварин від жорстокого поводження є створення міської комісії з питань перевірки умов утримання диких тварин у м. Києві. Керуючись чинним законодавством, було створено та затверджено склад міської комісії з питань перевірки умов утримання диких тварин у м. Києві³²⁷.

За порушення вимог ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження» винні особи несуть кримінальну, адміністративну та цивільно-правову відповідальність згідно із законом.

Відповідно до КУпАП, громадяни, що є власниками собак, котів і хижих тварин, та посадові особи підприємств, установ і

³²⁷ Про створення міської комісії з питань перевірки умов утримання диких тварин у м. Києві : Розпорядження Київської міської державної адміністрації від 12.12.2007 р. за № 1649 // Хрещатик. – 2007. – 12. – № 224.

організацій, що утримують собак, котів та хижих тварин, несуть відповідальність у встановленому порядку:

а) за порушення вимог щодо вивезення з України та ввезення на її територію об'єктів тваринного світу накладається штраф: на громадян – від 3 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходу громадян з конфіскацією цих об'єктів, або без такої, і на посадових осіб – від 5 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходу громадян (ст. 88);

б) за жорстоке поводження з тваринами, вчинення дій, що призвели до їх мучення, каліцтва чи загибелі накладається штраф від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходу громадян (ст. 89);

в) за порушення правил щодо карантину тварин та інших ветеринарно-санітарних вимог стягується штраф у розмірі: з громадян – від 0,5 до 1 неоподаткованого мінімуму доходу громадян, з посадових осіб – від 3 до 6 неоподатковуваних мінімумів доходу громадян (ст. 107);

г) порушення правил благоустрою території міста, а також недодержання правил щодо забезпечення чистоти і порядку в місті тягне за собою попередження, або накладання штрафу на громадян у розмірі від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходу громадян і попередження або накладання штрафу на посадових осіб в розмірі від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходу громадян (ст. 152);

д) знищення або пошкодження зелених насаджень та інших об'єктів озеленення тягне за собою накладання штрафу у розмірі: на громадян – від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходу громадян, на посадових осіб – від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходу громадян (ст. 153);

е) порушення правил утримання собак і котів тягне за собою попередження або накладання штрафу: на громадян – від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходу громадян, на посадових осіб у розмірі від 3 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходу громадян.

Ті самі дії, що спричинили заподіяння шкоди здоров'ю людей або їх майну, а також повторне, протягом року, вчинення порушення – тягнуть за собою накладання штрафу на громадян від 3 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходу громадян з конфіскацією тварин (на розсуд суду тварина може бути конфіскована) і на

посадових осіб – від 4 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ст. 154);

е) торгівля з рук у невстановлених місцях тягне за собою накладання штрафу у розмірі від 1 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходу громадян з конфіскацією предмету торгівлі або без такої (ст. 160);

ж) незаконне скуповування, продаж і переробка шкурок тварин тягне за собою накладання штрафу у розмірі від 1 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходу громадян (ст. 163);

з) порушення тиші на вулицях, площах, у парках, гуртожитках, жилих будинках, та інших громадських місцях у заборонений час тягне за собою попередження або накладання штрафу від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходу громадян (ст. 183)³²⁸.

КК України ст. 299 передбачає відповідальність за жорстоке поводження з тваринами. Частина перша зазначеної статті вказує, що знущання над тваринами, що відносяться до хребетних, вчинене із застосуванням жорстоких методів або з хуліганських мотивів, а також нацькування зазначених тварин одна на одну, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів, караються штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців.

Частина друга цієї статті кваліфікує ті самі дії, вчинені у присутності малолітнього, караються штрафом до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років.

ЦК України передбачає такі види відповідальності власників собак, котів і хижих тварин та посадових осіб підприємств, установ і організацій, що утримують собак, котів та хижих тварин: відшкодування моральної та майнової шкоди.

Особа має право на відшкодування моральної шкоди (ст. 23), завданої внаслідок порушення її прав. Моральна шкода полягає:

³²⁸ Питання Київського міського госпрозрахункового Центру «Тварини в місті» [Електронний ресурс] : Розпорядження Київської міської державної адміністрації від 23.02.1998 р. за № 379 // Ліга : Закон. – 1 файл. – МА980379.LHT. – Назва з екрана.

1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;

2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;

3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна;

4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

Моральна шкода відшкодовується грішми, іншим майном або в інший спосіб. Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності і справедливості.

Моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування. Вона відшкодовується одноразово, якщо інше не встановлено договором або законом.

Загальні підстави відповідальності за завдану майнову шкоду передбачені ст. 1166 ЦК України. Майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала.

Особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини.

Підстави відповідальності за завдану моральну шкоду визначені у ст. 1167 ЦК України. Моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини, крім випадків, встановлених частиною другою цієї статті.

Відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної

небезпеки, встановлено ст. 1187 ЦК України. Джерелом підвищеної небезпеки є діяльність, пов'язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогнєнебезпечних та інших речовин, утриманням диких звірів, службових собак та собак бійцівських порід тощо, що створює підвищену небезпеку для особи, яка цю діяльність здійснює, та інших осіб.

Шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки, відшкодується особою, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку.

Особа, яка неправомірно заволоділа транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, завдала шкоди діяльністю щодо його використання, зберігання або утримання, зобов'язана відшкодувати її на загальних підставах.

Якщо неправомірному заволодінню іншою особою транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом сприяла недбалість її власника (володільця), шкода, завдана діяльністю щодо його використання, зберігання або утримання, відшкодується ними спільно, у частці, яка визначається за рішенням суду з урахуванням обставин, що мають істотне значення.

Особа, яка здійснює діяльність, що є джерелом підвищеної небезпеки, відповідає за завдану шкоду, якщо вона не доведе, що шкоди було завдано внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого.

Конкретний розмір моральної шкоди визначає сам потерпілий, він же – позивач по справі. Тут повинні враховуватися всі ті моральні й фізичні страждання, яких позивач зазнав внаслідок укусу тварини. До моральних належать: переживання, безсоння, стрес, шок, жах від пережитого; до фізичних: біль, хворобливий стан, забиті місця, усілякі незручності й труднощі, необхідність лікування в лікарні, придбання ліків тощо.

Окрім громадян, підприємства, установи, організації також зобов'язані відшкодувати шкоду, заподіяну ними внаслідок

порушення законодавства у сфері захисту тварин від жорстокого поводження, в порядку та розмірах, встановлених законодавством.

ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження», на відміну від ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», не передбачає такий вид відповідальності як дисциплінарна.

Запитання для самоконтролю

1. Імплементация міжнародно-правових стандартів гуманного поводження з тваринами у національне законодавство.
2. Міжнародно-правовий захист видів тварин, яким загрожує вимирання.
3. Класифікація міжнародних стандартів, що регламентують охорону та використання об'єктів тваринного світу.
4. Концепції «благополуччя тварин» у європейських нормативних актах.
5. Міжнародні стандарти гуманного поводження з тваринами.
6. Нормативно-правове регулювання захисту тварин від жорстокого поводження в Україні.
7. Мета законів, прийнятих стосовно захисту тварин.
8. Правове регулювання поводження з безпритульними тваринами.
9. Юридичне поняття «тварина».
10. Нормативно-правове регулювання у сфері поводження з тваринами.
11. Сфера дії ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження».
12. Принципи захисту тварин від жорстокого поводження.
13. Законодавча заборона пропаганди жорстокого поводження з тваринами.
14. Нормативні правила утримання тварин, що виключають жорстокість.
15. Загальні нормативні правила утримання тварин, що виключають жорстокість.

16. Правове регулювання утримання диких тварин у неволі.
17. Правове регулювання утримання домашніх тварин.
18. Правове регулювання транспортування тварин.
19. Право власності та інші речові права на тварин.
20. Умови угод, предметом яких є тварини.
21. Правове регулювання діяльності притулків для тварин.
22. Правове регулювання умертвіння тварин.
23. Правила поводження з тваринами, що виключають жорстокість.
24. Правила поводження з мисливськими тваринами при полюванні на них.
25. Правила поводження з тваринами у с.-г. при отриманні продукції тваринного походження.
26. Правила поводження з домашніми тваринами, що виключають жорстокість.
27. Правове регулювання вилову та тимчасової ізоляції домашніх тварин.
28. Правила поводження з тваринами, що використовуються у видовищних заходах, спорті, при організації дозвілля.
29. Правила поводження з тваринами, що використовуються в наукових експериментах, тестуванні, навчальному процесі, виробництві біологічних препаратів.
30. Державне регулювання та громадський контроль у сфері захисту тварин від жорстокого поводження.
31. Нагляд органів внутрішніх справ за дотриманням норм ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження».
32. Громадський контроль у сфері захисту тварин від жорстокого поводження.
33. Відповідальність за порушення вимог норм ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження».

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Завдання 1

У квітні 2009 року ОСОБА_3 в інтересах неповнолітньої ОСОБА_4 звернулась до суду з позовом до ОСОБА_2 про відшкодування шкоди, завданої тим, що вона з мисливської рушниці на очах у неповнолітньої ОСОБА_4 застрелила її kota, чим завдала останній сильної душевної травми. Через дії ОСОБА_2 ОСОБА_4 захворіла на неврастенію та вимушена була пройти курс лікування. Просила стягнути з ОСОБА_2 126 грн 67 коп. на відшкодування матеріальної шкоди у вигляді витрат на лікування та 20 000 грн на відшкодування моральної шкоди.

У травні 2009 року ОСОБА_2 звернулася до суду із зустрічним позовом, в якому просила стягнути з ОСОБА_3 61 600 грн на відшкодування матеріальної шкоди, завданої тим, що кіт, який належав відповідачу та якого вона застрелила, подушив 16 голубів рідкісних порід, що їй належали, а також відшкодувати їй моральну шкоду.

Рішенням Маловисківського районного суду Кіровоградської області від 25 червня 2009 року в задоволенні позову ОСОБА_3 відмовлено, позов ОСОБА_2 задоволено та стягнуто на її користь з ОСОБА_3 61 600 грн на відшкодування матеріальної шкоди, 1000 грн на відшкодування моральної шкоди.

Рішенням апеляційного суду Кіровоградської області від 9 грудня 2009 року рішення суду першої інстанції скасовано та ухвалено нове рішення, яким позов ОСОБА_3 задоволено частково та стягнуто на її користь з ОСОБА_2 126 грн на відшкодування матеріальної шкоди та 1000 грн на відшкодування моральної шкоди. У задоволенні позову ОСОБА_2 відмовлено.

Чи були порушені принципи захисту тварин від жорстокого поводження і ким? Що це за принципи і в якому нормативно-правовому акті вони викладені?

Завдання 2

За інформацією прес-служби МО України спеціальна військова частина поновила підготовку бойових дельфінів для виконання спецзавдань. Затверджена спеціальна програма підготовки морських тварин в інтересах Військово-морських сил країни, в тому числі бойових дельфінів.

У державному океанаріумі України готують десять дельфінів-афалін для виконання спецзавдань військового флоту України, регулярно в акваторії порту українські військові проводять тренування тварин з метою пошуку предметів на дні моря. У програму підготовки входять заняття з обстеження ділянок моря, де знаходяться військові предмети. Тварин також тренують за бойовою програмою атак на підводних диверсантів та кораблі із закріпленою на них вибухівкою. Для цього на голові дельфіна закріплюється або ніж, або пістолет. Плануються навчання щодо протидії атаці диверсантів у цілях захисту кораблів у бухті та на рейді.

Громадські природоохоронні організації виступили проти військової спеціалізації дельфінів. На їх думку, цих морських ссавців потрібно використовувати у медичних цілях для лікування дітей-інвалідів, що дозволить заробляти кошти для утримання інших тварин.

На запит громадських організацій військові відповіли, що подібний центр підготовки бойових дельфінів існує на базі Сан-Дієго (США).

Дайте характеристику цієї справи з точки зору дотримання прав тварин та екологічної етики. Чи підпадають ці тварини під дію Правил і норм утримання дельфінів в умовах неволі?

Завдання 3

Позивач звернувся до суду з указаним позовом, уточнивши позовні вимоги, просить звільнити житлове приміщення – квартиру АДРЕСА_1, від надлишкової кількості собак шляхом транспортування їх до притулку для тварин, залишивши у квартирі не більше двох дорослих тварин порід, утримання яких не вимагає укладення угоди про страхування цивільної відповідальності та проходження підготовки в кінологічному клубі, зобов'язати ОСОБА_1 привести

квартиру АДРЕСА_1 у стан, що відповідає вимогам санітарно-гігієнічних норм експлуатації жилого приміщення.

На адресу позивача надходять регулярні усні та письмові звернення мешканців житлового будинку про те, що відповідач у квартирі АДРЕСА_1, яка розташована на третьому поверсі будинку, утримує без належних умов близько 25 собак. Їх кількість постійно змінюється, собак виводять на вулицю без повідків та намордників у будь-який час доби, що унеможлиблює перебування дорослих та дітей у цей час в під'їзді та на прибудинковій території. За тваринами відповідач не прибирає, через що в під'їзді та на вулиці відчувається сильний сморід. Власники деяких сусідніх квартир змушені були залишити свої помешкання через неможливість суміжного проживання та антисанітарний стан, постійно, вдень та вночі, лунає гавкання собак. На зауваження сусідів та мешканців будинку відповідач не реагує.

Вказані причини створюють неможливі умови проживання в будинку. Добровільно відповідач відмовляється зменшити кількість тварин у квартирі АДРЕСА_1 шляхом відвезення собак до притулку або до іншого спеціального місця для утримання тварин, аргументуючи свої дії захистом безпритульних тварин, яких він врятує від «живодерів».

Дайте висновок по справі щодо правил утримання тварин, що виключають жорстокість по відношенню до собак. Хто із сторін по справі, на вашу думку, домагається встановлення етичних норм поводження з тваринами?

Завдання 4

Державна екологічна інспекція в м. Києві за поданням київської міської прокуратури перевіряє легальність вилучення з природного середовища акули в торгово-розважальному центрі Ocean Plaza. Про це повідомив перший заступник начальника Держекоінспекції в м. Києві.

Держекоінспекція перевіряє наявність необхідної документації про легальність вилучення (акули) із навколишнього природного середовища. Ветеринарна служба займається перевіркою умов утримання піщаної тигрової акули в акваріумі ТРЦ.

Власники ТРЦ заявляють, що акула перебуває в задовільному стані, вона не виявляє агресії до інших мешканців акваріума і водолазів, а за своїми фізіологічними особливостями вона може як активно плавати, так і подовгу лежати на дні. Акула була спіймана в океані у юному віці, а виросла в одному із акваріумів Європи.

За попередніми даними, жодних порушень у відповідній документації про легальність вилучення акули з природного середовища не виявлено. У Держекоінспекції уточнили, що перевірка триває.

Разом з тим у ЗМІ з'явилося відео з травмованою акулою, яка утримується в Ocean Plaza. Захисники тварин пов'язують травми акули з неналежними умовами її утримання, зокрема, із занадто малим розміром акваріума, в який її помістили. До того ж морська вода, в якій вона плаває, штучно приготовлена і тому в ній дуже швидко розмножуються мікроорганізми. Те, що риба лягла на дно, є показником її захворювання. Екозахисники впевнені, що єдиний шанс врятувати хижака – перевезти її в Тихий океан, звідки її вилунали, але власники на це не підуть.

Власники ТРЦ вважають, що розрахунків про розміри площі океанаріума для аналогічної риби і відповідних законодавчих норм наразі в Україні немає.

Дайте характеристику фабули з точки зору дотримання природоохоронного законодавства. Якими нормативними актами регулюється утримання тварин в неволі? Як має бути вирішений спір?

Завдання 5

Позивачка О. звернулась до суду з вимогою відшкодувати матеріальну та моральну шкоду з тих підстав, що 06.08.2009 р. та 10.09.2009 р. на її присадибній земельній ділянці площею 0,26 га в урочищі «Боголів» с. Клубівці Тисменицького району дикі кабани знищили урожай кукурудзи та картоплі. Тлумацький районний суд Івано-Франківської області прийняв до розгляду справу із позовними вимогами О. до лісомисливського підприємства «Хотимир» с. Хотимир Тлумацького району Івано-Франківської області.

На думку позивачки, дикі кабани є джерелом підвищеної небезпеки. Тому при відшкодуванні їй шкоди, завданої діяльністю,

пов'язаною з утриманням диких тварин, необхідно враховувати вимоги ст. 8 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження» і Порядку утримання та розведення диких тварин, які перебувають у стані неволі або в напіввільних умовах, затвердженого наказом Мінприроди України.

Лісомисливське підприємство «Хотимир», не погоджуючись із позовними вимогами, виходило з того, що вони утримують диких кабанів на своїй території тільки під час підгодівлі, в інший час вони самостійно обирають маршрути міграції. Тим більше, що відповідно до положень ст. ст. 1166, 1167 ЦК України та ст. ст. 2, 3 ЗУ «Про мисливське господарство та полювання», мисливські тварини, які перебувають у стані природної волі, належать до природних ресурсів загальнодержавного значення та в межах території України є об'єктами права власності українського народу. Від імені українського народу права власника мисливських тварин здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України. А ЛМП «Хотимир» не є органом державної влади, а відтак – і власником диких тварин, які перебувають у урочищі Тисменицького району Івано-Франківської області.

Чи може бути задоволена позовна заява О.? Чи було порушено вимоги ст. 8 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження» щодо утримання диких тварин? Охарактеризуйте ст. 13 Конституції України щодо права власності на тварин.

Завдання 6

Група студентів одного із харківських вишів відвідала дельфінарій «Капітан Немо». Вирішили іти на останній сеанс, який розпочався о 21 годині. Під час вистави застосовувалися піротехнічні та світлотехнічні засоби (світломузика, прожектори та інші джерела освітлення), це було грандіозне шоу. Студентам сподобалась вистава, оскільки був прямий доступ до дельфінів, з якими можна було в кінці вистави сфотографуватися на краю басейну. Для дітей була можливість покататися на дельфіні, але дельфін, пропливаючи коло з дитиною, почав занурюватися під воду, добре, що на дитині був рятувальний жилет.

На табло висвітлювалася інформація про температуру води в басейні (вона була 22 °С) та концентрацію солі. Коли спрацьовував звуковий та світловий датчик, то працівник дельфінарію додавав грудки солі в басейн. Можна було також почастивати дельфінів рибою. Один із відвідувачів, який прийшов з дітьми, приніс наловлених ним власноручно невеликих карасів, якими його діти, з дозволу працівника дельфінарію, пригостили дельфінів. Тому корм, яким планували годувати дельфінів, повторно заморозили для наступного годування. Іншим глядачам, які намагалися погодувати дельфінів хлібом, дресирувальник не дозволив цього робити.

Тренер дельфінів розповів глядачам як тренують дельфінів і зауважив, що в разі, якщо дельфін не виконує команду, його на певний час позбавляють годування або ізолюють, пояснивши це як прийом тренування або покарання.

Розберіть фабулу справи та визначіть якими нормативно-правовими актами регулюється діяльність дельфінарію щодо захисту тварин від жорстокого поводження? Чи не порушувалися умови утримання дельфінів під час вистави? Дайте висновок-доповідь по цій справі.

Завдання 7

ОСОБА_1 04.10.2014 р. о 22.30 год. на автодорозі с. Брошки Яворівського р-ну керувала автомобілем марки BMW 525i, р.н.з. RJA38258, побачила на автомобільній дорозі тварину (коня). Загальмувавши, ОСОБА_1 подала автомобільний звуковий сигнал, щоб тварина звільнила дорогу. Однак тварина на сигнал не реагувала і не звільняла проїжджу частину. Після цього ОСОБА_1 виламала гілку і вдарила нею коня. Кінь, захищаючись, наніс задніми ногами удар в груди, внаслідок чого ОСОБА_1 отримала тілесні ушкодження і пошкодження автомобіля.

Під час розгляду справи ОСОБА_1 обставини, викладені в протоколі про адміністративне правопорушення, не визнала, пояснивши, що 04.10.2014 р. біля 22 год. вона виїхала з дому. По дорозі вона рухалася зі швидкістю 50–60 км за годину, видимість на дорозі в межах світла фар була доброю, коли раптово з лівого узбіччя на дорогу вибіг кінь. Перетнувши дорогу, кінь зупинився на

правій стороні. Вона загальмувала, однак кінь протягом 15 хвилин не хотів звільняти дорогу. Після того як ОСОБА_1 його вдарила, кінь наніс їй тілесне ушкодження та сталося зіткнення коня з її автомобілем. Позивач швидкості руху не перевищувала, аварія сталася внаслідок раптової появи коня на дорозі. Тим більше, що кінь як тварина є джерелом підвищеної небезпеки.

ОСОБА_2 наполягала, що ОСОБА_1 вдарила її коня, чим жорстоко з ним повелася. Тим більше, що відповідно до п. п. 1.5, 12.1, 12.3 Правил дорожнього руху України, дії або бездіяльність учасників дорожнього руху та інших осіб не повинні створювати небезпеку чи перешкоду для руху, загрожувати життю або здоров'ю громадян, завдавати матеріальних збитків. Під час вибору в установлених межах безпечної швидкості руху водій повинен урахувати дорожню обстановку, а також особливості вантажу, що перевозиться, і стан транспортного засобу, щоб мати змогу постійно контролювати його рух та безпечно керувати ним. У разі виникнення небезпеки для руху, яку водій спроможний виявити, він повинен негайно вжити заходів для зменшення швидкості руху аж до зупинки транспортного засобу.

Проаналізуйте ситуацію відповідно до норм екологічної етики. Чи мав право водій бити чужого коня? Чи можна його притягнути до відповідальності за жорстоке поводження з тваринами? Дайте розгорнуту відповідь.

Завдання 8

Суд розглядав у відкритому судовому засіданні в м. Нетішин цивільну справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про заборону утримання собаки, яка належить до порід собак з підвищеною агресивністю та потенційно небезпечних порід. Згідно із позовною заявою, поясненнями позивача в судовому засіданні, 25.09.2013 р. було прийняте рішення 47-ї сесії Нетішинської міськради VI скликання № 47/1017 «Про затвердження Правил поводження та утримання домашніх тварин на території міста Нетішин». Додатком до цих Правил поводження та утримання домашніх тварин на території міста Нетішин є Перелік потенційно небезпечних порід собак, який поповнюється по мірі надходження нових даних.

Пунктом 7.2 Правил передбачені вимоги до утримання потенційно небезпечних порід собак, які на момент набрання чинності Правилами уже були придбані. Позивач зазначив, що відповідач ОСОБА_2 утримує собаку, який належить до категорії потенційно небезпечних порід, без дотримання вимог, викладених у п. 7.2 Правил, що несе загрозу не лише її життю, а й життю оточуючих. Так, відповідач не являється членом кінологічного клубу та об'єднання, не пройшов спеціального навчання у кінологічних організаціях, не має рекомендацій від цих організацій, а також не має укладеного договору обов'язкового страхування відповідальності власника собаки за шкоду, яка може бути заподіяна третім особам. Також відповідач порушує Правила, оскільки вигулює собаку без намордника.

Крім того, в судовому засіданні позивач спочатку зазначив, що порода собаки відповідача пітбультер'єр є метисом породи пітбультер'єр американський, яка вказана в Переліку потенційно небезпечних порід собак, що є додатком до Правил. У подальшому позивач пояснив, що від працівників кінологічних організацій йому стало відомо, що породи пітбультер'єр і пітбультер'єр американський є однією і тією ж породою собак. А виконавчий комітет Нетішинської міської ради при підготовці Правил допустив помилку, не включивши в Перелік потенційно небезпечних порід собак породи пітбультер'єр, однак найближчим часом ця помилка буде виправлена. Крім того, порода пітбультер'єр віднесена до порід потенційно небезпечних собак у Методологічних рекомендаціях з розроблення правил утримання домашніх тварин у населених пунктах, на підставі яких розроблялися Правила, та зазначена на інтернет-сайті «Вікіпедія».

На підставі наведеного позивач просить заборонити утримання собаки відповідача, який належить до порід з підвищеною агресивністю та потенційно небезпечних порід, і стягнути з нього на його користь судові витрати.

Відповідач позовні вимоги не визнав та пояснив, що придбав собаку породи пітбультер'єр у 2008 році, має на нього ветеринарний паспорт, проводив йому щеплення, оформив поліс обов'язкового страхування відповідальності власників собак за шкоду, яка може

бути заподіяна третій особі, є повнолітнім і може керувати собакою, але не проходив спеціального навчання у кінологічній організації і не є членом кінологічного клубу, оскільки це потребує значних коштів, яких у нього немає. Водночас відповідач зазначив, що його собака жодних протиправних дій стосовно позивача та інших осіб не вчиняв, скарг на нього від сусідів та жителів міста в міліцію не надходило, собаку він вигулює у встановлених місцях та в наморднику. Пояснив, що йому невідомо чи є його собака метисом якоїсь породи і чи належить він до потенційно небезпечних порід. Враховуючи наведене, просив у задоволенні позову відмовити.

Чи відбулося у цьому випадку порушення норм ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження»? Які нормативно-правові акти регулюють коло цих суспільних відносин? Вирішіть справу по суті.

Завдання 9

У жовтні 2008 року позивач ОСОБА_1 звернулася до суду із зазначеним позовом, посилаючись на те, що у своєму домашньому господарстві утримувала свиноматку, яка була поросна. Дві кавказькі вівчарки відповідача ОСОБА_2 8 жовтня 2008 року забігли до її двору, в якому утримувалася свиноматка, і нанесли їй численні укуси, внаслідок чого вона втратила багато крові та після отриманих травм абортувалася недоношеними плодами. За рекомендацією ветеринарного лікаря позивач вимушений був дорізати свиноматку, оскільки отримані нею травми були несумісні з життям. М'ясо свиноматки довелося викинути на скотомогильник через непридатність до споживання. ОСОБА_1 просила стягнути з ОСОБА_2 на відшкодування матеріальної шкоди 7830 грн та притягнути до відповідальності за жорстоке поводження з тваринами.

ОСОБА_2 вину не визнала, посилаючись на те, що собаки не напали на людину, тому тут немає проявів жорстокого поводження з твариною. ОСОБА_2 пояснила, що 8 жовтня 2008 року собаки, можливо, погналися за кішкою чи собакою ОСОБИ_1, а тому залишилися без її нагляду та супроводження. Тим більше, що свиноматка утримувалася у дворі ОСОБА_1 на вигулі. Після цього

до неї приїхала ОСОБА_1 та вимагала забрати собак, які покусали свиню.

Розгляньте коло суспільних відносин. Чи можна тут вбачати жорстоке поводження з твариною? Дайте аргументовану відповідь.

Завдання 10

Філія одного з національних юридичних університетів у місті М. розташована у двоповерховій споруді (колишньому дитячому садочку), де є навчальні аудиторії, кабінети співробітників, бібліотека, кімната для прийому їжі та готельні номери для викладачів, які мешкають там, коли приїздять на сесії для проведення занять.

В один із таких приїздів викладач кафедри цивільного права підбрала у дворі філії безпритульне цуценя. Вона купила йому ошийник, вимила спеціальними засобами для дезінфекції та поставила супну тарілку у кімнаті для прийому їжі. З собою додому в столицю вона його не могла забрати і залишила у філії, попередивши, щоб його старанно доглядали та піклувалися про нього, бо у неї самої є декоративна собака породи йоркширський тер'єр. Вона бере його з собою на заняття та чергування в національний юридичний університет, майже всюди він з нею, студентам подобається, що на заняттях вона з собакою, тим більше, потрібно любити тварин. Її собака не заважає студентам і це безпритульне цуценя нікому не буде заважати.

Цуценя отримало притулок у навчальному закладі, поселившись у кімнаті сторожа та приймаючи їжу у їдальні разом із співробітниками та викладачами, доїдаючи об'їдки.

На території філії залишилося спортивне обладнання для дітей. Коли вони у черговий раз прийшли погратися, цуценя їх прогнало, укусивши дівчинку шести років та порвавши одяг п'ятирічному хлопчикові. Батьки дітей прийшли до керівника філії з питанням щодо відповідальності національного юридичного вишу. Керівник філії сказав, що коли приїде викладач кафедри цивільного права, вона відшкодує збитки. Викладач їхати у відрядження до філії у місті М. відмовилася і батьки покусаних дітей звернулися до суду.

Розберіть фабулу та дайте відповідь на такі питання. Чи правомірні дії викладача кафедри цивільного права з точки зору цивільного права? Чи можна брати з собою на роботу до вишу декоративну собаку? Чи може собака мешкати у навчальному закладі, маючи ошийник? Хто має нести відповідальність у цьому випадку? Якими правовими актами регламентується утримання собак у місті М.? Чи є у цьому випадку факт жорстокого поводження з твариною, аргументуйте свою відповідь.

Завдання 11

Позивач звернулася до суду з позовом, мотивуючи тим, що 18.06.2013 р. вранці близько 7.30 год. вона рухалася на велосипеді по АДРЕСА_1. З подвір'я вказаного будинку вискочила собака породи німецька вівчарка та, накинувшись на неї, вхопила за праве стегно. Внаслідок зазначених подій вона була вимушена звертатися у травмпункт за медичною допомогою та проходити лікування. Їй було встановлено діагноз: «Укушена глибока рана, гематома середньої третини правого стегна», що, відповідно до висновку судмедексперта, належить до легких тілесних ушкоджень, які спричинили короточасний розлад здоров'я. Власниця собаки відповідач ОСОБА_2 відшкодувала їй 100 грн як компенсацію за зіпсовані собакою бриджі. Зважаючи на те, що відповідач порушила правила утримання собаки, внаслідок чого собака укусила її, в момент нападу собаки вона відчула великий жах, фізичний біль, зазнала сильного стресу. Після чого проходила амбулаторне медичне лікування та в теперішній час у неї залишилися рубці, вважає, що зазначене завдало їй матеріальної шкоди та моральних страждань, тому просить стягнути з відповідача на її користь на відшкодування завданої їй матеріальної шкоди – 80 грн 75 коп. та моральну шкоду в розмірі 2000 грн, а також судові витрати.

Відповідач у судовому засіданні не оспорювала, що 18.06.2013 р. вранці ОСОБА_1 рухалася на велосипеді по вул. Каховській м. Горлівки повз її будинок у напрямку с. Озерянівка та в цей час з її двору вибігла, самостійно звільнившись із вольєра, належна їй собака породи німецька вівчарка і напала на ОСОБА_1. Проте позов не визнала, наполягала на тому, що ОСОБА_1 їхала не по дорозі, а

по пішохідній доріжці і подала звуковий сигнал собаці, щоб вона дала можливість їй проїхати і саме цим спровокувала собаку.

Розберіть справу, чи є тут факт порушення законодавства про попередження жорстокого поводження з тваринами? Які галузі права регулюють правовідносини, що викладені у завданні?

Завдання 12

ОСОБА_1 09.03.2012 р. о 10 год. неподалік ресторану «Гуцульщина» в м. Яремче провадила господарську діяльність, надаючи платні послуги з фотозйомок з використанням об'єктів тваринного світу та маючи державну реєстрацію суб'єкта господарювання. Вона була затримана представниками міліції тому, що тварини покусали кількох туристів і ті звернулись до травм-пункту. Місцеві екологічні активісти також підтримали представників міліції, оскільки, на їх думку, тварини страждали від спеки та дощу.

ОСОБА_1 свою вину не визнала та пояснила, що приблизно протягом 20 днів неподалік ресторану «Гуцульщина» в м. Яремче здійснювала господарську діяльність, надаючи платні послуги з фотозйомки із використанням мавпи саймарі та орла, яких позичила у їх власника – свого знайомого ОСОБА_2.

ОСОБА_1 вважає, що інших дозволів їй не потрібно, а від ОСОБА_2 у неї є розписка, про те, що їй дозволяється використовувати тварин для фотозйомки.

Згідно з наданими копіями ветеринарного свідоцтва А-01 № 074502 управління ветеринарної медицини в м. Ялта, міжнародного ветеринарного паспорта, накладної ПП «Ялтинський зоопарк “Казка”», власником об'єктів тваринного світу, яких використовувала ОСОБА_1, є ОСОБА_2. Вона відповідно до свідоцтва про державну реєстрацію фізичної особи – підприємця має також дозвіл на заняття підприємницькою діяльністю.

Чи правомірне затримання підприємця-фотографа? Чи порушив він норми щодо попередження жорстокого поводження з тваринами? Дайте аналіз по цій справі, акцентувавши увагу на дотриманні норм захисту тварин.

Завдання 13

У ресторані «Старгород» 31 жовтня 2014 року під час святкування Хелловіна (християнізоване свято, що походить від кельтських святкувань жнив та днів мертвих) було здійснено ритуальний забій барана. Не попередивши відвідувачів, власники ресторану посеред двору на спеціальному столі ножем привселюдно перерізали горло барану. При цьому відрізана голова тварини до кінця вечора знаходилась у центральному дворі закладу. Окрім цього, біля ресторану на мотузках було розвішано справжні (не бутафорські) органи тварини та кишки, також вони валялись під ногами і клієнти періодично на них наступали. На конкурсах, які організовувались у цей вечір, без попередження, відвідувачам пропонували копирсатись в органах тварин, а також на швидкість відрубувати курчатам голови (додаток 8). Потім із забитих тварин приготували блюда для учасників конкурсу та відвідувачів. Більшість людей не витримали споглядання подібного «шоу», бризок крові і покинули заклад. Усе це спостерігали діти (віком 10–12 років), які прийшли з батьками.

Такі «шоу» у ресторані проводяться не вперше. Так, декілька років тому харків'янам пропонували молотком забити кроля та здерти з нього шкіру. Львів'яни іще добре пам'ятають, як в їхньому місцевому «Старгороді» два роки тому на очах у відвідувачів кололи поросят, а потім смажили їх на вертелі.

Громадськість міста Харкова виступила із протестами, стверджуючи, що вбивати тварину на радість глядачам – це жорстоко та неправильно. Наступного дня відвідувачі подали колективну скаргу меру міста Харкова, яку підписало понад 60 осіб, із проханням вжити заходів. Станом на 6 листопада 2014 року вже понад 1000 підписів зібрали українці під он-лайн петицією до Президента України. У цих зверненнях харків'яни просили зупинити показові вбивства тварин у «Старгороді».

Представники ресторану наполягали, що шоу було влаштовано з навчальною ціллю, щоб кожний бачив як потрібно розділювати тварину перед приготуванням. Вони також вважають, що влаштовують «епатажні» шоу, які не заборонені законодавством. Такі шоу-програми вони проводять за цивільно-правовими договорами із залу-

ченням третіх осіб. Представники правоохоронних органів не мали до ресторану претензій, оскільки заяви від громадян до них не надходили.

Проаналізуйте, чи не було в таких шоу-програмах порушень норм екологічної етики? Якщо порушувались правові норми, то з яких галузей права? Чи є підстави для притягнення посадових осіб ресторану до відповідальності? Дайте розгорнуту відповідь по справі.

Завдання 14

Зазвичай у теорії права правовідносини визначають як врегульовані нормами права суспільні відносини, учасники яких мають взаємні права й обов'язки, гарантовані державою. Правовідносини є різновидом суспільних відносин, вони можуть виникнути тільки у людському суспільстві, між конкретними суб'єктами – власниками певних юридичних якостей (правоздатність і дієздатність).

1. Мавпи макаки у Японії використовують монети, які вони підбирають, щоб купувати їжу та закуски у вендинговій машині (торговельному апараті). Чи можна це вважати договором купівлі-продажу?

2. В англійському графстві Ноттінгемпшир поліцейським собакам, які «вийшли у відставку», призначають пенсію у 500 фунтів стерлінгів терміном до трьох років після того, як вони припинять виконувати свої службові обов'язки. Чи можна це вважати видом соціального забезпечення?

3. До програм різноманітних шоу за участю тварин часто включають атракціони «малювання картин». Наприклад, у результаті дресирування слони можуть «створювати» натюрморти на очах глядачів. «Улюблений малюнок» однієї слонихи тайського зоопарку – квіти у горщику. Чи може бути такий малюнок об'єктом авторського права на свій твір? Окрім слонів, у ролі «художників» на таких атракціонах часто виступають мавпи, дельфіни, коти, черепахи тощо. Чи можна притягти власників та дресирувальників до відповідальності за примушування тварин до малювання?

Чи можна вважати наведені ситуації правовідносинами і якими галузями права, на вашу думку, вони врегульовані? Дайте розгорнуту відповідь по кожному пункту завдання.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Предмет і проблематика екологічної етики.
2. Екологія та екологічна етика.
3. Теоретичний і практичний аспекти предметизації екологічної етики. Роль етики в осмисленні та розв'язанні екологічних проблем.
4. Екологічна етика як різновид прикладної етики.
5. Проблема цінності природи.
6. Принцип антропоцентризму, його домінування в історії наукової думки та практиці ставлення людини до природи.
7. Ідея моральної цінності природи в історії наукової думки.
8. Принципи ненасильства по відношенню до тварин (індуїзм, джайнізм, буддизм, піфагореїзм).
9. Традиції антропоцентризму і біоцентризму в західній науковій думці.
10. Ідея освіченого або розсудливого антропоцентризму в ранній екологічній етиці.
11. Принцип екоцентризму або біоцентризму.
12. Етика Землі О. Леопольда.
13. Глибинна екологія А. Несса.
14. Соціальна екологія М. Букчина.
15. Екофемінізм К. Уоррена.
16. Категоричний імператив І. Канта по відношенню до природи.
17. Принцип максимізації блага Дж. С. Мілля стосовно природи.
18. «Етика благоговіння перед життям» А. Швейцера.
19. Етика піклування та її екологічні специфікації.
20. Екологічна проблематика в міжнародному праві та міжнародних деклараціях.
21. Етико-екологічна проблематика в політиці та законодавстві.
22. Корпоративні декларації про принципи екологічної політики.
23. Повага до всіх форм життя як принцип екологічної етики. Біорізноманітність як принцип екологічної етики.
24. Стійкість біосфери як принцип екологічної етики.
25. Обережність як принцип екологічної етики.
26. Справедливість як принцип екологічної етики.
27. Земля – спільне надбання як принцип екологічної етики.

28. Права майбутніх поколінь як принцип екологічної етики.
29. Розділена відповідальність як принцип екологічної етики.
30. Презумпція небезпеки як принцип екологічної етики.
31. Скорочення і конвергенція як принципи екологічної етики.
32. Різні аспекти ставлення до тварин та їх етичний зміст.
33. Рух за права і визволення тварин.
34. Концепція видової дискримінації.
35. Проблема безпритульних та небезпечних для людини тварин.
36. Виробнича діяльність та екологія.
37. Етико-екологічні проблеми видобування надр.
38. Природоохоронні зони.
39. «Ресурсизм», антропоцентризм та екоцентризм у заповідній практиці.
40. Естетичне ставлення до природи.
41. Рекреаційний потенціал природи.
42. Міжнародне і національне законодавства про дослідження та використання космічного простору.
43. Етичні аспекти (проблеми) діяльності з дослідження і використання космічного простору.
44. Антропоцентризм та екоцентризм у русі за екологічну чистоту.
45. Різноманітність методів екологічної боротьби. Суспільні дискусії.
46. Політика та етика екологічної боротьби.

ТЕСТИ

1. У якому нормативно-правовому акті прямо передбачено, що виховання гуманного ставлення до тварин забезпечується шляхом викладання курсів з екологічної етики та гуманного ставлення до тварин у системі вищої освіти:

- а) ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища»;
- б) ЗУ «Про тваринний світ»;
- в) ЗУ «Про вищу освіту»;
- г) ЗУ «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»;
- д) ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження».

2. В Україні забороняється проведення боїв тварин:

- а) на відкритих спортивних майданчиках;
- б) різних порід;
- в) у будь-якому випадку;
- г) різної вагової категорії;
- д) без наявності спеціального дозволу, що видається центральним органом виконавчої влади з питань ветеринарної медицини.

3. Використання тварин у наукових експериментах, біологічному тестуванні, навчальному процесі допускається лише:

- а) у фармацевтичних навчальних закладах;
- б) в разі, якщо відсутня можливість заміни їх іншими альтернативними методами та об'єктами;
- в) у медичних навчальних закладах;
- г) у ветеринарних та зоотехнічних навчальних закладах;
- д) у біологічних навчальних закладах.

4. Хто здійснює нагляд за дотриманням порядку вихову домашніх тварин (собак) у громадських місцях та вживає відповідних заходів у разі порушення законодавства про порядок поводження й утримання домашніх тварин:

- а) органи прокуратури;

- б) органи внутрішніх справ;
- в) житлово-комунальні ділянки;
- г) територіальна громада;
- д) громадські інспектори з охорони навколишнього природного середовища відповідної території.

5. Хто має право на застосування вогнепальної зброї до домашньої тварини в разі, якщо її поведінка створює загрозу для здоров'я людини:

- а) громадські інспектори з охорони навколишнього природного середовища відповідної території;
- б) працівники житлово-комунальної ділянки на своїй території;
- в) представники будинкових комітетів;
- г) міліція;
- д) власник домашньої тварини.

6. Принцип антропоцентризму зводиться до:

- а) вимоги неущкодження живих тварин;
- б) визнання рівноправ'я у відносинах людини та живої природи;
- в) людина є центром всесвіту;
- г) встановлення гармонійних відносин між суспільством та довкіллям;
- д) додержання вимог сталого розвитку.

7. Принципу біоцентризму відповідає:

- а) послідовність проведення природоохоронних заходів на вимогу економічних інтересів суспільства;
- б) науковий підхід у природоохоронній справі, що ставить вище усього інтереси живої природи;
- в) визнання прав тварин;
- г) визнання першочергових прав людини перед природою;
- д) довкілля має слугувати людству.

8. Джеремі Бентам вимагав морального ставлення до тварин на тій підставі, що вони:

- а) творіння Божі;
- б) є частиною природи;
- в) відчувають біль та психічні стреси;
- г) є предметом нашої відповідальності;
- д) виведені із цивільного обороту.

9. Відповідно до теорії Олдо Леопольда біологічні види функціонують:

- а) у міжвидовій конкуренції;
- б) еволюціонуючи;
- в) на лоні природи;
- г) подібно до частин тіла чи «частин двигуна»;
- д) під захистом людини.

10. Екологічна етика як вчення склалося:

- а) на базі соціальної екології;
- б) на межі двох наук – естетики та екології;
- в) на межі двох наук – класичної етики та екології;
- г) на межі двох наук – класичної етики та екологічного права;
- д) на межі двох наук – медицини та екології.

11. Які етичні поняття не відповідають екологічній етиці?

- а) обов'язок;
- б) моральність;
- в) юридична відповідальність;
- г) ганебно;
- д) похвально.

12. Скільки екологічна етика містить основних завдань?

- а) одне; б) три; в) п'ять; г) чотири; д) два.

13. Екологічна етика:

- а) вчення про моральні відносини людини з природою, що ґрунтуються на сприйнятті природи як морального партнера

- (суб'єкта), рівноправності та рівноцінності всього живого, а також обмеження прав та потреб людства нормами права;
- б) вчення про моральні відносини людини з природою, що оснований на сприйнятті природи як морального партнера (суб'єкта), рівноправності та рівноцінності всього живого, а також обмеження прав та потреб людства нормами міжнародного та вітчизняного права;
- в) вчення про моральні відносини людини з природою, що оснований на сприйнятті природи як морального партнера (суб'єкта), рівноправності та рівноцінності всього живого, а також обмеження прав та потреб людства залежно від регіону проживання;
- г) сукупність юридичних та моральних норм, спрямованих на охорону природи;
- д) вчення про моральні відносини людини з природою, що оснований на сприйнятті природи як морального партнера (суб'єкта), рівноправності та рівноцінності всього живого, а також обмеження прав та потреб людства.

14. Біоетика як вчення склалося:

- а) на базі соціальної екології;
- б) на межі двох наук – естетики та екології;
- в) на межі двох наук – класичної етики та екології;
- г) на межі двох наук – класичної етики та екологічного права;
- д) на межі двох наук – медицини та екології.

15. Принцип «Будь-яка форма життя є унікальною та заслуговує поваги, якою б не була її корисність для людини», та для визнання цієї невід'ємної цінності інших живих істот людина повинна керуватися моральним кодексом, викладеним у:

- а) Маніфесті Землі;
- б) преамбулі ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища»;
- в) Всесвітній Хартії природи;
- г) Загальній декларації прав людини;
- д) Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права.

16. Яке право не входить до переліку основних, що визнаються за живими істотами як індивідами (популяціями, підвидами, видами):

- а) право на життя;
- б) право на благополуччя у неволі чи напіввільних умовах;
- в) право на захист законом;
- г) право на захист від страждань з вини людини;
- д) комплексне використання сил та засобів.

17. Права природи – це:

- а) закріплені у природоохоронному законодавстві права природи;
- б) норми ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища»;
- в) конкретизовані норми справедливого ставлення людини до природи, що розглядається як моральний партнер (суб'єкт);
- г) право екологічної безпеки;
- д) права та обов'язки людей щодо охорони навколишнього природного середовища, закріплені у нормах національного та міжнародного екологічного права.

18. Формулювання екологічного імперативу Х. Йонаса:

- а) дій так, щоб наслідки твоєї діяльності не виявилися руйнівними для майбутнього життя;
- б) екосистеми, як і люди, мають право на життя;
- в) права природи – етична конструкція;
- г) права природи є відображенням величі Бога;
- д) нематеріальні цінності природи є важливішими, ніж матеріальні.

19. Термін «етика Землі» був введений:

- а) А. Швейцером;
- б) П. Сінгером;
- в) Т. Ріганом;
- г) О. Леопольдом;
- д) Б. Каллікотом.

20. Автором книжки «Календар піщаного графства», в якій вперше було поставлено проблему екоцентризму в західній культурі, є:

- а) А. Швейцер;
- б) П. Сінгер;
- в) Х. Йонас;
- г) О. Леопольд;
- д) Б. Каллікот.

21. Щоб перебороти екологічну кризу людство має переглянути світоглядні основи своєї життєдіяльності в екологічному ключі та включити у поле дії етики:

- а) захист довкілля;
- б) економічний розвиток держави;
- в) безпеку природокористування;
- г) охорону навколишнього природного середовища;
- д) всіх живих істот та природу у цілому.

22. У 1979 році Папа Римський Іван Павло II офіційно назвав цього святого покровителем екологів:

- а) Августин;
- б) Ігнатій із Лойли;
- в) Антоній Падуанський;
- г) Франциск Ассизський;
- д) Тереза Авільська.

23. Яка установа прийняла Всесвітню хартію природи?

- а) Рада Європи;
- б) ЮНЕСКО;
- в) Генеральна Асамблея ООН;
- г) Ліга націй;
- д) Рада глав держав СНД.

24. Не можна віднести до процесу екологізації моралі:

- а) моральний обов'язок та докори сумління по відношенню до природи стають основною частиною морального усвідом-

лення, відбувається екологізація «традиційних» норм та принципів, наприклад, з'являється поняття «екологічна совість»;

б) ставлення людей до природних об'єктів визначається матеріально-економічними, правовими або релігійними приписами;

в) поява нових моральних цінностей передбачає виключення «старих» принципів корисності та доцільності;

г) іде поступова, складна та довготривала перебудова моральної свідомості, якій мають сприяти морально-екологічне виховання і просвіта;

д) стає необхідним обґрунтування та введення в дію морально-екологічного імперативу – об'єктивних вимог до людей, відповідальних за науково-технічний прогрес та використання його досягнень з практичними цілями.

25. Яку етику не можна віднести до екологічної?

- а) глобальну етику;
- б) етику розвитку;
- в) етику Землі;
- г) етику виживання;
- д) етику адвоката.

26. Який основний постулат християнської церкви є складовою екологічної етики?

- а) не вбий;
- б) не кради;
- в) не свідчи неправдиво на свого ближнього;
- г) любов до Бога, яка передбачає любов до всіх його творінь;
- д) не сотвори собі ідола або чогось подібного до того, що на небі вгорі, або на землі долі, або в водах під землею, і не вклоняйся їм, і не служи їм.

27. Вкажіть, який тип свідомості в суспільстві протистоїть екологічній етиці:

- а) біоєкоцентричний;
- б) екоцентричний;

- в) біоцентричний;
- г) антропоцентричний;
- д) екобіоцентричний.

28. Який із перелічених нижче законів екологічної етики не належить Баррі Коммонеру:

- а) усе пов'язане з усім;
- б) благоговіння перед життям;
- в) усе має кудись діватися;
- г) природа знає краще;
- д) ніщо не дається задарма.

29. З позицій екоцентризму моральною значимістю володіє весь спектр природних істот, окрім:

- а) біосфери;
- б) земель;
- в) водних об'єктів;
- г) атмосферного повітря;
- д) їх взаємовідносин між собою.

30. Які відносини не є сферою інтересів екологічної етики?

- а) проведення кориди (боїв биків);
- б) полювання на дичину;
- в) збір дикорослих квітів;
- г) відламування гілки від дерева;
- д) першочергове надання земельних ділянок для садівництва ветеранам праці.

31. Відповідно до старокитайської філософії, за «Книгою змін» (І. Цзина) здійснюється універсальний закон ДАО та єдина система:

- а) всесвіт – людина – природа;
- б) природа – всесвіт – людина;
- в) всесвіт – природа – людина;
- г) природа – людина – всесвіт;
- д) людина – природа – всесвіт.

32. Кому із вчених належить цей вислів: «Ми не можемо чекати дарів від природи; узяти їх у неї наше завдання»?

- а) А. Швейцер;
- б) А.П. Семенов Тянь-Шанський;
- в) І.В. Мічурін;
- г) О. Леопольд;
- д) Л. Леонов.

33. Хто є автором концепції ноосфери?

- а) Аристотель;
- б) І. Кант;
- в) А. Вишинський;
- г) А. Шептицький;
- д) В. Вернадський.

34. Теза «Принципи гуманізму мають співвідноситися не тільки з людиною, але і з природою» належить до концепції:

- а) утилітарізму;
- б) антропоцентризму;
- в) соціоантропогенезу;
- г) волюнтаризму;
- д) екогуманізму.

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ ТА НАУКОВИХ РОБІТ

1. Роль етики в розумінні та розв'язанні екологічних проблем.
2. Екологічна етика як різновид прикладної етики.
3. Завдання і функції екологічної етики на сучасному етапі.
4. Екологічна етика та гуманізм.
5. Екологія, філософія, релігія як джерела екологічної етики.
6. Історія взаємовідносин суспільства й природи та їх відображення в суспільній свідомості.
7. Історія екологічної етики.
8. Історія та перспективи екологізації суспільства.
9. Етика землі.
10. Забезпечення правового статусу живих істот.
11. Глибинна екологія.
12. Сучасні екологічні сценарії та прогнози.
13. Конституційні та правові засади екологічної етики.
14. Кодекс екологічної етики (Хартія Землі).
15. Демократія, ненасилля та мир.
16. Загальноетичні принципи та ставлення до природи.
17. Біорізноманітність.
18. Сталість біосфери.
19. Права майбутніх поколінь.
20. «Екологічна етика» як сфера практичної діяльності для правознавців.
21. Природоохоронні операції.
22. Права живої та неживої природи.
23. Сучасні тенденції відстоювання прав живої та неживої природи.
24. Екологічна етика та релігія.
25. Природа як рекреаційний ресурс.
26. Етичне сприйняття полювання та риболовлі.
27. Естетичне ставлення до природи.
28. Співвідношення правової та етичної охорони тваринного світу.
29. Екологічна етика та заповідна справа.
30. Наявність екологоетичних правовідносин у різних галузях права.

31. Громадський екологічний рух як прояв екологоетичної свідомості громадян.
32. Антропоцентризм та екоцентризм у громадському русі за екологічну чистоту.
33. Політика та етика екологічної боротьби.
34. Космічна діяльність людства.
35. Етичні аспекти (проблеми) діяльності з дослідження та використання космічного простору.

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ, ЩО ВЖИВАЮТЬСЯ У ЗАКОНОДАВСТВІ ЩОДО ЗАХИСТУ ТВАРИН ВІД ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ

Адаптованість собаки в умовах міста – перевірка мінімально необхідного переліку навичок, виконання яких дозволяє визначити стан нервової системи собаки, його керованість, ступінь безпеки собаки по відношенню до її власника й оточення, а також наявність у самого власника навичок керування собакою – визначається шляхом тестування за програмою «Собака-компаньйон».

Адміністратор Реєстру тварин – Державна ветеринарна та фітосанітарна служба України, яка проводить в установленому порядку ідентифікацію та реєстрацію тварин, здійснює оформлення та видачу ідентифікаційних документів.

Ареал – вся територія суші або акваторії, на якій мешкають тварини певного мігруючого виду, а також яку вони пересікають або над якою вони перелітають під час міграцій.

Басейн – штучна споруда, наповнена водою, обладнана системами водообміну, водоочищення і дезінфекції, що використовується для утримання морських ссавців.

Бездоглядні тварини – 1) домашні собаки та коти, незалежно від породи та призначення (у тому числі собаки, що мають нашійник з особистим номерним знаком і намордник), які знаходяться без власника та не на прив'язі на вулицях, площах, ринках, у скверах, садах, на бульварах, пляжах, у громадському транспорті та інших громадських місцях; 2) прибудна худоба та інші, що загубилися, втекли, кинуті або іншим чином залишилися без піклування людей домашні тварини, тварини-компаньйони, тварини, які використовуються в культурно-видовищних заходах, лабораторні та службові тварини.

Безпечні умови для людини – стан середовища життєдіяльності, при якому відсутня небезпека шкідливого впливу його факторів на людину.

Безпритульна тварина – домашня тварина, яка або не має притулку, або знаходиться за межами оселі свого власника чи хазяїна й

не перебуває під контролем чи безпосереднім наглядом будь-якого власника чи хазяїна.

Безпритульні тварини – 1) домашні тварини, що залишилися без догляду людини або утворили напіввільні угруповання, здатні розмножуватися поза контролем людини; 2) собаки та коти, які не мають власника.

Бирка – вушний знак установленого зразка з нанесеним ідентифікаційним номером або номером господарства чи номером населеного пункту, який використовується виключно для ідентифікації визначеного виду тварин.

Біологічне тестування – використання в контрольованих умовах живих тварин для виявлення і оцінки дії чинників (у тому числі і токсичних) навколишнього середовища на організм, його окрему функцію або систему органів.

Біостерилізація тварини – позбавлення тварини хірургічним шляхом здатності до відтворення потомства (репродуктивної здатності).

Благополучна епідемічна ситуація – інфекційні хвороби не рееструються або рееструються їх поодинокі випадки, відсутні сприятливі умови для поширення цих хвороб.

Ветеринарні документи – документи дозвільного характеру, до яких належать міжнародний ветеринарний сертифікат, ветеринарне свідоцтво, ветеринарна картка, ветеринарна довідка та ветеринарно-санітарний паспорт на тварину, видані державними інспекторами ветеринарної медицини або уповноваженими чи ліцензованими лікарями ветеринарної медицини, що підтверджують ветеринарно-санітарний стан тварини, якість та безпечність продуктів тваринного походження, репродуктивного матеріалу, біологічних продуктів, патологічного матеріалу та кормів, видані відповідно до ЗУ «Про ветеринарну медицину».

Відправник (одержувач) – особа, що здійснює відправлення (одержання) тварин під час їх транспортування перевізником.

Відчуження тварини – передача права власності на тварину юридичним чи фізичним особам за процедурами та у спосіб, що не заборонені чинним законодавством.

Вигул собак – тимчасове перебування собак, що належать до тварин-компаньйонів, у присутності їхніх власників або осіб, які їх замінюють, на відкритому повітрі поза місцями постійного утримання цих собак з метою задоволення їх фізіологічних потреб і гармонійного розвитку.

Вимоги безпеки для здоров'я і життя людини – розроблені на основі медичної науки критерії, показники, гранично допустимі межі, санітарно-епідеміологічні нормативи, правила, норми, регламенти тощо (медичні вимоги щодо безпеки для здоров'я і життя людини), розроблення, обґрунтування, контроль і нагляд за якими відноситься виключно до медичної професійної компетенції.

Висновок державної санітарно-епідеміологічної експертизи – документ установленої форми, що засвідчує відповідність (невідповідність) об'єкта державної санітарно-епідеміологічної експертизи медичним вимогам безпеки для здоров'я і життя людини, затверджується відповідним головним державним санітарним лікарем і є обов'язковим для виконання власником об'єкта експертизи.

Власник – будь-яка фізична чи юридична особа, яка володіє, користується і розпоряджається тваринами, займається розведенням та утриманням тварин, проводить їх продаж, забій, утилізацію, надає послуги зі штучного осіменіння та організує виставки тварин.

Власник дикої тварини – фізична або юридична особа, яка на відповідній правовій підставі має у власності дику тварину.

Власник собаки мисливської породи – юридична або фізична особа, яка утримує собаку мисливської породи з родовідними документами.

Власник собаки чи kota – юридична або фізична особа, яка здійснює догляд за твариною, що належить їй на праві власності або на інших підставах, що не суперечать законодавству України.

Власник тварини – фізична або юридична особа, якій тварина належить на праві власності або іншому речовому праві.

Відповідальний за добробут тварин – особа, що несе безпосередню фізичну відповідальність за догляд за тваринами під час

перевезення. Така особа може бути супровідною особою або водієм транспортного засобу, якщо він виконує таку функцію.

Відповідальний за перевезення тварин – особа, що здійснює централізоване керування організацією і здійсненням усього рейсу, незалежно від того, чи передаються чи ні окремі обов’язки на час перевезення іншим сторонам за договором субпідряду. Зазвичай такою особою є особа, що планує, готує і визначає умови, які підлягають виконанню іншими сторонами.

Відчуження тварин – передача права власності на тварин юридичним та фізичним особам за процедурами та у спосіб, що не заборонені чинним законодавством.

Водопідготовка – комплекс заходів для забезпечення необхідного хімічного складу, чистоти, прозорості, температури та солоності води в басейні;

Вольєр – 1) каркасно-сітчаста водонепроникна споруда для утримання тварин у природних акваторіях або в басейні; 2) обгороджена ділянка природних угідь для утримання тварин.

Всеукраїнська громадська організація з мисливського собаківництва – добровільне об’єднання громадян, яке підтвердило статус всеукраїнської громадської організації або вважається таким, що підтвердило такий статус, відповідно до ЗУ «Про громадські об’єднання», основним видом діяльності якого відповідно до затвердженого статуту є кінологічна робота з собаками мисливських порід, розведення, вирощування, утримання, облік, підготовка до полювання та використання для потреб мисливців собак мисливських порід, а також діяльність, пов’язана з натаскуванням, нагананням, польовими випробуваннями та змаганнями мисливських собак, проведенням виставок.

Громадський порядок – система суспільних відносин, які складаються і розвиваються в громадських місцях під впливом правових та соціальних норм, спрямованих на забезпечення нормального функціонування установ, організацій, громадських об’єднань, праці й відпочинку громадян, повагу до їх честі, людської гідності та громадської моралі.

Гібридизація – природне чи штучне з'єднання генетичного матеріалу диких тварин різних видів.

Гідробіонти – морські або прісноводні організми, які постійно живуть у водному середовищі.

Господарство – будь-яке місце на території України, де перебувають, розводяться та утримуються тварини, проводяться їх продаж, забій, утилізація, надаються послуги зі штучного осіменіння, організовуються виставки тварин.

Гуманне ставлення до тварин – дії, що відповідають вимогам захисту тварин від жорстокого поводження і передбачають доброзичливе ставлення до тварин, сприяння їх благо, покращання якості їх життя тощо.

Дельфінарій (океанаріум) – комплекс інженерно-технічних споруд і систем для утримання морських ссавців.

Дезінвазія – заходи, спрямовані на знищення яєць, личинок та збудників інвазійних захворювань при знезараженні приміщень, де перебуває тварина.

Дезінсекція – заходи, спрямовані на знищення членистоногих, комах (на всіх стадіях їх розвитку), здатних викликати захворювання, які є переносниками збудників інфекційних хвороб, у тому числі зоонозів.

Дезінфекція – сукупність заходів, спрямованих на знищення патогенних та умовно-патогенних мікроорганізмів у приміщеннях та навколишньому середовищі.

Дезінфекційні заходи (дезінфекція, дезінсекція, дератизація) – заходи щодо знищення у середовищі життєдіяльності людини збудників інфекційних хвороб (дезінфекція) та їх переносників – комах (дезінсекція) і гризунів (дератизація).

Дератизація – комплекс заходів, спрямованих на боротьбу та знищення мишоподібних гризунів у приміщеннях, де перебуває птиця, та в навколишньому середовищі.

Державна санітарно-епідеміологічна експертиза – вид професійної діяльності органів державної санітарно-епідеміологічної служби, що полягає у комплексному вивченні об'єктів експертизи з метою виявлення можливих небезпечних факторів у цих об'єктах, встановленні відповідності об'єктів експертизи вимо-

гам санітарного законодавства, а у разі відсутності відповідних санітарних норм – в обґрунтуванні медичних вимог щодо безпеки об'єкта для здоров'я та життя людини.

Державні санітарні норми та правила, санітарно-епідеміологічні та санітарно-протиепідемічні правила і норми, санітарно-епідеміологічні правила і норми, протиепідемічні правила і норми, гігієнічні та протиепідемічні правила і норми, державні санітарно-епідеміологічні нормативи, санітарні регламенти (санітарні норми) – обов'язкові для виконання нормативно-правові акти центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, що встановлюють медичні вимоги безпеки щодо середовища життєдіяльності та окремих його факторів, недотримання яких створює загрозу здоров'ю і життю людини та майбутніх поколінь, а також загрозу виникнення і розповсюдження інфекційних хвороб та масових неінфекційних захворювань (отруєнь) серед населення.

Держатель Реєстру тварин – Міністерство аграрної політики та продовольства України.

Джерело збудника інфекційної хвороби – людина або тварина, заражені збудниками інфекційної хвороби.

Дикі тварини – 1) ссавці, птахи, плазуни, земноводні та риби, що живуть на землі (на поверхні, у ґрунті, у підземних пустотах), у поверхневих водах та атмосферному повітрі в умовах природної волі; 2) тварини, природним середовищем існування яких є дика природа, у тому числі ті, які перебувають у неволі чи напіввільних умовах.

Дикі тварини та інші об'єкти тваринного світу, віднесені до природних ресурсів загальнодержавного значення, – дикі тварини, що перебувають у стані природної волі, а також інші об'єкти тваринного світу, що перебувають у межах територіальних і внутрішніх морських вод, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, водойм, що знаходяться на території більш ніж однієї області, державних мисливських угідь, територій природно-заповідного фонду України і лісів державного значення.

Добування – означає добування, полювання, рибальство, відлов, порушення спокою, навмисне вбивство або намагання здійснити такі дії.

Дозвіл на спеціальне використання диких тварин та інших об'єктів тваринного світу – документ, який засвідчує право користувачів на використання конкретних видів (груп видів) тварин та інших об'єктів тваринного світу.

Домашні собаки та коти – тварини, які утримуються власниками як домашні улюбленці, компаньйони-помічники (поводирі незрячих, охоронці житла та іншого майна тощо), об'єкти комерційного використання, що знаходяться під контролем (наглядом) власника, членів його сім'ї або уповноваженої власником особи.

Домашні тварини – 1) велика рогата худоба, свині, коні, вівці, кози, хутрові звірі, птиця, риби та інші с.-г. тварини, спеціально вирощені і використовувані для отримання (виробництва) продуктів тваринного походження (продукції тваринництва), а також як транспортні засоби або тяглова сила; 2) собаки, коти та інші тварини, що протягом тривалого історичного періоду традиційно утримуються і розводяться людиною, а також тварини видів чи порід, штучно виведених людиною для задоволення естетичних потреб і потреб у спілкуванні, що, як правило, не мають життєздатних диких популяцій, які складаються з особин з аналогічними морфологічними ознаками, та існують тривалий час у їх природному ареалі.

Домашня тварина – будь-яка тварина, яку утримує чи збирається утримувати людина, зокрема у своїй оселі для власного задоволення й товариства.

Дресирувальник морських тварин – фахівець, що відповідає за створення належних умов утримання та годування морських ссавців, їх тренування гуманними методами.

Евтаназія – дія, що за своєю природою чи наміром виконавця спричиняє умертвіння тварин гуманними методами, що не викликає у них відчуття тривоги або страху та виключає їх передсмертні страждання.

Евтаназія паліативна – застосовується з почуття професійної етики та поваги до пацієнта у випадку, коли з терапевтичної точки зору вже нічого не можна вдіяти для того, щоб зупинити хворобу.

Евтаназія соціальна – рішення щодо умертвіння тварин залежить від суспільства та економіки, яка керується критерієм «витрати – вигоди».

Евтаназія тварин – гуманні методи умертвіння тварин, що виключають їх передсмертні страждання.

Екскременти – відходи життєдіяльності тварини.

Експериментальна тварина – тварина, що використовується для проведення наукових дослідів, експериментів.

Епідемічна ситуація – показник епідемічного благополуччя території (об'єкта) у певний час, що характеризується рівнем і динамікою захворювання людей на інфекційні хвороби, наявністю або відсутністю відповідних факторів передачі інфекції та іншими обставинами, що впливають на поширення інфекційних хвороб.

Епідемія – масове поширення інфекційної хвороби серед населення відповідної території за короткий проміжок часу.

Єдиний державний реєстр тварин – електронна база даних про ідентифікованих тварин, їх власників/утримувачів, господарства, переміщення, забій, утилізацію, загибель, падіж таких тварин.

Жорстоке поводження з тваринами – 1) знущання над тваринами, вчинене із застосуванням жорстоких методів або з хуліганських мотивів, а також нацькування тварин одна на одну, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів; 2) знущання над тваринами, які відносяться до хребетних, вчинене із застосуванням жорстоких методів або з хуліганських мотивів, а також нацькування зазначених тварин одна на одну, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів, або утримання тварин в умовах, які не відповідають їх фізіологічним та видовим особливостям; 3) побої, катування, руйнування місць проживання, порушення зоотехнічних, зоогігієнічних, ветеринарно-санітарних норм і правил, інші дії (бездіяльність), що тягнуть за собою каліцтво, травму, виснаження від тривалого голодування або загибель

тварин, жорстоке умертвіння тварин, а також інші дії, що суперечать встановленим законодавством правилам і прийнятим у суспільстві нормам гуманного ставлення до тварин.

Жорстоке умертвіння тварин – 1) умертвіння тварин без застосування знеболюючих засобів, що запобігають відчуттю тваринами болю і страху; 2) умертвіння тварин без застосування призначених для цього ветеринарних препаратів (у тому числі наркотичних), зареєстрованих у державі, іншими фізичними або хімічними способами, що не запобігають страху і болю.

Засоби перевезення – клітка, контейнер, ящик, ємність або інша тара жорсткої конструкції, що використовується для перевезення тварин і розміщується у транспортному засобі.

Зоологічний парк (зоопарк) – природоохоронна культурно-освітня та науково-дослідна установа, створена з метою організації екологічної освітньо-виховної роботи, створення експозицій рідкісних, екзотичних та місцевих видів тварин, збереження їх генофонду, вивчення дикої фауни і розробки наукових основ її розведення у неволі.

Зоологічний парк загальнодержавного значення – природоохоронна культурно-освітня установа, входить до складу природно-заповідного фонду України, створена з метою організації екологічної освітньо-виховної роботи, формування експозицій рідкісних, екзотичних та місцевих видів тварин, збереження їх генофонду, вивчення дикої фауни і розробки наукових основ розведення її представників у неволі.

Зоологічні колекції – 1) колекції живих тварин, що утримуються на території об'єктів природно-заповідного фонду, але самі статусу об'єкта ПЗФ не мають. (Наприклад, зооколекція у природному заповіднику «Єланецький степ»); 2) спеціально зібрані живі колекції зоопарків, зоосадів, океанаріумів тощо, а також колекції опудал, препаратів, частин і залишків тварин.

Зоозози – хвороби, що передаються людям від тварин.

Ідентифікаційний номер – індивідуальний або груповий номер, що присвоюється тварині (або їх групам) та не змінюється протягом її життя.

Ідентифікаційні документи – документи встановленого зразка, що видаються на тварину (паспорт великої рогатої худоби, паспорт коня, реєстраційне свідоцтво свиней, реєстраційне свідоцтво овець/кіз).

Ідентифікація – процес ототожнення тварини шляхом присвоєння їй ідентифікаційного номера з використанням візуальних, електронних та змішаних засобів залежно від виду тварини з подальшим внесенням ідентифікаційного номера до Єдиного державного реєстру тварин.

Ідентифікація тварин – біркування, чіпування, таврування тварин тощо з присвоєнням особистого ідентифікаційного коду.

Ізолятор – приміщення для тимчасового утримання хворих тварин.

Інфекційні хвороби – розлади здоров'я людей, що викликаються живими збудниками (вірусами, бактеріями, рикетсіями, найпростішими, грибками, гельмінтами, кліщами, іншими патогенними паразитами), продуктами їх життєдіяльності (токсинами), патогенними білками (пріонами), передаються від заражених осіб здоровим і схильні до масового поширення.

Карантин – адміністративні та медико-санітарні заходи, що застосовуються для запобігання поширенню особливо небезпечних інфекційних хвороб.

Карантинний майданчик – 1) спеціально обладнане ізольоване приміщення, яке відповідає встановленим ветеринарно-санітарним нормам, призначене для тимчасового утримання тварин; 2) спеціально обладнані приміщення або частини приміщень, які призначені для тимчасового утримання домашніх тварин у разі їх вилову чи тимчасової ізоляції.

Карантинування – заходи щодо запобігання занесенню заразних захворювань, що передбачають тимчасове ізольоване утримання тварин та проведення необхідних лабораторно-діагностичних досліджень тварин, які надійшли до притулку.

Китоподібні – тварини, включаючи поодинокі особини тих видів, підвидів або популяцій, які відносяться до *Odontoceti* або *Mysticeti*.

Комерційне розведення та утримання домашніх тварин – розведення або утримання в значних кількостях здебільшого для отримання прибутку.

Контейнер – означає будь-яку ґратчасту кліть, скриню, посудину або іншу жорстку тару, використовувану для транспортування тварин, що не є самохідною і не являє собою частину (знімну або незнімну) транспортного засобу.

Користувачі дикими тваринами та іншими об'єктами тваринного світу – підприємства, установи, організації і громадяни, які відповідно до вимог спеціальних правил отримали дозвіл на їх спеціальне використання.

Куточок живої природи – складова частина кабінету (відділу, лабораторії, класу) загальноосвітніх і позашкільних навчальних, наукових, санаторно-курортних і оздоровчих закладів, яка створюється для проведення навчальних, практичних занять з метою здобуття поглиблених знань про живі організми, формування фактичних умінь та навичок, вивчення, спостереження та догляду за рослинами і тваринами, що мають відповідні дозволи санітарних, ветеринарних та інших служб.

Лабораторні тварини – тварини, що використовуються у науковому експерименті або досліді, біологічному тестуванні, навчальному процесі, а також у виробництві біологічних препаратів.

Ліміт спеціального використання (добування) диких тварин – науково обґрунтований обсяг можливого вилучення диких тварин з природного середовища.

Любительське і спортивне рибальство – вилов риби, добування водних безхребетних у спеціально визначених для цього водоймах (їх ділянках) з метою особистого споживання (за умови дотримання встановлених правил рибальства та водокористування).

Любительське рибальство – лов (добування) водних живих ресурсів для особистих потреб знаряддями лову, передбаченими правилами любительського і спортивного рибальства.

Майданчик для дресирування собак – це огорожена та обладнана відповідно до типового проекту територія, що призначена для дресирування собак.

Меліоративний лов – вилучення певної кількості окремих видів водних живих ресурсів з метою кількісної та якісної оптимізації їх складу та покращення стану водних екосистем.

- Мисливське собаківництво** – діяльність, пов’язана з розведенням, вирощуванням, утриманням, обліком, підготовкою до полювання та використанням для потреб мисливців собак мисливських порід.
- Мисливські трофеї** – шкіра, роги, ікла та черепи мисливських тварин, в тому числі копитних та хижих тварин, здобуті (набуті) в установленому порядку на території України.
- Мігруючий вид** – означає всю популяцію або географічно ізольовану частину популяції будь-якого виду диких тварин або будь-якого таксону цих тварин нижчого рангу, значна частина якої циклічно і передбачливо пересікає один або більше кордонів національної юрисдикції.
- Міжнародне перевезення тварин** – будь-яке переміщення з однієї країни в іншу, за винятком рейсів коротших за 50 км і переміщення між державами-членами ЄЕС.
- Місце або зона для виходу тварин** – територія, на якій власник має право вільного виходу тварини за умов дотримання вимог Правил утримання собак та котів.
- Місце утримання тварин** – будь-яке місце, визначене для утримання тварин у штучно створених або напіввільних умовах.
- Науковий експеримент** – дослідження, спрямовані на одержання та використання нових знань, які проводяться на живих тваринах і можуть спричинити біль, страждання, занепокоєння чи завдати їм тривалої шкоди.
- Небезпечний фактор** – будь-який хімічний, фізичний, біологічний чинник, речовина, матеріал або продукт, що впливає або за певних умов може негативно впливати на здоров’я людини.
- Небезпечні інфекційні хвороби** – інфекційні хвороби, що характеризуються важкими та (або) стійкими розладами здоров’я в окремих хворих і становлять небезпеку для їх життя та здоров’я.
- Неблагополучна епідемічна ситуація** – рівень захворювання людей на інфекційні хвороби перевищує середні багаторічні показники, реєструються спалахи інфекційних хвороб.
- Нейтралізуючий бар’єр** – бар’єр, встановлений із зовнішнього боку огорожі місця утримання для унеможливлення фізичного контакту між людиною та твариною.

Нестійка епідемічна ситуація – рівень захворювання людей на інфекційні хвороби не перевищує середні багаторічні показники, проте є сприятливі умови для поширення цих хвороб.

Носій збудника інфекційної хвороби (бактеріоносій) – людина, в організмі якої виявлено збудників інфекційної хвороби при відсутності симптомів цієї хвороби.

Об'єкт державної санітарно-епідеміологічної експертизи – будь-яка діяльність, технологія, продукція та сировина, проекти нормативних документів, реалізація (функціонування, використання) яких може шкідливо вплинути на здоров'я людини, а також діючі об'єкти та чинні нормативні документи у випадках, коли їх шкідливий вплив встановлено в процесі функціонування (використання), а також у разі закінчення встановленого терміну дії висновку державної санітарно-епідеміологічної експертизи.

Об'єкти Червоної книги України – рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, види тваринного і рослинного світу, які постійно або тимчасово перебувають (зростають) у природних чи штучно створених умовах у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони.

Обмежувальні протиепідемічні заходи – медико-санітарні та адміністративні заходи, що здійснюються в межах осередку інфекційної хвороби з метою запобігання її поширенню.

Огорожа місця утримання тварин – огорожа для утримання тварин у межах місця утримання.

Осередок інфекційної хвороби – місце (об'єкт, територія), де виявлено джерело інфекції та відповідні фактори передачі інфекції.

Особливо небезпечні інфекційні хвороби – інфекційні хвороби (у тому числі карантинні: чума, холера, жовта гарячка), що характеризуються важкими та (або) стійкими розладами здоров'я у значній кількості хворих, високим рівнем смертності, швидким поширенням цих хвороб серед населення.

Паспорт на собаку мисливської породи – документ, який засвідчує породність цього собаки і дає дозвіл мисливцю використовувати собаку в полюванні.

Перевізник – 1) фізична або юридична особа, що перевозить тварин;
2) фізична або юридична особа, що транспортує тварин власним коштом або коштом третьої сторони.

Переміщення – процес, результатом якого є зміна господарства, в якому перебуває тварина, або зміна її власника/утримувача.

Пестициди – токсичні речовини, їх сполуки або суміші речовин хімічного чи біологічного походження, призначені для знищення, регуляції та припинення розвитку шкідливих організмів, внаслідок діяльності яких вражаються рослини, тварини, люди і завдається шкоди матеріальним цінностям, а також гризунів, бур'янів, деревної, чагарникової рослинності, засмічуючих видів риб.

Підводне полювання – видобуток риби із застосуванням гарпунних рушниць на рибогосподарських водоймах (їх ділянках), визначених для любительського рибальства за границями місць масового відпочинку громадян, без застосування аквалангів і інших автономних дихальних приладів.

Племінне положення – комплекс нормативно-правових актів та нормативних документів, що регламентують племінну роботу з мисливськими собаками.

Поводження з тваринами – утримання, розведення та використання тварин, укладення угод, предметом яких є тварини, надання тваринам ветеринарної допомоги, регулювання чисельності бездоглядних тварин, а також захист тварин від жорстокого поводження.

Поводир незрячого (тварина супроводу) – собака, яка використовується для полегшення пересування в умовах міста інвалідів I або II групи, позбавлених зору, або залишковий зір яких не дає можливості самостійно орієнтуватися в просторі, та які мають обмежені фізичні можливості і потребують допомоги спеціально підготовленої собаки для пересування і спілкування. При цьому тварина повинна пройти підготовку у спеціалізованих закладах з підготовки собак-поводирів та реабілітації інвалідів, по закінченні яких тварина разом з комплектом необхідного спорядження та підтверджуючим документом

установленого зразка (що має назву «Собака-поводир сліпого»), передається особі, яка позбавлена зору.

Потенційно небезпечні породи собак – породи собак, що володіють генетично детермінованими якостями агресії й сили, включені до переліку потенційно небезпечних порід собак відповідно до Правил утримання домашніх тварин щодо відповідного населеного пункту.

Потенційно небезпечні собаки – собаки, які згідно з Переліком порід собак, визнані як потенційно небезпечні (за переліком, що додається до відповідних Правил утримання домашніх тварин), а також особини, які мають фенотипічні ознаки цих порід. Службові собаки та собаки бійцівських порід є джерелом підвищеної небезпеки;

Притулки для тварин – 1) неприбуткові установи, спеціально призначені та облаштовані для утримання безпритульних тварин; 2) майновий комплекс, спеціально призначений та обладнаний для утримання тварин-компаньйонів, вилучених або іншим способом відчужених, знайдених або переданих з пункту тимчасового утримання тварин, а також поміщених їхніми власниками на певний час.

Притулки (міні-притулки) для тварин – спеціально обладнані приміщення (території), що належать юридичній або фізичній особі та мають відповідні дозволи санітарних, ветеринарних та інших служб, призначені для утримання вилучених бездоглядних або безпритульних тварин, у т. ч. вилучених або конфіскованих.

Притулок для домашніх тварин – некомерційне господарство, де домашні тварини можуть утримуватись у значних кількостях.

Промислове рибальство – вид спеціального використання водних живих ресурсів, які перебувають у стані природної волі, шляхом їх вилучення (вилову, добування, збирання) із природного середовища з метою задоволення потреб населення і народного господарства.

Протиепідемічні заходи – комплекс організаційних, медико-санітарних, ветеринарних, інженерно-технічних, адміністративних та інших заходів, що здійснюються з метою запобігання

поширенню інфекційних хвороб, локалізації та ліквідації їх осередків, спалахів та епідемії.

Профілактичний карантин тварин – система ветеринарно-санітарних заходів, що застосовуються перед та/або після переміщення тварин з метою запобігання занесенню або поширенню хвороб тварин.

Пункт тимчасового утримання тварин (якщо не вказано інше, – пункт тимчасового утримання) – майновий комплекс, спеціально призначений та обладнаний для тимчасового утримання вилучених або іншим способом відчужених тварин, а також знайдених або виловлених бездоглядних тварин.

Раціон (кормовий раціон) – набір певних кормів у відповідній кількості, які згодуюються тваринам з врахуванням потреби тварин у поживних речовинах.

Реабілітація диких тварин – процес надання допомоги покаліченим, осиротілим та постраждалим тваринам з метою забезпечення їх виживання після випуску у природні місця існування.

Реєстр тварин – електронна база даних про ідентифікованих тварин, їх власників, господарство, переміщення, забій, утилізацію, загибель, падіж таких тварин.

Реєстраційні документи – документи встановленої форми, в яких містяться дані про ідентифікованих тварин, їх власників, господарство, переміщення, забій, утилізацію, загибель, падіж тощо (реєстраційна картка господарства, реєстраційна картка великої рогатої худоби, реєстраційна картка свині, реєстраційна картка коня, реєстраційна картка віслюка/мула/лошака, реєстраційна картка вівці/кози, реєстраційна відомість свиней, реєстраційна відомість овець/кіз, відомість переміщення тварин, формуляр про електронне маркування (за наявності)).

Реєстрація – внесення до Єдиного державного реєстру тварин даних про ідентифіковану тварину, її власника/утримувача, господарство, переміщення, забій, утилізацію, загибель, падіж.

Реєстрація (обов'язкова реєстрація) – система обліку тварин, яку здійснює орган, уповноважений міською державною адміністрацією, шляхом присвоєння тварині індивідуального номера та

внесення відповідної інформації до загальної бази непродуктивних тварин.

Режим ведення вольєрного господарства – встановлена на відповідній території сукупність заходів щодо раціонального використання диких тварин у мисливських господарствах та на земельних ділянках, переданих під ведення такого господарства.

Реінтродукція – спроба заселення певним видом диких тварин місць їх історико-природного ареалу перебування, де вони зникли чи знаходяться під загрозою зникнення.

Риба та інші водні живі ресурси (водні біологічні ресурси) – сукупність організмів, життя яких неможливе без перебування (знаходження) у воді. До водних живих ресурсів належать прісноводні, морські, анадромні та катадромні риби на всіх стадіях розвитку; круглороті, морські ссавці; водні безхребетні, у тому числі моллюски, ракоподібні, черви, голкошкірі, губки, кишковопорожнинні, наземні безхребетні у водній стадії розвитку, водорості та інші водні рослини.

Родовідні документи – родовід встановленого Міністерством аграрної політики та продовольства України єдиного зразка (довідка про походження), який підтверджує походження собаки мисливської породи.

Санітарна охорона території України – система організаційних, медико-санітарних, санітарно-гігієнічних, лікувально-профілактичних та протиепідемічних заходів, спрямованих на запобігання занесенню та поширенню на території України особливо небезпечних інфекційних хвороб, а в разі їх виникнення – на недопущення поширення цих хвороб за межі України, а також на запобігання ввезенню на територію України товарів, хімічних, біологічних і радіоактивних речовин, відходів та інших вантажів, небезпечних для життя та здоров'я людини.

Санітарне та епідемічне благополуччя населення – стан здоров'я населення та середовища життєдіяльності людини, при якому показники захворюваності перебувають на усталеному рівні для даної території, умови проживання сприятливі для населення, а

параметри факторів середовища життєдіяльності знаходяться в межах, визначених санітарними нормами.

Санітарні та протиепідемічні (профілактичні) заходи (санітарні заходи) – комплекс організаційних, адміністративних, інженерно-технічних, медичних, нормативних, екологічних, ветеринарних та інших заходів, спрямованих на усунення або зменшення шкідливого впливу на людину факторів середовища життєдіяльності, запобігання виникненню і поширенню інфекційних хвороб і масових неінфекційних захворювань (отруєнь) та їх ліквідацію.

Санітарно-епідеміологічний норматив (гігієнічний норматив, епідеміологічний показник, протиепідемічний норматив) – встановлене дослідженнями припустиме максимальне або мінімальне кількісне та (або) якісне значення показника, що характеризує фактор середовища життєдіяльності за медичними критеріями (параметрами) його безпечності для здоров'я людини та здоров'я майбутніх поколінь, а також стан здоров'я населення за критеріями захворюваності, розповсюджуваності хвороб, фізичного розвитку, імунітету тощо.

Санітарно-епідемічна ситуація – стан середовища життєдіяльності та обумовлений ним стан здоров'я населення на певній території в конкретно визначений час.

Санітарно-протиепідемічні правила і норми – нормативно-правові акти (накази, інструкції, правила, положення тощо) центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, вимоги яких спрямовані на запобігання виникненню та поширенню інфекційних хвороб.

Середовище життєдіяльності людини (середовище життєдіяльності) – сукупність об'єктів, явищ і факторів навколишнього середовища (природного і штучно створеного), що безпосередньо оточують людину і визначають умови її проживання, харчування, праці, відпочинку, навчання, виховання тощо.

Середовище існування – будь-яка територія в межах ареалу мігруючого виду з придатними для нього умовами існування.

- Сільськогосподарські тварини** – тварини, що утримуються та розводяться людиною для отримання продуктів і сировини тваринного походження.
- Службові тварини** – тварини, що використовуються у розшукових, сторожових, патрульно-постових, захисно-вартових, пошуково-рятувальних та інших службових цілях.
- Собака мисливської породи** – породистий собака, який використовується для потреб мисливців, походження якого підтверджується родовідним документом.
- Собаки, що визнані небезпечними**, – собаки, які вже проявили неспровоковану агресію до людей і тварин, що підтверджено відповідним протоколом (актом), складеним з дотриманням вимог законодавства України.
- Спалах інфекційної хвороби** – декілька захворювань на інфекційну хворобу, пов'язаних між собою спільним джерелом та (або) фактором передачі інфекції.
- Спеціальне використання диких тварин та інших об'єктів тваринного світу** – всі види користування тваринним світом (за винятком любительського та спортивного рибальства у водоймах загального користування), що здійснюється з їх вилученням (добуванням, збиранням і таке інше) з природного середовища.
- Спеціальні транспортні засоби** – засоби авіаційного, морського, річкового, залізничного або автомобільного транспорту, що використовуються виключно для перевезення тварин з урахуванням їх біологічних, видових та індивідуальних особливостей.
- Спортивне рибальство** – вид любительського рибальства з установами певних вимог за умовами проведення спортивних змагань або кваліфікаційних нормативів.
- Сприятливі умови життєдіяльності людини** – стан середовища життєдіяльності, при якому відсутній будь-який шкідливий вплив його факторів на здоров'я людини і є можливості для забезпечення нормальних і відновлення порушених функцій організму.
- Спровокована агресія** – агресивна поведінка тварини, викликана навмисними діями.

- Стадо** – група тварин одного виду, яка складається з різних статевих, вікових і виробничих груп або з однорідної групи тварин, що сформована в господарстві для одержання певної продукції.
- Стандарт породи мисливського собаки** – комплекс спадкоємних та екстер'єрних ознак, які передаються за спадковістю.
- Стерилізація** – позбавлення тварини хірургічним або біологічним шляхом здатності до відтворення потомства (репродуктивної здатності).
- Супроводжуюча особа** – представник відправника (одержувача) або власник тварини, що здійснює її супровід під час перевезення.
- Суспільна мораль** – система етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість.
- Таврування** – розміщення постійних ідентифікаційних міток на шкірі тварини. Мічення коней проводять шляхом таврування (крім коней чистокровної верхової породи і сірої масті) приладом ПТЖ-3, охолодженим у рідкому азоті.
- Таксономічна категорія** – група видів, об'єднаних згідно з науковою класифікацією.
- Тварини** – 1) біологічні об'єкти, що відносяться до фауни: с.-г., домашні, дикі, у тому числі домашня і дика птиця, хутрові, лабораторні, зоопаркові, циркові; 2) домашні тварини, тварини-компаньйони, тварини, використовувані у культурно-видовищних заходах, службові тварини, лабораторні тварини, дикі тварини.
- Тварини-компаньйони** – тварини, до яких людина відчуває прихильність і яких утримує в домашніх умовах без мети одержання прибутку, для задоволення потреби у спілкуванні, в естетичних і виховних цілях, а також собаки-поводирі, мисливські собаки і ловчі птахи.
- Тварини, що використовуються у культурно-видовищних заходах**, – тварини, використовувані в зоопарках, цирках, пересувних звіринцях, у спорті, у сфері відпочинку і розваг громадян, на виставках тварин та в інших культурно-видовищних заходах.

Тимчасова ізоляція (карантинування) тварин – тимчасове перебування тварини в пунктах перетримки з метою спостереження за станом її здоров'я, лікування, реабілітації тощо до вирішення питань, пов'язаних з її подальшим утриманням.

Торгівля домашніми тваринами – всі регулярні господарські операції з ними в значних кількостях, які здійснюються для отримання прибутку й пов'язані зі зміною власника домашніх тварин.

Транспортування тварин – перевезення тварин, що здійснюється одним або кількома транспортними засобами, а також пов'язані з ним операції, включаючи завантаження (вивантаження), перезавантаження і відпочинок в місцях зупинки, до моменту вивантаження тварин за місцем призначення.

Уповноважений ветеринар – ветеринар, призначений компетентним органом влади.

Утримання диких тварин у напіввільних умовах – утримання у штучно створених умовах набутих у встановленому порядку диких тварин, де вони живляться переважно природними кормами, але не мають можливості вільно переміщатися за межі штучно ізольованої ділянки природних угідь.

Утримання тварин в домашніх умовах – 1) обмеження природної волі домашніх тварин, що виключає їх вільне переміщення за межами квартири, подвір'я окремого будинку; 2) утримання тварин у житлових приміщеннях і на прибудинковій території житлових будинків в якості тварини-компаньйона.

Утримувач – юридична або фізична особа, яка здійснює діяльність з утримання, розведення, продажу, переміщення, забою, утилізації, надання послуг зі штучного осіменіння тварин, організації виставок тварин на підставі повноважень, наданих їй власником тварин.

Фактори передачі збудників інфекційних хвороб (фактори передачі інфекції) – забруднені збудниками інфекційних хвороб об'єкти середовища життєдіяльності людини (повітря, ґрунт, вода, харчові продукти, продовольча сировина, кров та інші біологічні препарати, медичні інструменти, предмети побуту тощо), а також заражені збудниками інфекційних хвороб живі

організми, за участю яких відбувається перенесення збудників інфекційних хвороб від джерела інфекції до інших осіб.

Фактори середовища життєдіяльності – будь-які біологічні (вірусні, пріонні, бактеріальні, паразитарні, генетично модифіковані організми, продукти біотехнології тощо), хімічні (органічні і неорганічні, природні та синтетичні), фізичні (шум, вібрація, ультразвук, інфразвук, теплове, іонізуюче, неіонізуюче та інші види випромінювання), соціальні (харчування, водопостачання, умови побуту, праці, відпочинку, навчання, виховання тощо) та інші фактори, що впливають або можуть впливати на здоров'я людини чи на здоров'я майбутніх поколінь.

Центри реабілітації диких тварин – юридичні особи, створені з метою організації порятунку, утримування та лікування в умовах неволі диких тварин, що потрапили туди внаслідок травми, стихійного лиха, незаконного вилучення, з метою фізичної та психологічної реабілітації з можливістю повернення у дику природу.

Центри розведення диких тварин – юридичні особи, що здійснюють ряд зоотехнічних, селекційних та організаційно-господарських заходів, спрямованих на збереження генетичної чистоти та відтворення популяції певного виду тварин.

Шкідливий вплив на здоров'я людини – вплив факторів середовища життєдіяльності, що створює загрозу здоров'ю, життю або працездатності людини чи здоров'ю майбутніх поколінь.

Шкода, заподіяна третій особі внаслідок агресивної або непередбачуваної дії тварини, – шкода, яка призвела до погіршення фізичного або психічного стану здоров'я людини, ушкодження майна, якщо має місце причинний зв'язок між дією цієї тварини та заподіяною шкодою.

Шкода, заподіяна третій особі внаслідок дії тварини, – шкода, яка призвела до погіршення фізичного або психічного стану здоров'я людини, ушкодження майна, якщо має місце причинний зв'язок між дією цієї тварини та заподіяною шкодою.

ДОДАТКИ

Додаток 1

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ЛИСТ

від 23.06.2010 р. № 1/9-450

Міністру освіти і науки Автономної Республіки Крим, начальникам управлінь освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, ректорам (директорам) вищих навчальних закладів I - IV рівнів акредитації

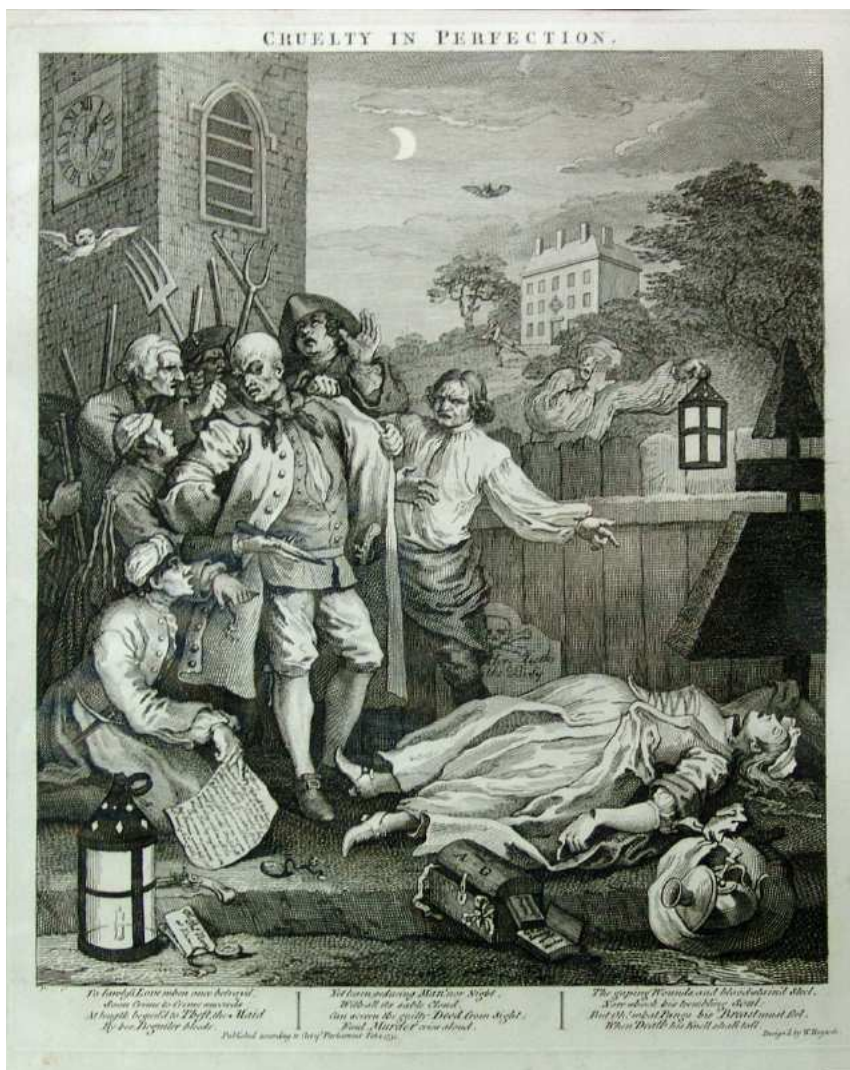
На виконання ст. 6 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» і рішення Окружного адміністративного суду м. Києва щодо впровадження у вищу та середню освіту України дисципліни «Екологічна етика» Міністерство освіти і науки України рекомендує включити до переліку вибіркових дисциплін навчальних планів вищих навчальних закладів дисципліну «Екологічна етика» в обсязі 1 кредиту ECTS (36 год.).

Заступник Міністра

Є. М. Суліма

Вільям Хогарт. Чотири стадії жорстокості. Друга стадія жорстокості. Гравюра. 1751 р.

Вільям Хогарт. Чотири стадії жорстокості. Досконала жорстокість. Гравюра. 1751 р.

Вільям Хогарт. Чотири стадії жорстокості. Відплата за жорстокість.
Гравюра. 1751 р.

Додаток 6

Визначення об'єктів, віднесених до тварин, відповідно до чинного законодавства України

Нормативно-правові акти, в яких дається визначення поняття «тварини»		
ЗУ «Про ветеринарну медицину»	Наказ Мінагропрому України «Про функціональну підсистему захисту с.-г. тварин і рослин єдиної державної системи запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру»	Ветеринарно-санітарна конвенція між КМ України та Урядом Республіки Молдова
Ссавці	Сільськогосподарські	ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження»
	Домашні	
	Зоопаркові	
	Лабораторні	
	Дикі	
	Циркові	
Хутрові звірі		
Свійська птиця, птахи	Домашня і дика птиця	
Риби	Бджоли	Біологічні об'єкти, що належать до фауни
	Риба	
Ракоподібні	Жаби	Інші представники фауни
	Молоски	
–	Раки	Інші представники фауни та біологічні об'єкти – ембріони, інкубаційні яйця, запліднена ікра, зиготи, сперма тощо
Комахи	Шовкопряди	
Амфібії		
Рептилії		

Підстави для соціальної та паліативної евтаназії тварин

Евтаназія	
соціальна	паліативна
а) неадекватна агресивна поведінка, яка не дозволяє утримувати тварину в умовах спілкування з людиною та іншими тваринами, в тому числі ідіопатична агресія (синдром раптової люті);	а) тяжкі травми та каліцтва, не сумісні з життям;
б) прояви сильного психологічного виснаження (обсесивно-компульсивний синдром або невроз нав'язливих станів тощо) чи страждання під час тривалого утримання у притулку;	б) III–IV стадії онкологічних захворювань;
в) при виникненні особливо небезпечних інфекційних хвороб, в тому числі спільних для людей і тварин, та проведення карантинних заходів;	в) декомпенсація хронічних захворювань серця, легень, печінки, нирок;
г) патологічна боязкість;	г) паралічі, парези та інші невиліковні хвороби;
д) за необхідності умертвіння новонародженого приплоду;	д) за віком (старезність, тобто якщо процес старіння зайшов надто далеко або новонароджених та підсосних, що мають фізіологічні вади).
е) відсутність соціалізації на людину в результаті ранньої сенсорної та соціальної депривації (здичавіння);	–
ж) при регулюванні чисельності тварин, до яких немає можливості застосовувати методи біостерилізації (кастрації) або інших біологічно обґрунтованих методів.	–

Ритуальний забій тварин на святкуванні Хелловіна. Фото. [Електронний ресурс]. – Офіційний сайт чеської пивоварні «Старгород», м. Харків. – URL : www.stargorod.net

ЛІТЕРАТУРА ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ

Міжнародні нормативно-правові акти

1. Ветеринарно-санітарна конвенція між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Молдова від 16.05.2000 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 12 (09.04.2004) (частина 2). – Ст. 810.

2. Загальна декларація прав людини : Декларація ООН від 10.12.1948 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93 (15.12.2008). – Ст. 3103.

3. Конвенція з регулювання китобійного промислу [Електронний ресурс] : Міжнародна конвенція від 02.12.1946 р. № 379 // Ліга : Закон. – 1 файл. – MU46003.LHT. – Назва з екрана.

4. Про вимоги стосовно стану здоров'я тварин, що застосовуються при некомерційному перевезенні домашніх тварин [Електронний ресурс] : Регламент Європейського Парламенту та Ради Європи № 998/2003 від 26.05.2003 р. – URL : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32003R0998&from=EN>

5. Про вимоги стосовно стану здоров'я циркових тварин під час перевезення між державами-членами [Електронний ресурс] : Регламент Європейського Парламенту та Ради Європи № 1739/2005 від 21.10.2005 р. – URL : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32005R1739 &from=EN>

6. Про встановлення мінімальних стандартів захисту свиней [Електронний ресурс] : Директива Ради Європи за № 2001/88/ЄС від 23.10.2001 р. – URL : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32001L0088>

7. Про гуманне вбивство живих морських ресурсів [Електронний ресурс] : Резолюція № 5 першої Женевської конференції ООН з питань морського права від 25.04.1958 р. – URL : <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20450/volume-450-I-6465-English.pdf>

8. Про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що знаходяться під загрозою знищення [Електронний ресурс] : Конвенція ООН (CITES) від 03.03.1973 р. // Ліга : Закон. – 1 файл. – MU73K07U.LHT. – Назва з екрана.

9. Про заборону використання ногозахоплювальних капканів у Співтоваристві та ввезення до Співтовариства шкур і промислових товарів певних видів диких тварин, що походять з країн, які ловлять їх за допомогою ногозахоплювальних капканів або методів, які не відповідають міжнародним гуманним стандартам вилову [Електронний ресурс] : Регламент Ради ЄС за № 3254/91 від 04.11.1991 р. – URL : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31991R3254:EN:HTML>

10. Про захист домашніх тварин : Європейська конвенція від 13.11.1987 р. // Офіційний вісник України. – 2014. – № 77 (03.10.2014). – Ст. 2217.

11. Про захист природи й збереження фауни і флори Західної півкулі [Електронний ресурс]: Конвенція Панамериканського союзу від 12.10.1940 р. – URL : <http://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000003-0630.pdf>

12. Про захист птахів [Електронний ресурс] : Конвенція від 18.10.1950 р. – URL : <http://www.ecolex.org/server2.php/libcat/docs/TRE/Full/En/TRE-000066.txt>

13. Про захист сільськогосподарських тварин [Електронний ресурс] : Конвенція Ради Європи від 10.03.1976 р. – URL : <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/html/087.htm>

14. Про захист тварин, використовуваних у наукових цілях [Електронний ресурс] : Директива Європейського Парламенту та Ради Європи № 2010/63/EU від 22.09.2010 р. – URL : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32010L0063&from=EN>

15. Про захист тварин при міжнародному перевезенні [Електронний ресурс] : Конвенція Ради Європи від 13.12.1968 р. – URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_227

16. Про захист тварин, призначених на забій [Електронний ресурс] : Європейська конвенція від 10.05.1979 р. – URL : <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/102.htm>

17. Про захист тварин, що утримуються на фермах [Електронний ресурс] : Європейська конвенція від 10.03.1976 р. – URL : <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/087.htm>

18. Про захист хребетних тварин, що використовуються для експериментів або в інших наукових цілях [Електронний ресурс] : Європейська конвенція від 18.03.1986 р. – URL : <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/123.htm>

19. Про збереження білих ведмедів [Електронний ресурс] : Багатостороння угода від 15.11.1973 р. – URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_109

20. Про збереження мігруючих видів диких тварин [Електронний ресурс] : Конвенція ООН від 23.06.1979 р. // Ліга : Закон. – 1 файл. – MU79303.LHT. – Назва з екрана.

21. Про збереження морських живих ресурсів Антарктики [Електронний ресурс] : Конвенція ООН від 20.05.1980 р. – URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_045

22. Про збереження тюленів Антарктики [Електронний ресурс] : Конвенція ООН від 01.06.1972 р. – URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_477

23. Про настанови щодо приміщень та піклування про тварин, які використовуються для експериментальних та інших наукових цілей [Електронний ресурс] : Рекомендація Європейської Комісії від 18.06.2007 р. – URL : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2007:197:0001:0089:EN:PDF>

24. Про охорону біологічного різноманіття [Електронний ресурс] : Конвенція ООН від 05.06.1992 р. – URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_030

25. Про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі [Електронний ресурс] : Конвенція від 19.09.1979 р. ETS за № 104 // Ліга : Закон. – 1 файл. – MU79K01U.LHT. – Назва з екрана.

26. Про охорону перелітних птахів [Електронний ресурс] : Конвенція між США і Канадою від 16.08.1916 р. – URL : http://www.registrep.gc.ca/document/default_e.cfm?documentID=80

27. Про охорону птахів, які корисні в сільському господарстві [Електронний ресурс] : Міжнародна конвенція від 19.03.1902 р. – URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_400

28. Про проблеми, що виникають у зв'язку з використанням живих тварин в експериментальних або промислових цілях

[Електронний ресурс] : Рекомендація Консультативної Асамблеї Ради Європи 621 (1971) від 20.01.1971 р. – URL : <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta71/EREC621.htm>

29. Про регулювання китобійного промислу [Електронний ресурс] : Міжнародна конвенція від 02.12.1946 р. – URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_102

30. Про регулювання чисельності собак [Електронний ресурс] : Рекомендації Всесвітнього товариства захисту тварин та Всесвітньої організації охорони здоров'я від 25.05.1990 р. – URL : <http://whqlibdoc.who.int/hq/1990/31595.pdf>

31. Про розробку Додаткового протоколу до Європейської Конвенції по правах людини, присвяченого праву на здорове навколишнє природне середовище [Електронний ресурс] : Рекомендація ПАРС 1885 (2009) від 30.09.2009 р. – URL : <http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta09/EREC1885.htm>

32. Про утримання диких тварин у зоопарках [Електронний ресурс] : Директива Ради Європи від 29.03.1999 р. – URL : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:31999L0022&from=EN>

33. Угода про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та суміжної акваторії Атлантичного океану : Багатостороння угода від 24.11.1996 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 3 (06.02.2004). – Ст. 156.

34. Щодо поводження з тваринами [Електронний ресурс] : Модельний закон СНД прийнято на двадцять дев'ятому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД (Постанова № 29-17 від 31 жовтня 2007 року). – URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_i36

Законодавчі акти

35. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. за № 2747-IV // Офіційний вісник України. – 2005. – № 32 (26.08.2005). – Ст. 1918.

36. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. за № 8073-X // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984, додаток до № 51. – Ст. 1122.

37. Конституція України від 28.06.1996 р. за № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30 (23.07.96). – Ст. 141.

38. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. за № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26 (29.06.2001). – Ст. 131.

39. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. за № 4495-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 32 (04.05.2012). – Ст. 1175.

40. Про бджільництво : Закон України від 22.02.2000 р. за № 1492-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 21 (26.05.2000) – Ст. 157.

41. Про благоустрій населених пунктів : Закон України від 06.09.2005 р. за № 2807-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 49 (09.12.2005). – Ст. 517.

42. Про ветеринарну медицину : Закон України від 25.06.1992 р. за № 2498-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 36 (08.09.92). – Ст. 531.

43. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. за № 1556-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 37–38 (19.09.2014). – Ст. 2004.

44. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 р. за № 4572-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 1 (04.01.2013). – Ст. 1.

45. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності : Закон України від 06.09.2005 р. за № 2806-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 48 (02.12.2005). – Ст. 483.

46. Про дошкільну освіту : Закон України від 11.07.2001 р. за № 2628-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 49 (07.12.2001). – Ст. 259.

47. Про екологічну експертизу : Закон України від 09.02.1995 р. за № 45/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 8 (21.02.95). – Ст. 54.

48. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24.02.1994 р. за № 4004-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27 (05.07.94). – Ст. 218.

49. Про загальну середню освіту : Закон України від 13.05.1999 р. за № 651-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 28 (16.07.99). – Ст. 230.

50. Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 06.04.2000 р. за № 1645-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 29 (21.07.2000). – Ст. 228.

51. Про захист рослин : Закон України від 14.10.1998 р. за № 180-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 50–51. – Ст. 310.

52. Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України від 21.02.2006 р. за № 3447-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 27. – Ст. 230.

53. Про культуру : Закон України від 14.12.2010 р. за № 2778-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 24 (17.06.2011). – Ст. 168.

54. Про ліцензування певних видів господарської діяльності : Закон України від 01.06.2000 р. за № 1775-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 36 (08.09.2000). – Ст. 299.

55. Про мисливське господарство та полювання : Закон України від 22.02.2000 р. за № 1478-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 18 (05.05.2000). – Ст. 132.

56. Про міліцію : Закон України від 20.12.1990 р. за № 565-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 4 (22.01.91). – Ст. 20.

57. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. за № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

58. Про національну гвардію : Закон України від 13.03.2014 р. за № 876-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 17 (25.04.2014). – Ст. 594.

59. Про освіту : Закон УРСР від 23.05.1991 р. за № 1060-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 34 (20.08.91). – Ст. 451.

60. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. за № 2402-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30 (27.07.2001). – Ст. 142.

61. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон УРСР від 25.06.1991 р. за № 1264-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41 (08.10.91). – Ст. 546.

62. Про племінну справу у тваринництві : Закон України від 15.12.1993 р. за № 3691-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 2 (11.01.94). – Ст. 7.

63. Про позашкільну освіту : Закон України від 22.06.2000 р. за № 1841-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 46 (17.11.2000). – Ст. 393.

64. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16.06.1992 р. за № 2456-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34 (25.08.92). – Ст. 502.

65. Про професійно-технічну освіту : Закон України від 10.02.1998 р. за № 103/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 32. – Ст. 215.

66. Про рослинний світ : Закон України від 09.04.1999 р. за № 591-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22–23 (11.06.99). – Ст. 198.

67. Про тваринний світ : Закон України від 13.12.2001 р. за № 2894-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 14 (05.04.2002). – Ст. 97.

68. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21.12.1993 р. за № 3759-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 10 (09.03.94). – Ст. 43.

69. Про Червону книгу України : Закон України від 07.02.2002 р. за № 3055-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 30 (26.07.2002). – Ст. 201.

70. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. за № 435-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11 (28.03.2003). – Ст. 461.

Підзаконні, відомчі та локальні нормативно-правові акти

71. Деякі питання здійснення попереднього документального контролю в пунктах пропуску через державний кордон України : Постанова КМ України від 05.10.2011 р. за № 1030 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 78 (17.10.2011). – Ст. 2882.

72. Інструкція з ведення племінного обліку в конярстві : Наказ Мінагропрому України від 15.10.2003 р. за № 364 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 46 (28.11.2003). – Ст. 2416.

73. Питання Київського міського госпрозрахункового Центру «Тварини в місті» [Електронний ресурс] : Розпорядження Київської міської державної адміністрації від 23.02.1998 р. за № 379 // Ліга : Закон. – 1 файл. – МА980379.LHT. – Назва з екрана.

74. Питання Міністерства освіти і науки України : Указ Президента України від 25.04.2013 р. за № 240/2013 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 34 (10.05.2013). – Ст. 1206.

75. Про деякі питання діяльності Комітету з питань етики (біоетики) [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства освіти і науки; молоді та спорту України від 19.11.2012 р. за № 1287 // Ліга : Закон. – 1 файл. – MUS19313.LHT. – Назва з екрана.

76. Про запровадження ідентифікації та реєстрації свиней : Наказ Мінагропрому України від 31.12.2004 р. за № 497 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 4 (11.02.2005). – Ст. 262.

77. Про затвердження Ветеринарно-санітарних вимог до утримання тварин у притулках : Наказ Державного комітету ветеринарної медицини України від 15.10.2010 р. за № 438 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 85 (15.11.2010) – Ст. 3012.

78. Про затвердження Інструкції з організації службової кінології в Національній гвардії України : Наказ МВС України від 05.08.2014 р. за № 772 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 86 (04.11.2014). – Ст. 2443.

79. Про затвердження Київської міської програми контролю за утриманням домашніх тварин та регулювання чисельності безпритульних тварин гуманними методами на 2012–2016 роки : Рішення Київської міської ради від 05.04.2012 р. за № 382/7719 // Хрещатик. – 2012. – 11. – № 161; 163–164.

80. Про затвердження Методичних рекомендацій з порядку організації і проведення пошуково-рятувальних робіт кінологічними підрозділами МНС [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства надзвичайних ситуацій України від 21.02.2011 р. за № 170 // Ліга : Закон. – 1 файл. – fin65221.LHT. – Назва з екрана.

81. Про затвердження Методичних рекомендацій з утримання хутрових тварин [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства аграрної політики України від 20.06.2008 р. за № 379 // Ліга : Закон. – 1 файл. – fin41467.LHT. – Назва з екрана.

82. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо проведення евтаназії тварин [Електронний ресурс] : Наказ Державного комітету ветеринарної медицини України від 07.09.2010 р. за № 365 // Ліга : Закон. – 1 файл. – fin59308.LHT. – Назва з екрана.

83. Про затвердження переліку нормативно-правових актів з питань захисту тварин від жорстокого поводження : Розпорядження КМ України від 28.07.2010 р. за № 1585-р // Урядовий кур'єр. – 2010. – 09. – 01.09.2010. – № 160.

84. Про затвердження Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля : Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 27.02.2002 р. за № 88 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 13 (12.04.2002). – уточнення; Офіційний вісник України. – 2002. – № 12 (05.04.2002). – Ст. 631.

85. Про затвердження Положення про екологічний контроль у пунктах пропуску через державний кордон та в зоні діяльності регіональних митниць і митниць : Наказ Мінекобезпеки України від 08.09.1999 р. за № 204 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 47 (10.12.99). – Ст. 2320.

86. Про затвердження Положення про зоологічний парк загальнодержавного значення : Наказ Мінекобезпеки та Мінкультури України від 20.02.1998 р. за № 21/46 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 17 (14.05.98). – Ст. 641.

87. Про затвердження Положення про Київський зоологічний парк загальнодержавного значення [Електронний ресурс] : Розпорядження Київської міської державної адміністрації від 19.02.2010 р. за № 92 // Ліга : Закон. – 1 файл. – ma100092.LHT. – Назва з екрана.

88. Про затвердження Положення про Кінологічну службу Державної служби України з надзвичайних ситуацій : Наказ Міноборони України від 20.01.2014 р. за № 40 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 16 (28.02.2014). – Ст. 501.

89. Про затвердження Положення про Міністерство охорони навколишнього природного середовища України : Постанова КМ України від 02.11.2006 р. за № 1524 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 44 (15.11.2006). – Ст. 2949.

90. Про затвердження Положення про притулок для тварин : Наказ Державного комітету ветеринарної медицини України від 15.10.2010 р. за № 439 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 85 (15.11.2010). – Ст. 3013.

91. Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України : Наказ МВС України від 11.11.2010 р. за № 550 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 95 (20.12.2010). – Ст. 3386.

92. Про затвердження Положення про функціональну підсистему захисту сільськогосподарських тварин і рослин єдиної державної системи запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру : Наказ Міністерства агропромислового комплексу України від 25.05.1999 р. за № 214 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 24 (02.07.99). – Ст. 1136.

93. Про затвердження Положення про центр, будинок, клуб еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді, станцію юних натуралістів : Наказ Міністерства освіти і науки України від 10.05.2002 р. за № 292 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 23 (21.06.2002). – Ст. 1139.

94. Про затвердження Порядку видачі дозволів на імпорт та експорт зразків видів дикої фауни і флори, сертифікатів на пересувні виставки, реекспорт та інтродукцію з моря зазначених зразків, які є об'єктами регулювання Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення : Постанова КМ України від 25.07.2007 р. за № 953 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 55 (06.08.2007). – Ст. 2211.

95. Про затвердження Порядку видачі дозволу на проведення заходів із залученням тварин : Постанова КМ України від

22.12.2010 р. за № 1175 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 98 (30.12.2010). – Ст. 3492.

96. Про затвердження Порядку використання наркотичних засобів і психотропних речовин під час дресирування службових собак для розшуку таких засобів і речовин : Постанова КМ України від 29.07.2009 р. за № 831 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 60 (17.08.2009). – Ст. 2121.

97. Про затвердження Порядку використання тварин у сільському господарстві : Наказ Мінагропрому України від 25.10.2012 р. за № 652 // Офіційний вісник України. – 2012 – № 91 (07.12.2012). – Ст. 3703.

98. Про затвердження Порядку проведення заходів, необхідних для скорочення чисельності тварин, які становлять небезпеку : Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 28.09.2010 р. за № 425 // Офіційний вісник України. – 2010 – № 97 (27.12.2010). – Ст. 3461.

99. Про затвердження Порядку проведення науковими установами дослідів, експериментів на тваринах : Наказ Міністерства освіти і науки; молоді та спорту України від 01.03.2012 р. за № 249 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 24 (06.04.2012). – Ст. 924.

100. Про затвердження Порядку утримання та розведення диких тварин, які перебувають у стані неволі або в напіввільних умовах : Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 30.09.2010 р. за № 429 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 2 (21.01.2011). – Ст. 128.

101. Про затвердження Правил використання тварин у видовищних заходах : Наказ Мінагропрому України від 13.10.2010 р. за № 643 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 100 (04.01.2011). – Ст. 3579.

102. Про затвердження Правил і норм утримання дельфінів в умовах неволі : Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 06.12.2012 р. за № 622 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 16 (07.03.2013). – Ст. 575.

103. Про затвердження Правил любительського і спортивного рибальства та Інструкції про порядок обчислення та внесення

платежів за спеціальне використання водних живих ресурсів при здійсненні любительського і спортивного рибальства : Наказ Державного комітету рибного господарства України від 15.02.1999 р. за № 19 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 19 (28.05.99). – Ст. 847.

104. Про затвердження Правил передзабійного ветеринарного огляду тварин і ветеринарно-санітарної експертизи м'яса та м'ясних продуктів : Наказ Державного департаменту ветеринарної медицини України від 07.06.2002 р. за № 28 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 27 (19.07.2002). – Ст. 1304.

105. Про затвердження Правил транспортування тварин : Постанова КМ України від 16.11.2011 р. за № 1402 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 8 (06.02.2012). – Ст. 294.

106. Про затвердження Правил утримання домашніх тварин в м. Чернівцях та визнання такими, що втратили чинність, окремих рішень з цього питання [Електронний ресурс] : Рішення Чернівецької міської ради від 29.05.2014 р. за № 1216 5427 // Ліга : Закон. – 1 файл. – hv140050.LHT. – Назва з екрана.

107. Про затвердження Правил утримання тварин у місті Луцьку [Електронний ресурс] : Рішення Волинської міської ради від 24.11.2008 р. за № 32/35 // Ліга : Закон. – 1 файл. – VO080364.LHT. – Назва з екрана.

108. Про затвердження Програми охорони тваринного світу та регулювання чисельності безпритульних тварин у м. Одесі на 2007–2015 роки [Електронний ресурс] : Рішення Міської ради від 04.07.2007 р. за № 1388-V // Ліга : Закон. – 1 файл. – od070419.LHT. – Назва з екрана.

109. Про затвердження Статуту патрульно-постової служби міліції України [Електронний ресурс] : Наказ МВС України від 28.07.1994 р. за № 404 // Ліга : Закон. – 1 файл. – REG423.LHT. – Назва з екрана.

110. Про затвердження уніфікованих форм актів перевірок дотримання вимог природоохоронного законодавства, що містять перелік питань для здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) : Наказ Міністерства екології та природних ресурсів

України від 02.10.2012 р. за № 483 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 81 (02.11.2012). – Ст. 3291.

111. Про заходи щодо відстрілу і відлову хижих та шкідливих тварин : Наказ Держкомлісгоспу від 16.12.1997 р. за № 121 // Офіційний вісник України. – 1997. – № 52 (10.02.98). – С. 461.

112. Про Київську міську програму регулювання чисельності безпритульних тварин гуманними методами : Рішення Київської міської ради від 25.10.2007 р. за № 1080/3913 // Хрещатик. – 2008. – 06. – № 98.

113. Про Національну експертну комісію України з питань захисту суспільної моралі : Постанова КМ України від 17.11.2004 р. за № 1550 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 46 (03.12.2004). – Ст. 3036.

114. Про організацію службової діяльності міліції охорони Державної служби охорони при МВС України : Наказ МВС України від 25.11.2003 р. за № 1433 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 22 (18.06.2004). – Ст. 1520.

115. Про продовження роботи тимчасової контрольної комісії Київради щодо перевірки діяльності Київського зоологічного парку : Рішення Київської міської ради від 31.03.2011 р. за № 74/5461 // Хрещатик. – 2012. – 06. – № 83.

116. Про розгляд звернення [щодо виконання Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження»] [Електронний ресурс] : Лист МВС України від 13.08.2010 р. за № 10/5-5427 // Ліга : Закон. – 1 файл. – mvs155.LHT. – Назва з екрана.

117. Про розгляд звернення [щодо застосування нормативно-правових актів у сфері захисту тварин] [Електронний ресурс] : Лист Міністерства з питань житлово-комунального господарства України від 07.06.2007 р. за № 19/3-366 // Ліга : Закон. – 1 файл. – fin29905.LHT. – Назва з екрана.

118. Про створення Кінологічного центру Державної митної служби України : Наказ Державної митної служби від 01.12.2000 р. за № 691 // Митна газета. – 2000. – 12. – № 24.

119. Про створення міської комісії з питань перевірки умов утримання диких тварин у м. Києві : Розпорядження Київської

міської державної адміністрації від 12.12.2007 р. за № 1649 // Хрещатик. – 2007. – 12. – № 224.

120. Про створення робочої групи щодо визначення та розв'язання проблем безпритульних тварин в м. Житомирі [Електронний ресурс] : Рішення виконкому Житомирської міської ради від 03.07.2013 р. за № 302 // Ліга : Закон. – 1 файл. – zi130258.LHT. – Назва з екрана.

121. Щодо включення до переліку вибіркових дисциплін навчальних планів вищих навчальних закладів дисципліни «Екологічна етика» [Електронний ресурс] : Лист Міністерства освіти і науки України від 23.06.2010 р. за № 1/9-450 // Ліга : Закон. – 1 файл. – MUS13338.LHT. – Назва з екрана.

Судова практика

122. Адміністративна постанова [Електронний ресурс] : Постанова Окружного адміністративного суду АР Крим від 12.07.2010 р. за № 2а-3505/10/11/0170 // Ліга : Закон. – 1 файл. – V058599.LHT. – Назва з екрана.

123. Про визнання протиправним та скасування п. 2 наказу Державного комітету лісового господарства України № 121 від 16.12.97 р. «Про заходи щодо відстрілу і відлову хижих та шкідливих тварин» : Постанова Господарського суду міста Києва від 22.05.2007 р. за № 38/178-А // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2010. – № 3.

124. Про визнання протиправною бездіяльністю та зобов'язання вчинити дії [Електронний ресурс] : Постанова Окружного адміністративного суду м. Києва від 16.07.2009 р. за № 3/238 // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Офіційний сайт. – URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/4391984>

125. Про відшкодування матеріальної шкоди : Ухвала судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22.06.2011 р. за № 6-23374св09 // Юридична практика. Судовий випуск. – 2011. – 07. – № 7.

126. Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від

25.04.2003 р. за № 3 // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – 05–06. – № 3.

127. Узагальнення судової практики розгляду судами цивільних справ про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки у 2010–2011 роках : Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.02.2012 р. // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2012. – № 4.

Зарубіжні нормативно-правові акти

128. Конституція Республіки Індії [Електронний ресурс]. – URL: <http://lawmin.nic.in/olwing/coi/coi-english/coi-indexenglish.htm>

129. Конституция Российской Федерации от 12.12.1993 р. (в ред. от 30.12.2008 г.) // Российская газета. – 1993. – 25 декабря.

130. Конституція Швейцарської Конфедерації від 18.04.1999 р. (зі змінами та доповненнями станом на 18.05.2014 р.) [Електронний ресурс]. – URL : <http://www.admin.ch/opc/fr/classified-compilation/19995395/index.html>

131. Основний Закон ФРН від 23.05.1949 р. (зі змінами та доповненнями станом на 11.07.2012 р.) [Електронний ресурс]. – URL : <http://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html>

132. Про добробут тварин [Електронний ресурс] : Закон Федеративної Республіки Німеччина від 24.07.1972 р. – <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/tierschg/gesamt.pdf>

133. Про добробут тварин [Електронний ресурс] : Закон Швейцарської Конфедерації від 23.04.2008 р. – URL : http://www.unil.ch/resal/files/live/sites/resal/files/shared/Projet_OPAn/OPAn_eng06-FEB-2012.pdf

134. Про захист тварин [Електронний ресурс] : Федеральний Закон Австрії від 27.05.2004 р. за № 118. – URL : <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=20003541>

135. Об особо охраняемых природных территориях : Федеральный Закон Российской Федерации от 14.03.1995 г. за № 33-ФЗ // Сборник руководящих документов по заповедному делу / сост. В.Б. Степаницкий. – М. : ВВФ. – С. 11–30.

136. Про права Матері Землі [Електронний ресурс] : Закон Багатонаціональної Держави Болівії від 07.12.2010 р. – URL : http://www.ftierra.org/ft/index.php?option=com_content&view=article&id=4288:rair&catid=152:cc&Itemid=210

137. О животном мире : Федеральный закон Российской Федерации от 24.04.1995 г. за № 52-ФЗ (ред. от 07.05.2013 г.) // Собрание законодательства Российской Федерации. – 1995. – № 17. – Ст. 1462.

138. Федеральний Конституційний Закон Австрії [Електронний ресурс]. – URL : <https://www.vfgh.gv.at/cms/vfgh-site/english/downloads/englishverfassung.pdf>

139. Гражданский кодекс Республики Беларусь от 07.12.1998 г. за № 218-3 // Ведомости Национального собрания Республики Беларусь. – 1999. – № 7–9. – Ст. 101.

140. Гражданский кодекс Российской Федерации. Часть третья : Федеральный закон Российской Федерации от 01.11.2001 г. за № 146-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации. – 2001. – № 49. – Ст. 4552. (Ч. 3).

Науково-методична література

141. Агафонов В. Зарубежная юридическая практика признания прав природы / В. Агафонов // Гуманитарный экологический журнал, спецвыпуск. – 2003. – Т. 5. – С. 33–35.

142. Александров Д.А. Историческая антропология науки в России / Д.А. Александров // Вопросы истории естествознания и техники. – 1994. – № 4. – С. 3–22.

143. Андреев Д. Роза мира / Д. Андреев. – М. : Товарищество Клышников-Комаров и К., 1993. – 301 с.

144. Безобразов П.В. О правах животных / П.В. Безобразов. – М. : Печатня А.Н. Снегиревой. 1903. – 220 с.

145. Борейко В.Е. Белые пятна истории природоохраны. СССР, Россия, Украина / В.Е. Борейко. – К. : Киевский эколого-культурный центр, 1996. – Т. 1. – 224 с.; – Т. 2. – 304 с.

146. Борейко В.Е. Большой спор о любительской охоте. Сер. Охрана дикой природы / В.Е. Борейко. – К. : Киевский эколого-культурный центр, 2003. – Вып. 33. – 176 с.

147. Борейко В.Е. Введение в природоохранную эстетику / В.Е. Борейко. – К. : Киевский эколого-культурный центр, 1997. – 95 с.

148. Борейко В.Е. Экологические традиции, поверья, религиозные воззрения славянских и других народов / В.Е. Борейко. – К. : Киевский эколого-культурный центр, 1996. – 223 с.

149. Борейко В.Е. Заповедники Украины без гламура. Мониторинг нарушений заповедного режима (2003–2013). Материалы независимого расследования. Сер. Охрана дикой природы / В.Е. Борейко, А.О. Паламарчук; Киев. эколого-культ. центр. – К. : Логос, 2014. – Вып. 70. – 128 с.

150. Борейко В.Е. Краткий курс экологической этики. Сер. Охрана дикой природы / В.Е. Борейко. – К. : Киевский эколого-культурный центр, 2004. – Вып. 40. – 72 с.

151. Борейко В.Е. Прорыв в экологическую этику. Сер. Охрана дикой природы / В.Е. Борейко; Киев. эколого-культ. центр. – 2-е изд., доп. – К. : Логос, 2002. – Вып. 21. – 204 с.

152. Борейко В.Е. Святые места дикой природы / В.Е. Борейко. – К. : Киевский эколого-культурный центр, 1996. – 112 с.

153. Борейко В.Е. Современная идея дикой природы. Сер. Охрана дикой природы / В.Е. Борейко. – 2-е изд., доп. – К. : Киевский эколого-культурный центр, 2003. – Вып. 27. – 208 с.

154. Борейко В.Е. Философы дикой природы и природоохраны. Сер. Охрана дикой природы / В.Е. Борейко. – 2-е изд., доп. – К. : Киевский эколого-культурный центр, 2004. – Вып. 39. – 160 с.

155. Борейко В.Е. Философы зоозащиты и природоохраны. Сер. Охрана дикой природы / В.Е. Борейко; Киев. эколого-культ. центр. – К. : Логос, 2012. – Вып. 64. – 179 с.

156. Борейко В.Е. Этика и практика охраны биоразнообразия. Сер. Охрана дикой природы / В.Е. Борейко; Киев. эколого-культ. центр. – К. : Логос, 2008. – Вып. 56. – 306 с.

157. Борейко В.Е. Этико-эстетический подход в охране дикой природы и заповедного дела / сост. В.Е. Борейко. – 2-е изд., доп. – К. : КЭКЦ, 1999. – 260 с.

158. Василенко Л.И. Антропоцентризм и его экологическая критика / Л.И. Василенко // Вопросы философии. – 1983. – № 6. – С. 153–161.

159. Василенко Л.И. Краткий религиозно-философский словарь / Л.И. Василенко. – М. : Истина и жизнь, 2000. – 256 с.
160. Вековщина С.В. Биоэтика: начала и основания / С.В. Вековщина, В.Л. Кулиниченко – К. : Сфера, 2002. – 151 с.
161. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста / В.И. Вернадский. – М. : Наука, 1988. – 520 с.
162. Винер Д.Р. Экологическая идеология без мифов / Д.Р. Винер // Гуманитарный экологический журнал. – 1999. – Т. 1, вып. 1. – С. 56–67.
163. Воспоминания Татьяны Николаевны Павловой о зарождении движения за права животных в СССР и России [Электронный ресурс]. – URL : www.vita.org.ru
164. Геллнер Э. Нации и национализм / Э. Геллнер. – М. : Прогресс, 1991. – 320 с.
165. Гиляров А. Человек и животное: этика отношений / А. Гиляров // Наука и жизнь. – 1976. – № 12.
166. Германия: защита животных стала конституционной нормой [Электронный ресурс]. – URL : www.yorkie.lv
167. Головка І. А. Кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / І. А. Головка. – К., 2010. – 20 с.
168. Горб К.Н. Дикая природа в оценках населения Украины: общая концепция и первые результаты перцепционно-географического исследования / К.Н. Горб, В.А. Сесин // Гуманитарный экологический журнал, спецвыпуск. – 2001. – Т. 3. – С. 45–61.
169. Горбунов-Посадов И. Сострадание к животным и воспитание наших детей / И. Горбунов-Посадов // В кн. Друг животных. Книга о воспитании, сострадании и любви к животным. – М., 1910.
170. Горбунов-Посадов И. Счастлив тот / И. Горбунов-Посадов // Вегетарианское обозрение. – 1914. – № 1. – С. 33.
171. Горке М. Вымирание видов и этика. Пределы антропоцентрической перспективы / М. Горке // Гуманитарный экологический журнал. – 2002. – Т. 4, вып. 1. – С. 101–108.
172. Горшков В.Г. Если взять в союзники мудрость матери-природы / В.Г. Горшков, К.Я. Кондратьев, К.С. Лосев // Вестник Российской Академии наук. – 1996. – Т. 66. – № 2. – С. 119–128.

173. Гусейнов А.А. Отношение к природе как нравственная проблема / А.А. Гусейнов // Научные доклады высшей школы. Философские науки. – 1975. – № 5. – С. 27–33.

174. Далай-лама. Молитва о природе / Далай-лама // Гуманитарный экологический журнал, спецвыпуск. – 2003. – Т. 5. – С. 112–115.

175. Дежкин В. За гуманность с разумом и сердцем / В. Дежкин // Охота и охотничье хозяйство. – 1997. – № 5. – С. 1–4.

176. Дежкин В.В. Заповедное дело : словарь-справочник / В.В. Дежкин, В.В. Снакин. – М. : НИИ-Природа, 2003. – 307 с.

177. Дерябо С.Ф. Экологическая психология: диагностика экологического сознания / С.Ф. Дерябо. – М. : МПСИ, 1999. – 306 с.

178. Дикая природа глазами населения Украины : результаты опроса // Гуманитарный экологический журнал, спецвыпуск. – 2003. – Т. 5. – С. 44–52.

179. Доржигушаева О. Буддийская мысль и экологическое мировоззрение / О. Доржигушаева // Бюллетень Московского ИСАР. – 2000. – № 10. – С. 34–38.

180. Дорст Ж. До того, как умрет природа / Ж. Дорст. – М., 1968.

181. Екологічна етика : навчальна програма / розроб. канд. юрид. наук, доц. О.М. Шуміло. – Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2010. – 16 с.

182. Екологічна етика : робоча навчальна програма / розроб. канд. юрид. наук, доц. О.М. Шуміло. – Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2010. – 30 с.

183. Забелин И.М. Человек и общество / И.М. Забелин. – М. : Сов. писатель, 1970. – 263 с.

184. Из литературного наследия Андрея Петровича Семенова-Тян-Шанского (1866–1942). Проза. Стихотворения. Эпиграммы. / авт.-сост. В. Берлин, В. Борейко. – К. : Киевский эколого-культурный центр, 1996. – 160 с.

185. Краткий словарь по философии ; под общ. ред. И.В. Блауберга, И.К. Пантина. – М. : Политиздат, 1982. – 431 с.

186. Кримінальна та адміністративна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами : монографія / Д.О. Калмиков, А.О. Данилевський; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ

ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2013. – 616 с.

187. Кожевников Г.А. О необходимости устройства заповедных участков для охраны русской природы / Г.А. Кожевников // Этико-эстетический подход в охране дикой природы и заповедном деле. – К. : Киевский эколого-культурный центр, 1997. – С. 81–91.

188. Культурология ; под ред. А.А. Радугина. – М. : Центр, 1997. – 304 с.

189. Кутырев В.А. Естественное и искусственное: борьба миров / В.А. Кутырев. – Н. Новгород : Изд-во «Нижний Новгород», 1994. – 199 с.

190. Крушельницька Г. Л. Правова природа заповідального розпорядження по вчиненню спадкоємцями певних дій щодо утримання та догляду за тваринами [Електронний ресурс] / Г.Л. Крушельницька // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 8. – С. 47–53.

191. Левит Г.С. Критический взгляд на ноосферу В.И. Вернадского / Г.С. Левит // Природа. – 2000. – № 5. – С. 71–76.

192. Леопольд О. Календарь песчаного графства / О. Леопольд. – М. : Мир, 1980. – 216 с.

193. Лосев К.С. Мифы и заблуждения экологии / К.С. Лосев // Зеленый мир. – 2010. – № 5–6.

194. Лукьянчиков Н.Н. Как спасти современный мир от экологической катастрофы / Н.Н. Лукьянчиков, А.А. Улитин. – М. : НИА-Природа и РЭФИА, 2000. – 63 с.

195. Манифест Движения дружин по охране природы // ПроЭко. Бюлетень «Охрана дикой природы». – 1996. – № 11. – М. : ЦОДП. – С. 12–13.

196. Мантатов В.В. Экологическая этика: буддизм и современность / В.В. Мантатов, О.В. Доржигушаева. – Улан-Удэ : ВСГТУ, 1996. – 155 с.

197. Назаретян А.П. Критический гуманизм versus биоцентризм / А.П. Назаретян, И.А. Лисица // Зеленый мир. – 1998. – № 9. – С. 8–10.

198. Назаров В. Пусть сторонники «ноосферы» мне возразят! / В. Назаров // Знание – сила. – 2003. – № 12. – С. 38–43.

199. Науково-практичний коментар Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», прийнятого 25.06.91 р. № 1264-ХІІ зі змінами і доповненнями, станом на 09.02.06 р. / за загальн. ред. О.М. Шуміла. – Х. : «Фактор», 2006. – 592 с.

200. Нэсс А. 13 главных недостатков науки / А. Нэсс // Гуманитарный экологический журнал. – 2012. – № 2. – С. 43–44.

201. Основы социального учения Церкви Христиан Адвентистов Седьмого Дня в России. – М., 2003. – 224 с.

202. Павлова Т.Н. Биоэтика в высшей школе / Т.Н. Павлова. – М. : МГАВМиБ, 1997. – 148 с.

203. Парсон Р. Природа предьявляет счет / Р. Парсон. – М. : Прогресс, 1969. – 566 с.

204. Письма в электронной рассылке ENWL : дискуссия СоЭС. – 2003.

205. Поздняков А.В. Добрими намерениями мостится дорога в ад / А.В. Поздняков // Биосфера. – 2003. – № 3.

206. Померанц Г. Несовершенство истории / Г. Померанц // Новая газета. – 2420. – 12.02. – № 20.

207. Пушные аукционы и гуманные капканы // Охота и охотничье хозяйство. – 1996. – № 4. – С. 1–3.

208. Рябинин Б.С. Добро в твоём сердце / Б.С. Рябинин. – М. : Сов. Россия, 1986. – 320 с.

209. Стручков А. Истоки экологической этики в Советском Союзе / А. Стручков // Любовь к природе : материалы междунар. школы-семинара «Трибуна-6». – К. : Киевский эколого-культурный центр, 1997. – С. 156–169.

210. Тетиор А.Н. Целостность, красота, целесообразность мира множественной природы / А.Н. Тетиор. – М., 2004. – 444 с.

211. Толстой Л. Не убий / Л. Толстой // Крик. – 2000. – № 3. – С. 5.

212. Трусов Ю.П. Понятие о ноосфере / Ю.П. Трусов // Природа и общество. – М. : Наука, 1968. – С. 28–48.

213. Тугаринов В.П. Природа, цивилизация, человек / В.П. Тугаринов. – Л. : ЛГУ, 1978. – 127 с.

214. Универсальная декларация прав Матери-земли [Электронный ресурс]. – URL : www.slavya.ru/rings/viewtopic.php?t=3396

215. Феномен жестокости // Природа. – 1975. – № 1. – С. 89–104.
216. Фишер С. Человек и животное. Этико-юридический очерк / С. Фишер. – СПб., 1899. – 280 с.
217. Харузин Н. Из материалов, собранных среди крестьян Пудожского уезда, Олонецкой губернии / Н. Харузин. – М., 1889. – 75 с.
218. Чуйков Ю. Первая заповедь / Ю. Чуйков. – Астрахань, 1992. – 66 с.
219. Швейцер А. Благоговение перед жизнью / А. Швейцер. – М. : Прогресс, 1992. – 572 с.
220. Штильмарк Ф.Р. Реймерс как верующий эколог / Ф.Р. Штильмарк // Гуманитарный экологический журнал. – 2001. – Т. 3, вып. 2. – С. 9–12.
221. Шуміло О.М. Щодо сприяння митних органів охороні довкілля під час переміщення товарів та природних об'єктів через митний кордон / О.М. Шуміло / Вісник Академії митної служби України. Серія Право. – 2012. – № 1 (8). – С. 92–99.
222. Шуміло О.О. Кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами: історія та сьогодення // Четверті харківські кримінально-правові читання : тези доп. та наук. повідомл. учасників міжнар. наук. конф. студентів та аспірантів, м. Харків, 16–17 трав. 2014 р. / ред. кол.: В. Я. Тацій (голов. ред.) та ін. – Х. : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого : Право, 2014. – С. 371–373.
223. Шуміло О.О. Трансформація принципу гуманізму в сучасному кримінальному праві України / О. О. Шуміло // Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 9–10 жовт. 2014 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2014. – 536 с. – С. 455–459.
224. Шуміло О.О. Щодо визначення форм насильства серед учнівської молоді // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. НДІ ВПЗ НАПрН України ім. акад. В. В. Сташиса. – Х. : Право, 2014. – Вип. 27. – С. 301–311.
225. Шуміло О.О. Щодо структури дослідження кримінологічної характеристики та запобігання жорстокому поводженню з тваринами // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч.

20-річчю Нац. акад. прав. наук України та обговоренню п'ятитомної монографії «Правова доктрина України». – Х., 2013. – С. 1020–1023.

226. Щербина Н.Ф. Избранные произведения / Н.Ф. Щербина. – Л. : Советский писатель, Лен. отделение, 1970. – 648 с.

227. Articles approved by Ecuador's Constitutional Assembly, 2008 [Электронный ресурс]. – URL : www.ecoist.livejournal.com

228. Callicott J.B. American indian land wisdom? – Sorting out the issues / J.B. Callicott // *Mankind on the move*, Olson Paul A., ed. – University of Nebraska Press, 1988. – P. 1–28.

229. de Silva Lily. The buddist attitude towards nature / de Silva Lily // *Environmental ethics*, ed. Louis P. Pajman. – Boston-London : Jones and Bartlett Publishers, 1994. – P. 194–198.

230. Dominick III, R. The environmental movement in Germany / R. Dominick III. – Bloomington : Indiana University Press, 1992.

231. Dwivedi O.P. Satyagraha for conservation: a wakening the spirit of hinduism / O.P. Dwivedi // *Environmental ethics*, ed. Louis P. Pajman. – Boston-London : Jones and Bartlett Publishers, 1994. – P. 187–194.

232. Islamic environmental ethics, law and society / Izzi Deen (Samarrai) Mawil Y. // *Environmental ethics*, ed. Louis P. Pajman. – Boston-London : Jones and Bartlett Publishers, 1994. – P. 198–203.

Список фільмів

233. Monson S. (Director). (2005). *Earthlings* [Motion picture]. United States: Nation Earth.

234. Soeters K., Zwanikken G. (Directors). (2008). *Meat the Truth* [Motion picture]. United States: Alalena

235. Kenner R. (Director). (2008). *Food, Inc.* [Motion picture]. United States: Magnolia Pictures.

236. Росточкий С. (Режиссёр). (1977). *Белый Бим Чёрное Ухо* [Художественный фильм]. СССР: Центральная киностудия детских и юношеских фильмов им. М. Горького.

237. Slesicki W. (Reżyser). (1960) *Wśród ludzi* [Film krótkometrażowy]. Polska Rzeczpospolita Ludowa: Wytwórnia Filmów Dokumentalnych.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

Б

- Басейни, 136
- Басейни-ізолятори, 136
- Басейн-ізолятор, 137
- Безпритульні тварини, 111, 174, 178, 182
- Біологічні об'єкти, 113
- Біостерилізація, 112
- Біоцентризм, 77, 79

В

- Ветеринарна допомога, 142
- Ветеринарне обслуговування тварин, 161
- Ветеринарний огляд, 142
- Визначення тварин, 114
- Використання тварин у с.-г., 189
- Вилос
 - безпритульних тварин, 192
 - собак, котів та інших домашніх тварин, 193
- Відповідальність
 - за жорстоке поводження з тваринами, 214
 - осіб, що тримають домашніх тварин, 155
- Відчуження диких тварин, 134
- Вольери, 136
- Всесвітня
 - декларація прав тварин, 48
 - хартія природи, 45, 68

Г

- Глибинна екологія, 44
- Громадський контроль у сфері захисту тварин від жорстокого поводження, 208

Громадські

- інспектори, 208
- інспектори з охорони довкілля, 208
- організації у сфері захисту тварин від жорстокого поводження, 157, 198, 210
- природоохоронні організації, 211

Гусячі бої, 76

Д

- Дарування тварин, 135, 173
- Декларація Землі, 45
- Дельфінарії (океанаріуми), 136, 137, 144
- День прав тварин, 47
- Державна політика у сфері захисту тварин від жорстокого поводження, 203
- Дика природа, 62
- Дикі тварини, 165
- Добування мисливських тварин, 187
- Дозвіл на утримання диких тварин у неволі, 126
- Домашні тварини, 148
- Домашня тварина, 106
- Дресирування, 144
- Дресирування тварин, 195

Е

- Евтаназія, 177, 180
- Екоетичне правило, 82
- Екологічна
 - етика, 15, 26, 32, 41, 44, 63, 80
 - етнографія, 37
 - теологія, 37
- Екологічне
 - законодавство, 92
 - право, 92, 95

Екологічний
 – збиток, 97
 – контроль, 162, 166
 Екологічні дефініції, 165
 Еколого-етична свідомість, 124
 Екофемінізм, 44
 Екоцентризм, 44, 77, 79
 Експериментальні тварини, 199
 Етика, 71
 – благоговіння перед життям, 78
 – Землі, 77
 – Землі (екоцентризм), 77
 Етико-естетичний підхід, 21
 Етичні поняття, 89

Ж

Жорстоке поводження з тваринами,
 27

З

Забій тварин, 190
 Загальні правила, 125
 Загибель тварини, 134
 Закидання півня, 76
 Заповідальне покладання, 174
 Заповідальний відказ, 174
 Заповіт, 173
 Засоби перевезення тварин, 169
 Захист тварин, 100
 Знаряддя добування об'єктів
 тваринного світу, 35
 Зоозахисні організації, 174

І

Ідея прав природи, 72
 Ізоляція тварини, 143

К

Карантинування тварини, 177
 Категорії тварин, 113
 Кидання лисиці, 76

Кінологічний центр Державної
 митної служби України, 120
 Комітет
 – експертів із захисту тварин, 105
 – з питань етики (біоетики), 201
 Контрабанда тварин, 167
 Конфісковані тварини, 166
 Конфлікт цінностей, 62
 Корида, 75
 Криваві забави або криваві потіхи,
 75

М

Майнова шкода, 215
 Мисливські тварини, 184
 Митний контроль, 163
 Міжнародне
 – екологічне законодавство, 97
 – товариство захисту тварин, 41
 Міжнародні стандарти гуманного
 поводження з тваринами, 109
 Моральна шкода, 214, 215
 Моральний
 – агент, 63
 – суб'єкт (партнер), 64
 Моральні засади суспільства щодо
 ставлення до тварин, 111

Н

Неусвідомлені (невідомі і
 неопрацьовані) цінності, 60
 Номерний знак собаки, 149
 Нормативні правила утримання
 тварин, 125
 Нормативно-правове регулювання у
 сфері поводження з тваринами,
 116

О

Об'єкти тваринного світу, 101, 116
 Обов'язок людини перед природою,
 89

Основа етичної поведінки людини,
36

Основні принципи утримання
тварин, 107

Особа, яка супроводжує тварину,
159

Оцінка цінностей, 62

П

П'ять екоетичних принципів, 83

- будь порядним, 86
- дотримуйся права природи, 86
- компенсуй збиток, 87
- не втручайся, 84
- не зроби шкоди, 83

Парадокс цінності Адама Сміта, 62

Партія захисту тварин, 52

Перевезення

- (кочівля) пасік, 171
- домашніх тварин, 170

Півнячі бої, 76

Плавання з дельфінами, 145

Полювання

- на зайця з хортами «по-зрячому», 75
- на лисиць, 75

Поняття

- «тварин», 114
- «фауни», 114

Потреби (інтереси) людини, 75

Права

- природи, 49, 65, 66, 69, 71, 73, 75
- тварин, 30, 37, 69, 110, 112

Правила

- екологічної етики, 88
- поводження з дикими тваринами, 184
- поводження з тваринами, 183
- утримання домашніх тварин, 147

Право, 65

- власності, 171

Правове забезпечення захисту
тварин від жорстокого
поводження, 113

Принцип

- виключення гіршого, 73
- мінімізації переваги, 72

Принципи

- екологічної етики, 83
- захисту тварин від жорстокого поведження, 121
- захисту хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей, 105
- обмеження прав людини, 65
- поваги прав природи, 65

Природоохоронні мотивації, 63

Природоохоронні мотивації
населення, 55

Притулки для тварин, 158, 174

Продавець тварини, 173

Продаж та придбання домашніх
тварин, 155

Р

Рада Європи, 104

Розтягування гусака, 76

Рослинний світ, 92

С

Службова кінологія, 118

Службові собаки, 118, 119, 120

Собаки-поводирі, 170

Собачі бої, 76

Спеціаліст у галузі ветеринарної
медицини, 138, 168, 169, 177, 180

Спеціальні правила, 125

Спортивна рибалка, 76

Спортивне полювання, 25, 76

Т

Тварина, 172

Тварини, 165
 Тимчасова ізоляція домашніх тварин, 193
 Товариство захисту тварин, 16, 40
 Транспортування
 – гідробіонтів, 171
 – дельфінів, 140
 – риби, 171
 – с.-г. та диких тварин, 171
 – тварин, 134, 141, 161, 167, 190, 197

У

Умертвіння тварин, 179
 Універсальна декларація прав Матері-Землі, 52
 Утилізація трупа дельфіна, 143
 Утримання
 – диких тварин у неволі, 125, 131, 198
 – домашніх тварин, 147
 – тварин, 189, 196
 – тварин заповідача, 173

Ф

Фауна, 115
 Флора, 115

Ц

Цінність
 – «дикості» природи, 58
 – виховна, 59
 – внутрішня, 56
 – господарська, 57
 – духовна, 59
 – екологічна (природоохоронна, середовищетвірна, природопідтримуюча, виживання), 60

– естетична, 58
 – еталонна, 59
 – етична, 58
 – захисту від нових хвороб, 60
 – існування, 58
 – історична, 58
 – музейна, 59
 – натхнення, 60
 – наукова, 59
 – освітня, 59
 – патріотична, 58
 – підтримки життя, 60
 – політична, 58
 – природи, 54
 – природна історична, 58
 – притулку, 60
 – рекреаційна, 57
 – релігійна, 58
 – свободи, 59
 – символічна, 58
 – спадщини, 58

Цінності

– внутрішні, 62
 – зовнішні, 56, 62
 – матеріальні (економічні), 57
 – нематеріальні (неекономічні), 57
 – природи, 56, 63

Цькування

– бика собаками, 75
 – борсука, 75
 – ведмедя, 75

Ч

Червона книга України, 135

Ш

Шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки, 216

Е45 **Екологічна етика** : навчальний посібник ; за заг. ред О.М. Шуміла / Борейко В.Є., Шуміло О.М., Шеховцов В.В., Шуміло О.О. – Х. : Право, 2015. – 304 с.

ISBN 978-966-458-766-9

У посібнику надано матеріали для вивчення навчальної дисципліни «Екологічна етика». У ньому обґрунтовано основні засади екологічної етики, викладено систему правил та еколого-етичних стандартів, а також нормативно-правове забезпечення захисту тварин від жорстокого поводження. Висвітлено практичні аспекти застосування екологічної етики. Видання містить навчальну програму курсу, завдання, тести та запитання для самоконтролю.

Призначено для студентів, магістрантів, аспірантів, викладачів вишів усіх спеціальностей, правоохоронців, природоохоронців, членів громадських організацій і всіх, кого цікавить ця проблематика.

**УДК [177:502.3](075.8)(477)
ББК 87.75+67.9(4УКР)307я73**

Навчальне видання

БОРЕЙКО Володимир Євгенович
ШЕХОВЦОВ Володимир Володимирович
ШУМІЛО Олексій Михайлович
ШУМІЛО Ольга Олексіївна

ЕКОЛОГІЧНА ЕТИКА

За загальною редакцією О.М. Шуміла

Навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів

Відповідальний за випуск Т. В. Колеснік
Редактор Л. А. Пустовойтова
Комп'ютерне верстання І. С. Кордюк
Обкладинка А. Т. Гринченка, ідея О. М. Шуміло та О. О. Шуміло

Формат 60×84/16. Підписано до друку __.__.2015. Друк офсетний.
Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Обл.-вид. арк. __,__.
Ум. друк. арк. __,__. Наклад 300 прим.

Видавництво «Право»